

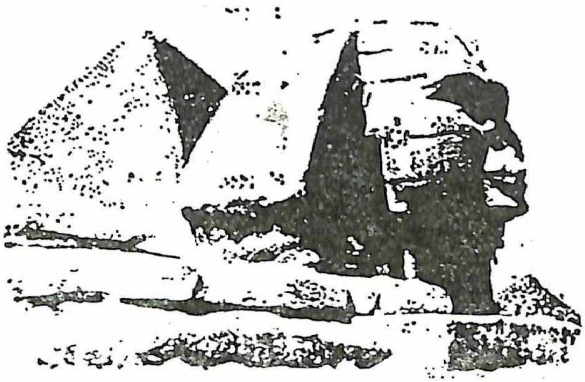
Б. І. Гуменюк

ГОРИЗОНТИ «ТРЕТЬОГО СВІТУ»

Б.І.Гуменюк

ГОРИЗОНТИ «ТРЕТЬОГО СВІТУ»

Країни, що розвиваються,
і глобальні проблеми сучасності

Київ
Видавництво
політичної
літератури
України
1990

ББК 66.2(07)
Г94

Що ми знаємо про країни, які розвиваються? Якою є тактика сучасного неоколоніалізму? Революційні перетворення у мусульманському світі — вигадки чи реальність? На ці та інші запитання дає відповідь пропонована науково-популярна книга, насичена цікавими і маловідомими фактами, відомостями з минулого і сучасного країн Азії, Африки та Латинської Америки.
Розрахована на широке коло читачів.

Что мы знаем о развивающихся странах? Какова тактика современного неоколониализма? Революционные преобразования в мусульманском мире — выдумки или реальность? На эти и другие вопросы дает ответ предлагаемая научно-популярная книга, насыщенная интересными и малоизвестными фактами, сведениями из прошлого и современного стран Азии, Африки и Латинской Америки.
Рассчитана на широкий круг читателей.

Рецензент
кандидат історичних наук *І. Г. Майдан*

Г $\frac{0804000000-033}{M201(04)-90}$ 65-90

ISBN 5-319-00642-X

© Б. І. Гуменюк, 1990

Футурологом бути непросто

Серед багатьох тисяч професій, зареєстрованих безпристрасною статистикою в СРСР, такої професії, як футуролог, немає. І, очевидно, це далеко не випадково. Футурологом бути непросто. Футурологія, як наука про майбутнє (від лат. futurum — майбутнє),— галузь знань, що займається вивченням і створенням мистецтва наукового прогнозу, передбачення, провіщення, протягом багатьох років була в СРСР, м'яко висловлюючись, не у великій шані. Причин тому — чимало. Це — і льодовий подих сталінізму, і практика волюнтаризму, якого, на жаль, було більше, ніж достатньо в період післясталінського «потепління», і, нарешті, стійкий догматизм часів застою. Все це — дуже складні і різні явища політичного та ідеологічного життя Радянської держави, мало ще досліджені вітчизняною суспільствознавською наукою, але, як це парадоксально не виглядає, близькі одне до одного у загальних рисах і характеристиках.

Спільним для сталінізму, років керівництва М. С. Хрущова та застійного часу було і зарозуміле, споживацьке ставлення до наукової думки. Підхід різнився лише за формою. По суті, наука в будь-якому з цих випадків розглядалася лише як дещо прикладне, утилітарне (мова йде передусім про суспільствознавство та його складові частини), що повинно було розвивати, підкріпляти, обгрунтовувати та доводити догматичний, сформований на певному етапі Сталіним, Хрущовим, Брежнєвим або Сусловим погляд на те чи інше явище, на хід історії, на проблеми економіки тощо.

І наука досить часто послужливо виконувала цю функцію. Так, ми пам'ятаємо і глибоко шануємо сьогодні прізвища М. Вавілова і В. Затонського, П. Капіци і Ю. Кондратюка, але далеко не всі могли, та й не в кожного вистачало особистої мужності сказати, що «все ж таки ядро ділиться», «все ж таки гени існують».

Які могли бути сумніви у вчених-істориків, яке право вони могли мати на власну точку зору на сучасне та майбутнє, коли чітко і без будь-яких коливань усім було вказано, наприклад, коли соціалізм було збудовано в основному і коли він переміг повністю і остаточно.

Свого часу 20 років — до круглих цифр ми завжди ставилися з особливою шанобливістю — було відміряно для фантастичного прориву в майбутнє — до комунізму. І ніякі наукові розрахунки та аргументовані сумніви вчених не бралися до уваги авторами цього прожекту. До речі, на початку 60-х років набула надзвичайної популярності ще одна теоретична утопія (існує вона в деяких головах і по сьогодні) — про неодмінно масовий перехід країн Азії та Африки, що здобували в той час незалежність, до соціалізму, минаючи капіталізм.

З цього приводу відомий радянський сходознавець, доктор історичних наук, завідуючий сектором робітничого і комуністичного руху Інституту сходознавства АН СРСР О. В. Ківа зазначав: «Класикам наукового комунізму приписувалося створення цілісної теорії некапіталістичного розвитку, хоча вони висунули лише гіпотезу про можливість руху відстаючих країн до соціалізму, минаючи розвинуту фазу капіталізму, гіпотезу, яку, за їх же словами, ще треба було довести і розвинути в теорію (Див., наприклад: *Ф. Енгельс.* Карлу Каутському. 12 вер. 1882 р. // *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. 2-е вид. Т. 35. С. 286; або *Ленін В. І.* II Конгрес Комуністичного Інтернаціоналу // Повн. зібр. творів. Т. 41. С. 234)». І далі: «...Засновник Радянської держави напевне чимало б здивувався, дізнавшись про те, що хтось від його імені створив «ленінську теорію некапіталістичного розвитку». Але ж цей термін протягом багатьох років гуляв по сторінках численних видань нашої читаючої держави» [1].

Згодом, не очікуючи на повну невдачу прожекту завершення будівництва фундаменту комунізму до 1981 року, теоретики застійного періоду внесли корективи — з комунізмом не поспішати, але в порядку компенсації вважати наш соціалізм уже розвинутим.

Ці бухгалтерські підрахунки історії за календарем, спокуса видавати бажане за дійсне залишили сумне враження. В ті роки вчений, який виступав з позиції незгоди, відмови розділити офіційну точку зору, щонайменше опинявся в немилості. Досить нагадати тільки, як важко, а іноді й трагічно складалася доля та творча

діяльність таких відомих радянських вчених, як А. Сахаров, Т. Заславська, М. Амосов, Л. Абалкін та багатьох інших, які були передвісниками перебудови. Крок праворуч, крок ліворуч від прийнятої офіційної лінії міг призвести до таких негативних наслідків, що не всі мали мужність висловлювати власну думку, боротися за істину.

Так було започатковано і згодом узаконено відступництво від ленінських традицій поваги і обережного ставлення до колективного розуму партії, науки, творчої інтелігенції, трудових колективів. Повернення до фундаментальних засад цих традицій було розпочато безкомпромісними словами М. С. Горбачова «ніхто не володіє монополією на істину в останній інстанції» [2].

Почала відроджуватись і наукова футурологія. Так, саме відроджуватись, адже її засади були закладені ще класиками марксизму-ленінізму.

Що таке «Капітал», як не фундаментальне науково-футурологічне дослідження шляхів подальшого, майбутнього (відносно часу написання) розвитку суспільства, його економічних відносин, виробничих сил, науки, культури?

Ф. Енгельс — наведемо лише один факт — провістив і передбачив, що в результаті прийдешньої світової війни (більше ніж за 30 років до її початку!) в Європі спалахнуть революції і корони сатрапів будуть валятися на бруківках.

Цілком і повністю націлені на майбутнє, засновані на глибоких наукових розрахунках були ленінські кооперативний план, неп, план ГОЕЛРО.

А хіба не прогнозуванням майбутнього є розроблені КПРС та Радянським урядом програми ліквідації до 2000 року всіх видів ядерної зброї, вирішення і розблокування регіональних конфліктів мирними засобами, подолання боргової кабали країнами Азії, Африки та Латинської Америки, ідея нового політичного мислення, нарешті, сама перебудова?

В цьому контексті зростає значення дійсно реалістичного, тобто наукового прогнозування сьогоденних і майбутніх наслідків реалізації цих програм, передбачення труднощів, що можуть перешкоджати втіленню їх у життя та виявлення факторів, які, навпаки, сприяли б їх здійсненню.

Ось чому і запропонована увазі читачів робота, за авторським задумом, повинна зробити свій скромний

внесок у вирішення цих завдань. Мова в ній піде про країни, що розвиваються, про Азію, Африку та Латинську Америку. Саме словосполучення, саме визначення «країни, що розвиваються» свідчить про націленість у майбутнє, на розвиток, на прорив у XXI століття через бар'єр, який сьогодні розділяє розвинуті країни і відсталі, які тільки ще намагаються ступити на шлях прогресу і майбутніх соціально-економічних досягнень. Таким чином, наука про країни «третього світу» неминуче буде містити в собі елементи футурології. І, мабуть, чим більше, тим краще.

Головним інструментом нового підходу в радянській соціології, історії, політології до вивчення проблем «третього світу» стало нове політичне мислення — філософська концепція, яка найбільше відповідає новим умовам і новим факторам, у тому числі і в країнах, що розвиваються.

На XIX Всесоюзній конференції КПРС М. С. Горбачов підкреслив: «З позицій сучасності, для якої характерне наростання ядерної загрози, загострення інших глобальних проблем, посилення інтернаціоналізації всіх процесів у світі — все більш цілісному і взаємозалежному при всій його суперечливості,— ми постаралися глибше осмислити первісно закладену в марксизмі ідею взаємозв'язку пролетарськи-класового і загальнолюдського інтересів. Це привело нас до висновку про пріоритет загальнолюдських цінностей в нашу добу. Тут серцевина нового політичного мислення.

Воно дало нам змогу масштабніше оцінити життєве значення для сучасних міжнародних відносин моральних цінностей, які протягом століть вироблялись народами і узагальнювались, відчеканювались великими умами людства» [3].

Нове політичне мислення вчить комплексному і діалектичному підходу до вивчення складних і суперечливих проблем країн, що розвиваються.

Сьогодні країни «третього світу» вступають у принципово нову фазу свого існування.

Про це вичерпно точно було сказано в доповіді М. С. Горбачова «Жовтень і перебудова: революція продовжується» на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРСФР, присвяченому 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції: «...ім-

пульс, необхідний для нового, нинішнього етапу розвитку «третього світу», тільки-тільки ще формується...

Фактори, з яких складається цей імпульс, різноманітні і неоднорідні. Тут і могутній економічний процес, який часом набуває парадоксальних форм. Наприклад, деякі країни, зберігаючи риси слаборозвинутості, виходять на рівень великих держав у світовій економіці і політиці. Тут і наростання політичної енергії в ході формування націй і зміцнення в справжньому розумінні національних держав, серед яких істотне місце займають країни з революційними режимами. Тут і грона гніву на підставі кричущої поляризації бідності і багатства, контрасту між можливостями і реальним становищем» [4].

Своєрідність політичного і соціально-економічного розвитку колишніх колоній полягає в тому, що нове і старе, минуле і майбутнє тут тісно переплетені, органічно взаємозв'язані і взаємозумовлені. Нове не тільки безперешкодно уживається із старим, але часто не може ізольовано існувати від традиційних суспільних форм і інститутів, а шлях у майбутнє нерідко пролягає прямо із минулого.

Всебічне врахування цього своєрідного становища дозволяє не тільки зрозуміти специфіку проблем, які стоять сьогодні перед країнами Азії, Африки та Латинської Америки, але й торкнутися тих тенденцій, що визначають шлях цих країн у XXI століття, перспектив їх соціального, економічного та політичного розвитку.

Наприкінці XX століття країни, що розвиваються, знаходяться на небувалому підйомі. Йдеться не про соціально-економічний прогрес або не тільки про нього. Маються на увазі перш за все кількість нагромадженої в країнах «третього світу» політичної енергії, вражаюче бажання цієї частини світового товариства подолати нарешті проблеми колоніального минулого, розірвати пута сучасного неоколоніалізму. Сьогодні в цих країнах відбувається та переплавка соціально-економічного життя в тиглях історичного процесу, яка і визначить контури нового «третього світу» на початку XXI століття.

Відомий радянський соціолог І. Бестужев-Лада вважає, що крім понять «фізичний час», «біологічний час» існує і такий феномен, як «соціальний час». Наприклад, на його думку, за роки перебудови в нашій країні або принаймні тільки за один 1988 рік в СРСР відбулися

такі фундаментальні зміни в політичному, суспільному житті, в економічній сфері тощо, яких радянське суспільство не переживало за всю свою попередню історію. В цілому погоджуючись з такою постановкою питання і беручи її певною мірою на озброєння як методичний інструмент для дослідження, можна сказати, що тільки за 80-і роки в тих країнах Азії, Африки та Латинської Америки, що стали на шлях незалежності у повоєнний час, процеси суспільно-політичного розвитку та економічних перетворень сягнули таких масштабів, ці країни настільки рішуче заявили про себе як про суб'єкт світового історичного розвитку, що жодне питання глобального характеру в наш час не може вирішуватися без урахування їх точки зору, без їх активної і безпосередньої участі. Народи колишніх колоній дійсно вийшли на «стовбову дорогу» світової історії.

Справді, хто ще 15—20 років тому міг передбачити і провістити злет, який характеризує сьогодні «четвірку» азіатських «тигрів» («драконів») — Тайваню, Гонконгу, Сінгапуру, Південної Кореї — або Бразилії чи Нігерії?! Хто міг подумати, що Лівія чи Нікарагуа осміляться вступити у суперечку із США?

Одна із принципових особливостей сучасного становища країн «третього світу» полягає також у тому, що серед світових проблем, які тією чи іншою мірою торкаються інтересів цих країн, важливе місце займають такі питання, як сучасна науково-технічна революція, її наслідки та взаємозв'язок із соціальним прогресом. Одного разу колишній президент Академії наук СРСР академік А. М. Несміянов з неприхованою гіркотою відмітив: «Можна лише шкодувати з приводу того, що соціальний прогрес у світі відстає від технічного».

Що стосується країн, які визволилися, то тут ідеї соціального прогресу та реальні перетворення на цьому шляху не тільки не відстають від рівня технічного прогресу в цих країнах, але й навіть випереджають його. Це дійсно принципова особливість «третього світу», оскільки політика переважає тут над економікою, і нові сучасні форми виробництва та власності народжуються не з надр старого колоніального суспільства, а створюються на сучасній основі, з урахуванням світового суспільного, науково-технічного та технологічного досвіду.

Прекрасно усвідомлюючи, що вплив молодих неза-

лежних країн на вирішення світових проблем невпинно зростатиме, імперіалістичні держави намагаються переконати їх у тому, що порятунок цих країн не в поглибленні соціального прогресу, а в зв'язках із Заходом, у просуванні в майбутнє тим же шляхом, яким пройшли індустріально розвинуті капіталістичні держави. Посилено нав'язується ідея, що своїм незалежним існуванням молоді суверенні країни зобов'язані в першу чергу Сполученим Штатам, які нібито всебічно сприяли національно-визвольним процесам, чим прискорили здійснення самовизначення народів. Подібну точку зору ще на початку 60-х років обстоював політичний оглядач «Нью-Йорк таймс» Сульцбергер в своїй книзі «Незавершена революція: Америка і третій світ». При цьому свідомо замовчується та обставина, що, виступаючи за надання колишнім колоніям політичної незалежності, США мали виключно користолюбні цілі — потіснити своїх європейських конкурентів і зміцнити власні політичні та економічні позиції в Азії та Африці, діючи тими ж методами неоколоніалістської експлуатації, які вони протягом тривалого періоду застосовували в Латинській Америці.

Ще однією докорінною особливістю сучасного процесу трансформації суспільно-політичного та економічного життя в країнах Азії, Африки та Латинської Америки є значний вплив на нього релігійного, расово-етнічного та міжнаціонального факторів. Радянські історики, етнографи, політологи неодноразово звертали увагу на цей феномен. В Африці, наприклад (меншою мірою це стосується Азії), характер державності, створеної в результаті краху колоніальних імперій після другої світової війни, має принципово інший характер, ніж державність, народжена після, скажімо, розвалу багатонаціональної імперії Габсбургів. На уламках Австро-Угорщини, як відомо, народилися національно консолідовані Чехословаччина, Угорщина, Югославія... Африканські ж та деякі азіатські колонії стали незалежними країнами у рамках тих кордонів, які самовільно були встановлені європейськими країнами в XIX—XX століттях. І ці держави ні в якому разі не можна вважати «національними» в європейському розумінні. Більшість країн Азії і Африки було засновано не на єдиній національно-етнічній основі, як в Європі, а на основі виключно територіальній, визначеній конфігурацією кордонів у роки колоніального панувань-

ня. Щоправда, в цих країнах останніми десятиріччями почав формуватися своєрідний державний «націоналізм», який намагається поглинути і розчинити національну свідомість багатьох національно-етнічних груп, що опинилися на території цих країн. Саме це — головна причина чисельних внутрішніх конфліктів, що мають місце в Африці (в Нігерії, Заїрі, Зімбабве, Чаді, Анголі, Кенії тощо), коли національні інтереси окремих етносів не узгоджуються з державними інтересами тих національно-політичних сил, що знаходяться у влади. В Азії характерним прикладом є Шрі-Ланка, Індія (проблема індо-пакистанських відносин).

Автор книги глибоко усвідомлює ту відповідальність, яка лягає на нього за спроби прогнозувати шляхи національно-державного будівництва в більшості країн, що розвиваються, але те, що це одна із найпекучіших проблем їх сучасної та майбутньої еволюції, сумніву в нього не викликає. Гострота ця буде збільшуватися, в міру того як національна буржуазія намагатиметься все більше уніфікувати внутрішній уклад, усю економічну, політичну, культурну діяльність в інтересах розвитку внутрішнього ринку. Свого часу К. Маркс підкреслював: «Справжнє завдання буржуазного суспільства полягає в тому, щоб створити світовий ринок, принаймні в його загальних рисах, і виробництво, що грунтується на базисі цього ринку. Оскільки земля кругла, то, як видно, з колонізацією Каліфорнії та Австралії і відкриттям дверей Китаю та Японії цей процес завершився» [5].

Звичайно, національна буржуазія будь-якої країни, прагнучи вступити, приєднатися до цього «світового ринку», готова багато чим поступитися в своїй внутрішній політиці, а якщо треба, то і вдатися до насильства. Саме через вирішення численних економічних та соціальних проблем пролягає шлях до розв'язання складних етнічних головоломок.

Це добре усвідомлюють у першу чергу вчені, письменники, журналісти афро-азіатських та латиноамериканських країн. Так, точну соціально-політичну характеристику молодій суверенній державі, колишній колонії, дав відомий кенійський письменник-публіцист Нгугі Ва Тхіонго. Він відзначив: «Конфлікти між елітарним «середнім» класом, що народжується, і масами стають все помітнішими, їх зерна було засіяно ще в самій системі колоніального суспільного та економічного

розвитку». І далі: «Я дивлюся навколо і бачу скорботні обличчя, несповнені надії, невиконані обіцяння. Ми, які бігали до шкіл та коледжів, які отримували регулярну заробітну плату, зуміли швидко завоювати собі місце в «середньому» класі. Ставши власниками автомобілів, земель та будинків, ми поспішили забути, як і наші європейські і азіатські брати по «середньому» класу, про те, що живемо за рахунок мільйонів, за рахунок їх тяжкої праці. Ми розпочали гонитву за власним зиском, приглушуючи внутрішній голос протесту і запевняючи наших співвітчизників, що ділимо національний пиріг в інтересах усієї нації. Правляча еліта легко розпрощалася навіть з натяком на національні ідеали. Коли навколо нас чути голоси голодуючих і бідуючих співвітчизників, ми тільки кидаємо у відповідь: «Тихіше! Ви підриваєте шанси нашого племені відірвати шмат пирога побільше».

Здається, краще і не скажеш. Тим цінніша ця характеристика, що це не спостереження збоку, а погляд із середини. Інакше кажучи, лише спираючись на цю самооцінку, на інші численні факти, а не на мертву догму, можна серйозно говорити про підхід до проблем «третього світу», про наукову основу прогнозування.

Ця книга — про проблеми, які дістались країнам Азії, Африки та Латинської Америки від колоніального та напівколоніального минулого, про проблеми, з якими молоді, суверенні країни намагаються розпрощатися, наближаючись до вступу в XXI століття. Частину цих проблем, очевидно, дійсно можна буде подолати ще напередодні нового тисячоліття, але не меншу, якщо не більшу частину з них, на жаль, ми знову побачимо в «третьому світі» і після 2000 року.

Автор хоче зазначити, що це не всебічне дослідження якихось конкретних аспектів розвитку молодих країн (в економічній, політичній та інших сферах). Мова в книзі піде не «персонально» про ту чи іншу країну, а в першу чергу про проблеми, що породжуються згаданими вище особливостями, сучасною специфікою країн Азії, Африки та Латинської Америки.

«Генії» фінансових махінацій

У ленінській праці «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» міститься чудове передбачення: «...Розвиток капіталізму дійшов до того, що, хоч товарне виробництво, як і раніше, «панує» і вважається основою всього господарства, але насправді воно вже підірване, і головні прибутки дістаються «геніям» фінансових махінацій» [6].

Як відомо, однією з основних ознак імперіалізму, вказаних В. І. Леніним, є вивіз капіталу. В тій же праці, в розділі, який так і називається «Вивіз капіталу», В. І. Ленін відзначає монополістичне становище кількох найбагатших країн, в яких нагромадження капіталу досягло гігантських розмірів. Виник «величезний «надлишок капіталу» в передових країнах» [7].

Що ж у такому випадку роблять власники надлишкового капіталу? Читаєш ленінську працю і вражаєшся точності його оцінок для характеристики нашого часу: «Поки капіталізм лишається капіталізмом, надлишок капіталу обертається... на підвищення прибутку шляхом вивозу капіталу за кордон, у відсталі країни. В цих відсталих країнах прибуток звичайно високий, бо капіталів мало, ціна землі порівняно невелика, заробітна плата низька, сирові матеріали дешеві» [8].

Аналізує В. І. Ленін і механізм утворення зовнішньоекономічного боргу, який почав зростати вже в ті роки. З берлінського часопису «Банк» він бере для своєї роботи такі фактичні дані: «На міжнародному ринку капіталів розігрується... комедія, гідна пензля Арістофана. Цілий ряд чужоземних держав... виступають відкрито або прикрито перед великими грошовими ринками з вимогами... дістати позику... При такого роду міжнародних угодах майже завжди дещо перепадає на користь кредитора: поступка в торговому договорі, вугільна станція, будування гавані, жирна

концесія, замовлення на гармати» [9]. Сказано ніби сьогодні.

Усім, хто займається нині проблемою вивозу капіталу, заборгованості країн «третього світу» промислово розвинутому Заходу, доводиться знову і знову повертатися до ленінських оцінок. Теоретики сучасного капіталізму, буржуазні політекономи постійно запевняли міжнародну громадськість у тому, що надання «фінансової допомоги» — мало не основне завдання провідних імперіалістичних держав. Але сьогодні, коли борги країн Азії, Африки та Латинської Америки зросли до астрономічних розмірів, цей оптимізм значно зменшився. Надзвичайна гострота проблеми багатомільярдних боргів країн «третього світу» поставила її в центр уваги ООН, зустрічей на найвищому рівні, діяльності руху неприєднання тощо.

Згадаймо ленінські слова про те, що кредиторам у таких випадках «майже завжди дещо перепадає». Міжнародні кредитні організації і в наш час в першу чергу фінансують ті об'єкти промисловості, які зв'язані з компаніями найбагатших капіталістичних країн. Фінансується також імпорт товарів із промислово розвинутих країн. У цьому випадку «допомога» набуває характеру надання не капіталів, а товарів, що не знайшли збуту на ринку країни-виготовлювача, а заборгованість тим часом, звичайно, зростає.

Давайте ще раз повернемося до праці «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму». Працюючи над нею, Володимир Ілліч використав 148 книжок і 232 статті із 49 різноманітних періодичних джерел. Із літописів «Американської академії політичних і соціальних знань» В. І. Ленін робить таку виписку: «Англія і Німеччина за останні 25 років вмістили в Аргентині, Бразілії, Уругваї приблизно 4 більйони (мільярди) доларів, і в результаті вони користуються 46 % усієї торгівлі цих 3-х країн» [10].

А як справи із боргами цих країн зараз, майже через 75 років?

Наприкінці 80-х років заборгованість Аргентини досягла майже 50 мільярдів доларів, Бразилії — 115, Уругваю — 20 мільярдів доларів. Загалом заборгованість цих країн складає, згідно сучасному курсу долара, 185 мільярдів.

Плануванням і наданням позик країнам, що розвиваються, займаються різноманітні міжнародні орга-

нізації. В першу чергу слід назвати Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та інші. Тривалий час, особливо в період застою (хоча так само було і при «потеплінні» М. С. Хрущова, не говорячи вже про сталінський період), у радянській літературі ці організації розглядались як економічна зброя імперіалізму. Зовсім виключалася щонайменша можливість участі соціалістичних країн у цих міжнародних валютно-кредитних організаціях. Певною мірою критичні оцінки на адресу МБРР та МВФ були, безумовно, справедливими, особливо в період «холодної війни» і жорстокої конфронтації двох протилежних соціально-економічних систем. Але останні роки країни, що розвиваються, добиваються рішучої зміни характеру діяльності цих організацій, які, і це не слід забувати, є установами ООН.

МВФ та МБРР були створені на валютно-фінансовій конференції Об'єднаних Націй, яка відбулася в 1944 році в Бреттон-Вудсі (США).

Згідно зі своїми статутами МБРР та МВФ надають допомогу державам — членам цих організацій в економічному розвитку шляхом усунення дефіцитів платіжних балансів, допомогу у підвищенні життєвого рівня і т. п. Але на практиці ця допомога має характер економічного та політичного диктату, оскільки вона полегшує проникнення в економіку країн Азії, Африки та Латинської Америки приватних іноземних капіталів і державних капіталів країн — членів МВФ. А власники цих капіталів бажають мати надійні юридичні гарантії. Ось чому, коли в тій чи іншій африканській, азіатській або латиноамериканській країні вдаються до глибоких економічних реформ під час соціальних перетворень, націоналізації, наприклад, іноземних підприємств, навіть за «всіма правилами» — компенсуючи вартість націоналізованої власності, МВФ та МБРР відразу ж припиняють надання допомоги цим країнам. Так було, наприклад, в 1971 році, коли уряд С. Альєнде розпочав націоналізацію підприємств американських гірничодобувних компаній в Чілі. Так було і в 1979 році щодо СРВ, коли В'єтнам прийшов на допомогу братній Кампучії. В 1980 році, коли СРСР розпочав надання широкої інтернаціональної допомоги Афганістану, МБРР відмовив у кредитах Кабулу.

Разом з тим у словниковому довіднику «Що є що у світовій політиці», виданому видавництвом «Прогресс»

у 1987 році, говориться про те, що Міжнародним банком реконструкції та розвитку «були зроблені спроби перешкодити наданню кредитів Нікарагуа» (с. 239). І те, що це були лише спроби, те, що на відміну від 1971 або 1979 років США не вдалося повністю нав'язати МБРР свій диктат, свідчить про певні зміни в діяльності цієї кредитно-фінансової організації.

А ось як діє МВФ. В 1982 році на грані фінансової кризи опинилася Мексіка. Нездатна виплатити зовнішній борг, вона потребувала термінової фінансової допомоги. МВФ погодився надати Мексіці необхідну кредитну суму. Але при цьому була висунута вимога послабити контроль над цінами на 4700 найменувань товарів, ліквідувати 106 державних компаній та агентств, обмежити підвищення реальної заробітної плати. Безумовно, що ці заходи були ретельно продумані експертами МВФ і, звичайно, мали серйозні обґрунтування, містили в собі сувору економічну логіку. Але це була саме така логіка, якою користуються в своїй діяльності транснаціональні корпорації.

Загальна сума боргів країн, що розвиваються, наприкінці 80-х років сягнула понад 1,3 трильйона доларів і зросла в сотні разів порівняно з боргами на початку століття.

40 процентів цієї суми припадає на країни Латинської Америки. Про заборгованість деяких країн цього континенту вже згадувалося. Не кращий стан справ й у інших. Так, наприклад, борг Мексіки становить понад 90 мільярдів доларів, Венесуели — 34 мільярди. Така висока заборгованість латиноамериканських країн, безумовно, визначається в першу чергу геополітичними інтересами Сполучених Штатів Америки, які намагаються будь-якою ціною утримати цей регіон у сфері свого впливу. Разом з тим великою є заборгованість у багатьох інших країн Азії та Африки, у тому числі у Південної Кореї — понад 41 мільярд доларів, в Індонезії — 23 мільярди, Філіппін — 23 мільярди і т. п. Це також, як і деякі латиноамериканські країни, тісні союзники США. Але дружба дружбою, а гроші рахуються окремо.

Для того щоб утримати боржників під своїм жорстким контролем, західні країни мають у своєму арсеналі цілу систему випробуваних методів. Так, зокрема, навмисне створюється конкуренція серед претендентів на отримання кредитів. Перевага ж, звичайно, надається

країнам з проамериканськими режимами. Більша частина з них відома своїми нечуваними злочинами проти прав людини, демократії та соціального прогресу. Але це не стає на перешкоді їх західним кредиторам, а, навпаки, ніби навіть заохочує останніх до контактів з цими країнами. Адже саме такі режими в першу чергу згодні на будь-які фінансові, економічні та політичні умови.

Розглянемо це на прикладі діяльності деяких проамериканських режимів у Центральній Америці та в басейні Карібського моря. Фінансова заборгованість країн цього субрегіону постійно зростає, дедалі більше посилюючи їх залежність від іноземного монополістичного капіталу. Країни цієї частини Західної півкулі разом з іншими латиноамериканськими сусідами «винні» загалом Заходу 430 мільярдів доларів і тільки за 1982—1987 роки сплатили йому у вигляді процентів понад 150 мільярдів доларів. Панама, наприклад, заборгувала 4,5 мільярда доларів, Коста-Ріка — 4,1 мільярда, Гондурас — 2,3 мільярда, Гватемала — 1,9 мільярда, Сальвадор — 380 мільйонів доларів. У Коста-Ріці, до речі, сума боргу сягає 150 (!) процентів вартості валового внутрішнього продукту (ВВП), а виплата встановлених процентів перевищує половину прибутків країни від експорту. До того ж становище цих країн значно погіршується ще й прискореним відпливом капіталів із субрегіонів. Тільки в Сальвадорі, наприклад, у зв'язку з громадянською війною «відплив» капіталу в 1985 році становив майже 3 мільярди доларів.

Щоб покрити ці борги, центральноамериканським країнам доводиться жертвувати значною долею вартості свого щорічного експорту.

Треба зазначити, що проблема зовнішньоекономічних боргів — це, на жаль, проблема переважної більшості країн Азії, Африки та Латинської Америки. Питома вага щорічних виплат по зовнішньому боргу в загальному обсязі експорту товарів та послуг в країнах, що розвиваються, в середньому перевищує 20, а в окремих з них сягає 30 і навіть 60 процентів. Зростання ж прибутків цих країн від експорту значно гальмується протекціоністською політикою США та інших імперіалістичних держав. І найбільш вразливою для національних економік країн «третього світу» є практика зниження цін на світовому ринку на цукор, на бавовну, каву та інші експортні сировинні товари.

Так, у країнах Латинської Америки неухильно зменшується рівень валового внутрішнього продукту. За даними Економічної комісії ООН для Латинської Америки та Карібського басейну (ЕКЛА), в Сальвадорі, наприклад, за 1985—1988 роки він знизився майже на 20 процентів. Рівень виробництва ВВП на душу населення впав майже на 20 процентів і в Коста-Ріці, на 13 процентів — у Гватемалі, на 10 процентів — в Гондурасі.

Зниження економічної активності в країнах Центральної Америки, звичайно, супроводжувалося зростанням безробіття та рівня неповної зайнятості, що охопили, наприклад, в 1988 році 40 процентів працездатного населення цих країн. Це призвело до того, що сотні тисяч мешканців цього відсталого субрегіону щорічно емігрують в Сполучені Штати Америки та інші країни.

Вище вже зазначалося, що зростання боргу зумовлено неправильним розподіленням кредитів, які надаються країнам субрегіону. Часто-густо їх переважна частина прилипає до нечесних рук правлячих диктаторських верхівок, йде на оплату предметів розкоші. Але існує ще й такий вид імпорту, оплата якого при катастрофічній бідності країн Центральної Америки суперечить самому елементарному глуздові.

Це — імпорт військової техніки.

Зміцнюючи антидемократичні, реакційні режими в Гондурасі, Сальвадорі, США надають їм багатомільйонні кредити для оплати військової допомоги. В 1988 році більше 25 процентів із 483,5 мільйона доларів, наданих США Сальвадору у вигляді безвідплатної допомоги, пішло на воєнні цілі. Гондурас отримав 231,2 мільйона доларів, із яких понад чверть суми також було витрачено на озброєння. Навіть Коста-Ріці — країні, яка за конституцією 1948 року не має власної армії (до речі, єдина країна в Західній півкулі, що офіційно відмовилася від утримання армії), на ці цілі було надано 2,6 мільйона доларів.

Як бачимо, уряди країн Центральної Америки отримують все нові та нові кредити не для цілей соціального розвитку, а для задоволення політичних та військових амбіцій представників паразитуючої еліти. Навіть тоді, коли будуються дороги,— це стратегічні військові шосе, морські порти споруджуються для кораблів ВМС... Тобто ці кредити є своєрідним допінгом для

правлячих верхівок центральноамериканських та й інших країн з антинародними режимами.

А далі наступає кульмінація цієї трагедії. Виплата щорічних процентів за боргами і виплата самих боргів породжує бажання отримати нові кредити. Це схоже на страхітливе марення наркомана. Один укол звабливою отрутою викликає бажання і фізичну необхідність все нових і нових ін'єкцій. Так само і в залежних від фінансових кредитів країнах, коли щорічного експорту не вистачає для оплати зростаючої заборгованості, економіка цих жертв фінансових спрутів починає працювати на виснаження. Без будь-яких роздумів про майбутнє на ринок викидається все, чим багата країна: розпродаються корисні копалини, вирубуються ліси, іноземним компаніям та окремим бізнесменам віддається земля.

Але, якщо хтось осмілиться протистояти диктату США, то тут вже ніяких потурань і ліберальних жестів очікувати не доводиться. Так, для того щоб задушити нікарагуанську революцію, США відмовили сандіністській Нікарагуа в 15-мільйонному кредиті для розвитку, а також у 10 мільйонах доларів, що призначалися для закупівлі пшениці. Але це не все. Для того щоб перекрити ще одне джерело надходження валюти в Нікарагуа, Сполучені Штати Америки заборонили в 1983 році експорт нікарагуанського цукру на американський ринок.

Засобом економічного поневолення країн «третього світу» є постійне зростання дисконтних ставок. Вони використовуються імперіалістичними державами як важливий інструмент кредитно-фінансової політики щодо країн, які розвиваються. Виник навіть такий феномен, як «війна процентними ставками». Підвищення дисконтної ставки курсу долара США всього на один процент збільшує платежі за заборгованістю банкірам США приблизно на чотири мільярди доларів.

В наш час, коли проценти по боргах, які країни Азії, Африки та Латинської Америки сплачують США та іншим імперіалістичним державам, досягли в натуральному виразі біля 200 мільярдів доларів щорічно, ряд вчених абсолютно слушно стверджують, що таким чином відбувається перекачування капіталів для оплати військових витрат імперіалізму. На XXVII з'їзді КПРС прямо підкреслювалось: «Між трильйонним боргом цих країн і більш як трильйонним приростом воєнних

витрат США за останнє десятиріччя є безумовний причинний зв'язок. 200 з лишком мільярдів доларів, які щороку викачуються з держав, що розвиваються, і практично такий же обсяг воєнного бюджету США в останні роки — теж не випадковий збіг. Тому мілітаризм безпосередньо заінтересований у збереженні та посиленні системи неоколоніальної надексплуатації» [11].

Має місце і зворотний процес — по цих же самих каналах у зворотному напрямку поширюється по всьому світу інфляція. Сполучені Штати та інші кредитори ніби діляться нею із країнами-боржниками. В цікавій монографії «Проблемы международных денег при капитализме» В. П. Казакевича підкреслюється, що «розвиток інфляції в країні ключової валюти... призводить до нагромадження державних валютних резервів інших країн, що водночас збільшує їх внутрішню грошову масу, а тому і внутрішній попит, що сприяє зростанню інфляції... Бреттон-вудська система створила умови для міжнародного поширення інфляції із Сполучених Штатів Америки» [12].

Про ці недоліки міжнародної валютної системи відверто говорять представники залежних країн Азії, Африки та Латинської Америки. Так, наприклад, угандійська газета «Нью віжн» писала у 1987 році: «Військові витрати країн континенту за останні 20 років збільшилися в 10 разів, що призвело до значного зростання їх зовнішньої заборгованості. Імперіалістичні держави ігнорують вимогу врегулювати на справедливій основі проблему боргів молодих незалежних країн. Замість цього капіталістичний світ пропонує перебудувати їх національну економіку на догоду інтересам воєнних монополій Заходу».

Країни, що розвиваються, докладають значних зусиль, намагаючись вирватись із боргової залежності. Імперіалістичні держави-кредитори йдуть іноді на деякі «поступки». Так, на початку 80-х років 40 країн Азії, Африки та Латинської Америки звернулися до кредиторів із проханням перенести їм виплату боргу на більш віддалений строк. Міжнародний валютний фонд погодився на такий крок. Але ми вже згадували про те, яких поступок вимагає при цьому зазначений фонд. Погодилися надати «допомогу» цим 40 країнам і США. Мексиці, наприклад, вони «зрізали» борг на 2 мільярди доларів... в рахунок постачання нафти, тоб-

то на тривалий час знову прив'язали до своєї економіки найцінніщу енергетичну сировину свого південного сусіда.

Економічна криза, яку пережили країни Латинської Америки в 1988 році, досягла драматичних масштабів, підкреслюється в розповсюджуваній щорічно доповіді Економічної комісії ООН для Латинської Америки та Карібського басейну.

Зменшилось виробництво продукції на душу населення, у два-три рази зросла інфляція, в багатьох країнах регіону скоротилася реальна заробітна плата. Це сталося незважаючи на більший, у порівнянні з минулими роками, приплив іноземних капіталів та інвестицій в їх економіки, а також на помітно зростаючий обсяг латиноамериканського експорту. Збільшення прибутків від експорту зовсім не сприяло зростанню темпів економічного розвитку країн регіону, оскільки вони в основному витрачалися на погашення зовнішньоборгових зобов'язань.

Лише в деяких країнах регіону вдалося стримати різке зростання інфляції. У тому числі і в Мексиці, де рівень інфляції скоротився до 60 процентів на рік. Але якою ціною?

Як же вирішується проблема заборгованості?

Чим тільки сьогодні не торгують на Заході — навіть тим, що за звичайною логікою нібито ні купити, ні продати неможливо. За минуле десятиріччя на валютних ринках Заходу набув сили новий вид бізнесу — торгівля борговими зобов'язаннями країн «третього світу», вартість яких сьогодні становить біля 1,2 трильйона доларів.

Доречно нагадати читачеві, як з'явився такий незвичайний ринок. В 1973—1974 роках внаслідок різкого підвищення цін на нафту утворився величезний ринок так званих «нафтодоларів». Деякі західні банкіри почали посилено пропонувати їх країнам «третього світу». Кредити були «дешевими» (по низьких ставках), тому їх з охотою брали і брали в значних кількостях.

Але з часом борговий зашморг затягувався все тісніше. На початку 80-х років склалася ситуація, коли країни «третього світу» виявилися неспроможними виплачувати не тільки борги, але й проценти по кредитах.

Проблема заборгованості стала практично нерозв'я-

зуваною не тільки для країн-боржників, але й для країн-кредиторів. На Заході почали пошук шляхів виходу із кризової ситуації. Одні пропонували списати до третини суму всіх боргів, інші — понизити дисконтні ставки, треті — збільшити термін виплати до 25 років. В центрах фінансової та стратегічної думки імперіалістичних держав зростало розуміння того, що економічно виснажений «третій світ» може перестати бути ринком збуту їх товарів. В свою чергу, країни Азії, Африки та Латинської Америки не мають змоги відмовитися від боргових зобов'язань, оскільки це привело б до краху всієї міжнародної банківської та торговельної системи, поставило б їх у ще складніше становище. В такій ситуації найбільш далекоглядні банкіри почали боргами торгувати. Наприклад, боргове зобов'язання — у вигляді цінних паперів — купується із певною знижкою, потім через центральний банк країни-боржника обмінюється на національну валюту. А останньою можна розпорядитися по-різному: купити акції того чи іншого національного підприємства, вкласти гроші у нову справу в сфері торгівлі або обслуговування і т. п. На перший погляд це здається панацеєю від усіх бід. Всі задоволені: розвинуті держави одержують назад свої кредити, підприємства країн-боржників одержують додатковий капітал, а їх центральні банки звільняються від обтяжливих інвалютних кредитів і зобов'язань виплачувати проценти. Але і подібні операції не найрадикальніший вихід із складного становища, оскільки містять в собі ряд суттєвих негативних моментів. Головний з них полягає в тому, що ці заходи ведуть до зростання інфляції, а також дають можливість ТНК активно втручатися в урядову політику в проблем заборгованості.

Але як би там не було, вже утворився і постійно діє міжнародний ринок по продажу та купівлі боргових зобов'язань. Вартість боргів різних країн «третього світу» коливається від 5 до 80 процентів від номіналу, що відкриває широке поле для спекулятивних махінацій.

Який все ж таки вихід із цього складного і небезпечного становища?

В інтерв'ю мексіканській газеті «Ексельсіор» (березень 1985 р.) Перший секретар ЦК Комуністичної партії Куби, Голова Державної Ради і Ради міністрів Республіки Куба Ф. Кастро висловив щодо заборгова-

ності країн Азії, Африки та Латинської Америки свою точку зору, яка набула значного поширення і підтримки в країнах «третього світу». Концепція Ф. Кастро носить радикально-революційний характер, і з основними її положеннями неможливо не погодитись. Ось її основні ідеї: «...Якщо відштовхуватися від реальної дійсності, то... борг просто неможливо сплатити. Це практично неможливо... країни не витримають цього, і до того ж таким чином ніколи не буде вирішена проблема розвитку. Виплата боргу неможлива як з економічної, так і з політичної точок зору. Нездійсненно це і з точки зору моралі... Наші народи не несуть відповідальності за свою слаборозвинутість, за свій борг. Наші країни не винні в тому, що були колоніями, неоколоніями, «бананови́ми», «кавови́ми», «рудними» або «нафтови́ми» республіками, зведеними до статусу постачальників сировини, екзотичних товарів, дешевого пального та дармової робочої сили». І далі, «історики та економісти стверджують, що золото та срібло, яке було видобуто із надр наших країн у розмірі астрономічних сум і протягом віків щедро окроплене потом та кров'ю наших народів, стало основою фінансового розвитку промислового світу, який сьогодні є нашим кредитором і невблаганно стягає з нас борг. Все, що було відібрано у наших народів тільки за останні десятиліття за рахунок нееквівалентного обміну, високих дисконтних ставок, протекціонізму, демпінгу, валютних махінацій та вивозу валюти, набагато перевищує загальну суму цього боргу. Неможливо навіть підрахувати всі ті багатства і той добробут, яких ми були позбавлені нав'язаною нам економічною системою залежності. Скоріше всього наші народи є кредиторами промислового, розвинутого і багатого Західного світу. І не тільки з точки зору моралі, але й у матеріальному відношенні. ФРН виплачувала грошову компенсацію Ізраїлю за геноцид, що проводився нацистами проти євреїв. А хто заплатить за злочини протягом віків не тільки проти життя, але й проти багатств наших народів? На підставі математичних розрахунків і всіх цих економічних, політичних, історичних та моральних міркувань я дійшов висновку, що борг Латинської Америки не може бути сплаченим і його потрібно скасувати».

Дійсно, така постановка питання лідером країни, яку протягом віків грабували (спочатку іспанські гранди, потім північноамериканські монополії), перетво-

ривши її на джерело дешевих сировинних і людських матеріалів, не може не викликати підтримки та схвалення. Але головна цінність концепції Ф. Кастро полягає в тому, що він не тільки розкриває, так би мовити, генезис проблеми, але й, охоплюючи діалектику її розвитку, застерігає: «Вирішення проблеми заборгованості було б не більше, ніж тільки першим кроком. Необхідно прямувати до дійсних, корінних проблем цього боргу, до факторів, що його породили. Вирішення проблеми заборгованості було б тільки початком. Необхідно вимагати скасування нееквівалентного товарообміну, припинення протекціоністської політики, несправедливої і протизаконної валютної політики, практики демпінгу, неймовірних дисконтних ставок, завищення курсу долара та інших диявольських методів, що перешкоджають розвиткові наших країн. Необхідно вимагати встановлення справедливих цін на наші основні експортні продукти. Ми не можемо і надалі постачати каву, какао, банани, цукор, руди та іншу основну сировину, що виробляється за злиденну платню, яка не досягає 80 доларів на місяць, купуючи в обмін товари, обладнання, ліки та інші промислові товари, вироблювані в розвинутих індустріальних країнах на основі високих прибутків і платні понад 1000 доларів на місяць, тобто в 12—15, а іноді і в 20 разів більшої, ніж та, яку отримують робітники та техніки в країнах Латинської Америки. Наші безробітні не отримують ніякої допомоги і не мають можливостей отримувати медичне обслуговування та освіту» [13].

Не стоїть осторонь від пошуку шляхів вирішення проблеми заборгованості країн «третього світу» і Радянський Союз, керівництво якого вважає, що вихід треба шукати не тільки у фінансовій сфері, але й в політичній.

Виступаючи 8 грудня 1988 року в Організації Об'єднаних Націй, М. С. Горбачов сказав: «Реально дивлячись на речі, треба визнати: нагромаджений борг не може бути ні оплачений, ні стягнутий на первісних умовах.

Радянський Союз готовий установити тривалий, аж до 100 років, мораторій на виплату заборгованості найменш розвинутих країн, а в цілому ряді випадків — списати її повністю.

Щодо інших країн, які розвиваються, то запрошуємо розглянути таке:

— обмежити платежі по їх офіційній заборгованості залежно від показників економічного розвитку кожної з них або оголосити тривалу відстрочку значної частини платежів;

— підтримати звернення Конференції ООН по торгівлі і розвитку про скорочення заборгованості комерційним банкам;

— забезпечити урядову підтримку ринковим механізмам врегулювання заборгованості «третього світу», включаючи створення спеціалізованої міжнародної установи по скуповуванню боргів із знижкою.

Радянський Союз виступає за предметне обговорення шляхів врегулювання боргової кризи на багатосторонніх форумах, включаючи консультації глав урядів країн-боржників і кредиторів, які проводяться під егідою ООН» [14].

Реалізація цієї програми дала б змогу полегшити фінансовий тягар країн, що розвиваються, прискорити їх соціально-економічний розвиток, дозволила б їм з впевненістю у своїх власних силах і національною гідністю вступити в третє тисячоліття.

ТНК: транснаціональна колонізація?

1815 рік. На лондонській фінансовій біржі паніка. Всі намагаються навперегонки позбутися британських позик. А тим часом молодий лондонський банкір Натан Ротшільд через велику кількість підставних осіб таємно скуповує їх практично за безцінь. У чому ж полягала причина цієї паніки і таких, на перший погляд здавалося б, дивних дій молодого, але вже досить авторитетного в Сіті банкіра? Вся справа в тому, що Ротшільд першим, з відомих тільки йому джерел, дізнався про поразку Наполеона під Ватерлоо. І тут же навмисно почав збувати британські позики, цінні папери. Такі покупливі дії відомого банкіра і викликали на біржі паніку, дали підставу для розповсюдження чуток про поразку Британії.

Коли ж наступного ранку стало відомо про повну поразку французьких військ, курс англійських державних позик підскочив у своїй вартості до астрономічних вершин.

До чого це привело — неважко здогадатися.

Цю історію наведено як один із прикладів прояву «комерційної заповзятливості» з боку окремих, найбільш безпринципних представників молодих буржуазних кіл. Але те, що в 1815 році вважалось аморальним, таким, що виходить за межі пристойного, у XX столітті перетворилося на залізні принципи, за якими живе й понині світ бізнесу.

В наш час посилення ролі ТНК в світовій економіці супроводжується подальшим розвитком їх експансії в інші країни, зростанням питомої ваги закордонних операцій. За даними Центру ООН по ТНК, майже 57 процентів іноземних філіалів ТНК розміщено в країнах Західної Європи, 9 — в Північній Америці і приблизно 25 процентів — у країнах «третього світу» [15].

З кожним роком зростає економічна заінтересованість ТНК у поширенні свого контролю над країнами Азії, Африки та Латинської Америки і перш за все над їх величезними запасами мінеральної та сільськогосподарської сировини. Як відомо, саме в країнах «третього світу» зосереджено до 88 процентів розвіданих запасів нафти капіталістичного світу, 65 — природного газу, 58 — залізної руди, 64 — міді, 55 — бокситів, 85 — марганцевих руд, 70 процентів вольфраму. На ці країни припадає майже 75 процентів експорту мінеральної сировини всього капіталістичного світу.

Про розгалужену систему експлуатації країн «третього світу» з боку ТНК можна судити вже хоча б по тому факту, що вже наприкінці 70-х років там було розміщено 21 тисячу філіалів ТНК. Із них на долю США доводилось 36 процентів, Англії — 27, Франції — 7, ФРН — 6, Японії — 6, Голландії — 4, інших країн — 14 процентів. Слід підкреслити помітну нерівномірність розміщення філіалів ТНК в країнах, що розвиваються: Латинська Америка — 46, Південна та Південно-Східна Азія — 28, Африка — 21 процент. Зазначена нерівномірність ще більш помітніше виявляється в розподілі капіталовкладень по окремих регіонах країни. У 1987 році на країни Латинської Америки припадало 57 процентів іноземних інвестицій (причому в семи країнах — Бразилії, Мексиці, Аргентині, Чілі, Венесуелі, Уругваї, Колумбії — було розміщено понад 90 процентів указаних вкладень), 30 процентів — на Азію (головним чином Південно-Східну), 12,4 процента — на Африку (з них на Нігерію та Заїр — 45 процентів).

Такий розподіл капіталовкладень пояснюється тим, що ТНК здійснюють капіталовкладення в економіку найбільш розвинутих країн «третього світу», заінтересовані в місткому внутрішньому ринку, шукають найбільш пільговий для себе митний режим. Це яскраво свідчить про те, що ТНК піклуються не про зростання добробуту країн, що розвиваються, як це стверджують апологети імперіалізму, а про зростання своїх надприбутків. Їх діяльність повністю спростовує міф про «цивілізаторську місію» ТНК і переконливо підтверджує правильність ленінської теорії імперіалізму, її положення про непримиримий конфлікт між егоїстичними цілями крупних банкірів і капіталістів та інтересами всього суспільства. Як зазначив відомий нігерійський економіст А. Гене, «твердження про приплив капіталу в нерозвинуті країни є скоріше вигадкою, ніж реальністю, оскільки конкретні дослідження показують, що типове для колоніальної ери викачування фінансових ресурсів із цих країн триває в післяколоніальний час у ще більших масштабах». Свій аналіз діяльності ТНК він закінчив висновком, що країни «третього світу мали досить часу для того, щоб «позбутися ілюзій щодо можливості економічного розвитку при допомозі багатонаціональних корпорацій» [16].

Антиімперіалістична боротьба народів «третього світу» примушує міжнародні монополії змінювати свою тактику і стратегію, пристосовуватися до нових економічних і соціально-політичних реалій.

Історичні зрушення у світі на користь прогресивних суспільних сил, послаблення позицій імперіалізму, в тому числі і під впливом боротьби молодих незалежних країн за економічну деколонізацію,— все це позначилося на політиці ТНК, примусило їх вишукувати нові форми та методи своєї зовнішньоекономічної експансії.

Процес вкорінення та закріплення позицій західних ТНК в економічних структурах країн Азії, Африки та Латинської Америки за останні двадцять п'ять років можна умовно розділити на два основних етапи, кожний із яких має свої певні особливості.

Перший етап відзначено хвилею націоналізації іноземної монопольної власності, що охопила країни «третього світу» в 60—70-х роках. Розпочавшись у 60-х роках (в середньому 47 випадків націоналізації щорічно), цей процес досяг своєї кульмінації на почат-

ку 70-х років (у середньому по 140 випадків націоналізації щорічно) і різко загальмувався наприкінці 70-х років. У результаті націоналізації позиції ТНК в ряді регіонів «третього світу» в деяких секторах економіки помітно послабились, а в окремих галузях (особливо в нафтовій промисловості) спостерігалося навіть абсолютне скорочення іноземних капіталовкладень. Активи фірм США в добувній промисловості країн «третього світу» за 1971—1978 роки зменшилися на 1,5 мільярда доларів, а їх частка у загальних американських інвестиціях в країнах Азії, Африки та Латинської Америки скоротилась із 36 до 17 процентів [17].

Одночасно з процесом націоналізації посилилася тенденція втручання державних органів молодих країн у справи іноземного капіталу на своїх територіях. У цьому одночасно проявилось як бажання цілого ряду національних урядів країн «третього світу» провадити незалежний економічний курс, так і їх заінтересованість у використанні можливостей іноземного капіталу в своїх власних національних інтересах.

Ці дві тенденції стали основою для перегляду ТНК своєї політики в «третьому світі», для пошуку компромісних та ефективних методів укорінення в економічних структурах і на ринках збуту країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Про початок ери взаємоприпустимих компромісів свідчить хоча б той факт, що якщо в 1961—1966 роках 95 процентів випадків втручання з боку національних урядів у справи північноамериканських ТНК в країнах «третього світу» завершувалися прямою націоналізацією підприємств цих ТНК, то в 1967—1971 роках цей показник скоротився до 63, а в 1972—1974 роках до 42 процентів. Одночасно зростав процент випадків регулювання діяльності ТНК, що приводило до зміни форм або перегляду умов співробітництва [18].

В «мозгових центрах» західного ділового світу розпочався активний пошук адекватних форм пристосування до динамічних процесів політичного та соціально-економічного життя в країнах «третього світу». На Заході навіть з'явилася спеціальна галузь буржуазної економічної науки, яка на солідному академічному рівні розробляла методи боротьби з націоналізацією закордонної власності ТНК. Час вимагав перегляду тактичної лінії поведінки ТНК в країнах Азії, Африки та

Латинської Америки, і незабаром світ став свідком народження нової політики.

Спочатку основним засобом уникнути націоналізації своїх активів та своєї власності в країнах Азії, Африки та Латинської Америки ТНК обрали утворення змішаних компаній з місцевими державними та приватними підприємствами. Як стверджував один із американських спеціалістів у цій галузі, спільні з місцевими приватними компаніями підприємства істотно знижують імовірність націоналізації. Згодом, на початку 70-х років ТНК перейшли до ще більш гнучких форм власності на національних територіях країн «третього світу» [19].

В практиці ТНК намітилася тенденція переходу від повного до часткового володіння закордонними філіалами, а іноді навіть до відмови ТНК від контрольного пакету акцій в цих компаніях, на чому особливо наполягали деякі уряди країн «третього світу». Так, наприклад, у Мексиці ще в 1961 році було прийнято закон про гірничодобувну промисловість, згідно з яким частка іноземного капіталу обмежувалась 49 процентами, тобто більша частина підприємств цієї галузі була «мексіканізована».

Хоча підконтрольні філіали ТНК ще й на сьогодні становлять основну частину їх закордонної власності, з середини 70-х років почала зростати доля нових дочірніх фірм, в яких материнська компанія не володіє контрольним пакетом акцій. У 1979 році частка таких фірм становила вже близько 30 процентів з усіх новостворюваних філіалів ТНК в країнах «третього світу».

В той же час, як відзначали експерти-економісти ООН, «зменшення долі філіалів, в яких ТНК не мають контрольного пакету акцій, зовсім не обов'язково є невигідним для ТНК з точки зору збереження прибутків. У зв'язку із зменшенням частки участі свого капіталу зменшується й ступінь ризику націоналізації. До того ж ТНК мають змогу впливати на управлінську політику шляхом контролю над виробництвом та збутом» [20].

Другий, сучасний етап проникнення ТНК в економічну структуру країн «третього світу» розпочався на рубежі 70—80-х років. Його принципово новий зміст можна охарактеризувати як монополістичний контроль без володіння власністю взагалі. Він пов'язаний з новим ступенем науково-технічної революції і найсучаснішими системами управління виробництвом, заснованими на комп'ютерній техніці п'ятого покоління.

Найбільш поширеним засобом зовнішньоекономічної експансії ТНК в економічну структуру молодих незалежних країн в цей період стало проникнення взагалі без прямих інвестицій, за допомогою різноманітних угод, що не передбачають володіння будь-якою нерухомою власністю.

Доповнюючи діяльність змішаних компаній, ці угоди охоплюють сфери промислового виробництва, передачі технології, спільних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, управлінських, транспортних та інформаційних послуг, підрядних і субпідрядних операцій.

Всі ці, на перший погляд здавалось би, не пов'язані між собою сфери стосунків між ТНК і країнами «третього світу» складаються згодом у єдину чітку систему неоколоніалістської експлуатації. На думку спеціалістів, подібні угоди являють собою цілий спектр складних, прагматичних і конкретних угод, які можуть гнучко змінюватися залежно від кожної конкретної ситуації. З розвитком такої практики дедалі меншою стає різниця між прямими закордонними інвестиціями, участю в економічних справах без володіння власністю, операціями між фірмами та зовнішньоторговельними поставками.

Як визнають закордонні спеціалісти, «відмінною рисою цієї нової інвестиційної стратегії іноземних фірм в країнах «третього світу» є те, що вона може застосовуватися західними фірмами із значно меншими витратами капіталу, а подекуди і взагалі без капіталовкладень, забезпечуючи, як і раніше, можливість контролю над місцевими виробничими потужностями та робочою силою».

Здавалося б, що ця відмова (в абсолютній більшості випадків вимушена) від володіння засобами виробництва за межами країни базування материнської компанії по-новому поставить питання про монополістичний характер власності ТНК, про їх експлуататорські функції в міжнародному плані. Проте, як свідчить досвід багатьох країн, змінилася головним чином тільки форма, а не зміст неоколоніалістської експансії, оскільки нові важелі монополістичного контролю, хоч вони безпосередньо і не пов'язані з правом власності, є не менш дійовими, а досить часто навіть ще більш ефективними для забезпечення інтересів ТНК.

Вже при перших дослідженнях нової практики ТНК

було поставлене питання про те, «чи дійсно угоди, не зв'язані з правом власності, фундаментально змінюють умови функціонування ТНК в порівнянні з тими, які переважали при прямих капіталовкладеннях?» [21].

Експерти ООН, яким взагалі важко зробити закид щодо упередженого ставлення до ТНК, відзначають, зокрема, що збереження панівних позицій в області управлінських та технологічних послуг призводить до того, що «керівництво (підприємствами філіалів.— *Б. Г.*) фактично залишається в руках ТНК, бо контроль без технічної експертизи не може бути ефективним». Це привело до того, що, як відзначалося в одній із доповідей Секретаріату ООН, «рівень іноземного проникнення в деякі країни «третього світу» значно зріс» [22].

В інших дослідженнях ще більш чітко підкреслюється, що «навіть при відсутності володіння власністю ТНК можуть здійснювати контроль де-факто за допомогою конкретних умов, контролю над технологією, зовнішніми умовами постачання, що має надзвичайно велике значення для даної фірми» [23].

Все вищезгадане стосується перш за все обробної промисловості, де чисельні ланки «технологічного неоколоніалізму» особливо помітні.

Але й у видобувній промисловості спостерігаються аналогічні тенденції. Як відзначалося в одному із досліджень ООН, втрата «власності над джерелом сировини... ніяким чином не зменшує контролю ТНК над виробництвом у цілому. Можна з впевненістю сказати, що внаслідок збереження жорсткого контролю за збутом на світовому ринку (а в ряді випадків і на внутрішньому) та в галузі фінансування ТНК утримують можливість визначати умови, на яких відбувається постачання сировиною та ціноутворення».

До аналогічних висновків приходять також експерти Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР), які вважають, що «тільки майбутнє покаже, чи привели істотні зміни у сфері власності іноземних філіалів ТНК на природні ресурси до відповідних змін у контролі над цими ресурсами. Поки очевидним є тільки те, що ТНК залишаються повноправним хазяїном на ринках «третього світу» [24].

У зв'язку з цим хочеться зазначити, що навряд чи правильним буде переоцінювати значення однієї тільки націоналізації підприємств тієї чи іншої ТНК з точки

зору досягнення країнами «третього світу» економічної незалежності. Так, наприклад, хоч націоналізація нафтопромислів у Мексиці, Лівії, Іраку, Ірані, Об'єднаних Арабських Еміратах, Нігерії і завдала відчутного удару по власності ТНК в країнах, що розвиваються, саме цей приклад показує, наскільки вміло міжнародні монополії пристосовуються до втрат своїх закордонних володінь. Якщо в 1970 році міжнародним монополіям належало 94 проценти всієї нафти, яка видобувалась у капіталістичному світі, в 1979 році вже тільки 45 процентів, то частка ТНК в реалізації нафти та нафтопродуктів скоротилась за цей період усього лише з 91 до 82 процентів [25].

Таке становище досягається завдяки збереженню домінуючих позицій в усіх інших ланках капіталістичного сировинного господарства, для якого є типовою така трансформація в підході ТНК до всього виробничого ланцюжка, «коли власність ТНК в процесі видобування сировини зменшується, а контроль над переробкою, збутом, розподілом і послугами зростає» [26].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що визначення ролі ТНК шляхом підрахунку обсягів власності їх закордонних філіалів перекручує справжню картину, оскільки подібні «вимірювання» не враховують тих угод, укладених між країнами «третього світу» і ТНК, які не передбачають елемента власності взагалі — ліцензійних і субпідрядних, будівництво об'єктів «під ключ», контракти в галузі управління та маркетінгу, угоди про розподіл виробничих програм тощо.

Варто також зазначити, що перелічені форми економічного співробітництва самі собою цілком придатні служити повсякденній діловій практиці, якщо до того ж взяті зобов'язання сумлінно виконуються і відповідають інтересам обох партнерів.

Але в тому то й справа, що панівне становище міжнародних монополій у провідних галузях виробництва і науково-технічного та технологічного прогресу (не кажучи вже про прямі зловживання) дає їм змогу використовувати ці нові форми в своїх вузькокорисливих цілях, посилювати неоколоніалістську експлуатацію молодих країн.

У боротьбі за збереження своїх позицій у країнах Азії, Африки та Латинської Америки ТНК дедалі активніше використовують зовнішньоекономічні труднощі цих країн, об'єктивну заінтересованість останніх у роз-

ширенні джерел фінансування. Як відзначають фахівці з Центру ООН по ТНК, «скрутне становище в галузі платіжних балансів призвело до лібералізації обмежень і пом'якшення правил регулювання діяльності ТНК. Ця тенденція може змінити позицію країн, що визволилися, щодо ТНК і послабити їх можливості в справі регулювання діяльності корпорацій відповідно до завдань економічного розвитку їх країн» [27].

Але як би там не було, незважаючи на посилену мімікрію іноземного капіталу, який маскується під вивіскою місцевих фірм і вдається до витончених форм монополістичного контролю без прямого володіння власністю, експлуататорський характер ТНК залишається незмінним. Як зазначав французький економіст П. Урі, транснаціональні корпорації є кінцевим виразником капіталістичної ідеї, вони засуджуються «не тільки за те, що вони роблять, але й також за всю систему, яскравим представником якої вони є» [28].

Особливо неприховано експлуататорська сутність ТНК проявляється в країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Навіть деякі палкі прихильники монополістичної системи ставлять собі запитання, подібні запитанню західнонімецького професора Е. Пауссенбергера: «Чи не є багатонаціональна корпорація символом найновітнішого капіталізму як для його друзів, так і для супротивників? З одного боку, вона є найбільш важливою рушійною силою економічного розвитку, особливо в периферійних районах, а з іншого — вирізняється як найбільш небезпечна форма колоніального володарювання і колоніальної експлуатації країн, що розвиваються».

Але ТНК не тільки експлуатують робітників країн Азії, Африки та Латинської Америки, наживаючи надзвичайно високі прибутки за рахунок дешевої вартості їх праці, не тільки втручаються в політичне і економічне життя залежних від них країн. Справа ще й в тому, що саме до країн «третього світу» переводяться найбільш трудомісткі галузі виробництва, в першу чергу ті з них, які становлять небезпеку для навколишнього середовища, екологічно «брудні» підприємства. Так, у ряді районів Ліберії, Кот-д'Івуару тощо ТНК споруджують заводи по виробництву залізорудних окатишів. У країнах Магрібу розміщено чимало заводів ТНК по переробці нафти, в Замбії — по очистці міді, в Бразилії — сталеливарних. Американські корпорації «Кай-

зер алюміній енд кемікл» і «Мархона» спорудили металургійний комплекс і нафтохімічні заводи в Саудівській Аравії. Розмірковуючи над цією інформацією, мимоволі згадуєш слова високого громадянського значення ряду народних депутатів на своєму з'їзді (травень — червень 1989 року), які висловлювали болюче занепокоєння тим фактом, що деякі міністерства і відомства СРСР у намаганнях створити якомога більше спільних підприємств з зарубіжними капіталістичними партнерами не враховують саме цієї тенденції у діяльності західних фірм, ставлячи нашу країну нарівні з колишніми колоніями або напівколоніями, безжально зраджуючи національні інтереси СРСР як в економічному, так і в екологічному відношеннях. Досить згадати виступи народних депутатів Б. Олійника, Ю. Чередниченка, Б. Дерев'янка... Сумний досвід «співробітництва» країн «третього світу» з західними ТНК переконливо свідчить, до яких трагічних наслідків це може призвести.

Використовуючи економічну кон'юнктуру, ТНК, як правило, будують у країнах, що розвиваються, складальні цехи або виробництва з неповним технологічним циклом. В основному це підприємства, які виробляють радіо- та електронне обладнання, хімічні товари, а також деяку іншу продукцію, яка потім експортується до розвинутих капіталістичних країн.

Що ж стосується переважної більшості країн Азії, Африки та Латинської Америки, то вони нібито і мають певну кількість сучасних підприємств, обладнаних з урахуванням науково-технічного прогресу, де використовуються прогресивні технології, але самостійно розпоряджатися ними не мають ніякої змоги, як і продукцією, що на них виробляється. Вони знаходяться в цілковитій залежності від фірм провідних капіталістичних країн, які постачають їм напівфабрикати, обладнання, забезпечують технологію, займаються підготовкою спеціалістів тощо.

Таким чином, ТНК, з одного боку, заінтересовані в розвитку економіки країн «третього світу», але з іншого, розвиваючи промислове виробництво в тій чи іншій країні, перетворюють їх на залежну та експлуатовану периферійну частину світового капіталістичного господарства. До того ж діяльність ТНК у країнах, що розвиваються, характеризується намаганням корпорацій якомога більше використати їх сировинні ресурси.

Цікавими в цьому відношенні є свідоцтва американських економістів Р. Барнета і Р. Мюллера, які в своїх наукових дослідженнях довели, що більш як 80 процентів операцій у країнах Латинської Америки корпорації Сполучених Штатів фінансували за рахунок коштів, викачуваних ними з цих же країн.

Дешева робоча сила в країнах «третього світу» дуже привабливa для ТНК, адже заробітна плата сінгапурських робітників становить лише 20 процентів від заробітку західноєвропейських робітників і трохи більше 30 процентів — японських. А в Малайзії на підприємствах, що виготовляють радіо- та електронні товари, робітник отримує за свою працю в 13 разів менше, ніж робітник з аналогічною кваліфікацією та профілем у Сполучених Штатах Америки.

ТНК усіляко намагаються прив'язати економіку країн «третього світу» до свого виробничого комплексу. В хід йде все: від створення експортних зон «вільної торгівлі» — випробуваного методу захоплення та утримання контролю над ринками країн Азії, Африки та Латинської Америки — до відвертого підкупу, економічного шпигунства, тиску (економічного та політичного) на ті сили, які тією чи іншою мірою здатні чинити опір або сприяти діяльності ТНК.

Така практика є особливо характерною для міжнародних монополій, що діють в країнах — учасницях Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Афро-малагасійсько-маврікійської організації, Центральноамериканського спільного ринку (ЦАСР).

Те, що їх діяльність часто завдає значної шкоди економіці або окремим її галузям у країнах «третього світу», не зупиняє ТНК. Так, нафтові корпорації, наприклад, відкачали в Еквадорі — без усякого, звичайно, на те офіційного дозволу — значну кількість нафтових запасів. ТНК, що мають свої філіали в деревообробній промисловості Індонезії, безжально вирубують найбільш цінні породи деревини без будь-якої компенсації. На Філіппінах вирубка дерев в 9 разів перевищує щорічний приріст цінних порід дерев.

Негативні екологічні наслідки діяльності ТНК у країнах Азії, Африки та Латинської Америки важко підрахувати, однак керівництво ТНК вперто продовжує запевняти, що в розміщенні екологічно небезпечних виробництв на територіях країн «третього світу» ніякого лихого наміру немає і викликана така практика лише

необхідністю рівномірного розподілу виробництв і виробничих потужностей. В це важко повірити, хоча б і тому, що, наприклад, у Трінідаді і Тобаго зведено цілі комплекси по переробці високосіркової нафти. У переробленому вигляді ця нафта вивозиться з країни американськими корпораціями. В той же час екологічно чистіша переробка низькосіркової нафти, що також імпортується із Трінідада і Тобаго, здійснюється в Сполучених Штатах. ТНК будують потужні комплекси по переробці високосіркової нафти і на території Гватемали, Гондурасу, Пуерто-Ріко. Ці виробництва, за оцінками спеціалістів, і порушують екологічну рівновагу у названих країнах.

Бразільське місто Сан-Паулу відоме тим, що на його території розміщено багато зон «вільної торгівлі», які стали справжньою державою в державі. Діють вони не відповідно до місцевих законів, а в прямій залежності від інтересів транснаціональних корпорацій, які часто-густо порушують закони країни-хазяїна. На середину 80-х років у країнах, що розвиваються (особливо це стосується Азіатського континенту), налічувалося близько шести десятків таких зон, на підприємствах яких було зайнято понад один мільйон робітників.

Французькі дослідники М. Борана та Л. Керрі підкреслюють, що в такі зони ТНК «пересаджують» найбільш праце- і матеріаломісткі та екологічно «брудні» виробництва. Це гірка та сумна реальність сучасного життя багатьох країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Так, експерти МАГАТЕ неодноразово висловлювали занепокоєність тим, що будівництво транснаціональними корпораціями атомних електростанцій у країнах «третього світу» здійснюється без належної техніки безпеки. Якою трагедією може обернутись нехтування технічними нормами при будівництві та експлуатації АЕС, свідчить досвід Чорнобиля.

Діяльність ТНК у країнах Азії, Африки та Латинської Америки неминуче супроводжується глибоким негативним впливом на соціальне життя цих країн. Але особливою проблемою є загроза національному суверенітету країн Азії, Африки та Латинської Америки з боку ТНК імперіалістичних держав. Достатньо згадати гіркий досвід Чілі, де американські корпорації фінансували підготовку заколоту проти уряду С. Альєн-

де. На жаль, цей приклад не єдиний. До практики підтримки реакційних, консервативних сил ТНК вдаються майже в усіх країнах «третього світу». Так, у Гайані англійська корпорація «Тейт енд Лайл» у 1980 році фінансувала всю передвиборну кампанію опозиційних партій, які в кінцевому підсумку завдали поразки кандидату прогресивних сил. Допомагаючи опозиції, корпорація, зрозуміло, в першу чергу відстоювала свої власні сьогоденні та стратегічні інтереси.

У своєму намаганні отримати надприбутки ТНК не зупиняються навіть перед провокуванням міжнародних конфліктів. Як тут не згадати класичну цитату з журналу «Quarterly Reviewer», яку К. Маркс наводить у «Капіталі»: «Капітал боїться відсутності прибутку або надто маленького прибутку, як природа боїться пустоти. Але оскільки є достатній прибуток, капітал стає сміливим. Забезпечте 10 процентів, і капітал згоден на всяке застосування, при 20 процентах він стає жвавим, при 50 процентах просто готовий скрутити собі в'язи, при 100 процентах він топче ногами всі людські закони, при 300 процентах нема такого злочину, на який він не рискнув би, хоч би під страхом шибениці. Якщо шум і лайка приносять прибуток, капітал стане сприяти тому і другому» [29].

А ось конкретний приклад. У 1982 році загрозу інтервенції Гватемали проти Белізу було спровоковано боротьбою між англійськими та американськими корпораціями за нафтові родовища в Белізі. В Беліз терміново було надіслано контингент військовослужбовців з Великобританії.

У країни «третього світу» ТНК у масовому порядку збувають продукцію, що не має попиту в розвинутих країнах або споживання якої становить загрозу для життя і здоров'я людей. Часто-густо це — машини і механізми, верстати та інше обладнання застарілої конструкції, неякісні харчові товари. До речі, декілька слів про допомогу продуктами харчування країнам «третього світу» з боку імперіалістичних держав, вірніше, про зворотний, прихований бік цієї допомоги. Не применшуючи ні в якому разі позитивного значення цієї допомоги в окремих критичних для народів Азії, Африки та Латинської Америки ситуаціях (наприклад, після землетрусу, повені або під час засухи тощо), не слід залишати поза увагою те, що ця допомога на практиці стала в першу чергу засобом тиску та шантажу. Ось

точка зору представника тієї країни, яка таку «допомогу» отримувала і отримує. Відомий індійський політолог Сумі Крішна в газеті «Хіндустан таймс» восени 1987 року писав, що понад чверть віку до країн Азії, Африки та Латинської Америки у значних кількостях надходили запаси продовольства в рамках допомоги, що надається США і Західною Європою. Офіційно головна мета цієї допомоги — нагодувати голодних і сприяти розвитку тієї чи іншої країни «третього світу». «Думка про те, щоб багаті ділились продовольством з бідними,— досить привабливa. Але при цьому виникає законне запитання: хто ж насправді отримує прямий зиск від цієї продовольчої допомоги?» — відзначав автор статті. Американська продовольча допомога здійснюється відповідно до закону № 480 від 1954 року. Його було прийнято конгресом США в надзвичайній ситуації, коли фермери країни виростили надто багатий урожай зернових. Якби зібрані надлишки було реалізовано на національному ринку, то це б призвело до різкого падіння цін на зерно всередині країни і в світі в цілому. Рішення, яке було вироблено американськими фермерами і прийнято конгресом, полягало в тому, щоб створити допоміжний ринок у державах з низькими прибутками. Зерно почали експортувати в ці країни, причому останні платили за поставки національною валютою. Ось таким чином було створено ринок для надлишків продуктів із США, а одночасно й образ американської щедрості і безкорисливості.

Однак відразу ж з'ясувалося, що продовольча допомога — це потужна політична та економічна зброя. Наприклад, продовольчі кредити Південній Кореї надавалися лише в обмін на підписання таємної угоди про зниження Сеулом обсягу експорту продукції текстильної промисловості до США, а Бангладеш — за згоду припинити експорт джуту до соціалістичної Куби.

Уряди країн, які надають продовольчу допомогу, намагаються за її допомогою досягти своїх корисливих цілей. Навіть благодійні міжнародні організації у своїй діяльності керуються не лише мотивами християнського милосердя. Багато міжнародних організацій, у тому числі Міжнародний комітет Червоного Хреста, отримують значну частину фінансових коштів і продовольства безпосередньо від західних урядів, і тому вони теж піддаються їх тиску. В 1981 році американський журнал «Ньюсуїк» надрукував заяву колишніх співробітників

«Католицької служби допомоги», які стверджували, що їх організація в 1979 році раптово розпочала здійснення програм значної допомоги Йємену та Джибуті саме тоді, коли ці країни набули стратегічно важливого значення для Сполучених Штатів. Така допомога країнам «третього світу» з боку західних держав не сприяє вирішенню гострих і пекучих соціальних проблем, а, навпаки, тільки їх затягує та ускладнює вирішення. Як стверджує старовинне китайське прислів'я: «Якщо ви дасте людині одну рибу, то вона проживе один день, якщо ви дасте їй сіть, то вона буде жити увесь відміряний їй вік».

Якість продовольства, що постачається країнам «третього світу», далеко не завжди відповідає санітарним нормам. Зерно, ушкоджене довгоносиком, згіркле масло та порошкове молоко, непридатне для вживання, значними партіями надходили до невеличкої африканської країни Буркіна Фасо. Індія також отримувала неїстівне масло та зіпсоване порошкове молоко і навіть вимушена була відрядити особистого представника в Брюсселі для інспекції товарів, призначених для відправки до Індії.

Сумної слави в країнах Азії, Африки та Латинської Америки здобула діяльність фармацевтичних фірм Заходу, які час від часу пропонують країнам «третього світу» ліки, ще не апробовані належним чином. Більше того, населення цих країн перетворюється на свого роду піддослідний об'єкт. Постачаються до країн «третього світу» і ліки, визнані в західних країнах небезпечними для життя.

Свідоцтв тому, на жаль, більше, ніж достатньо. Досить коротко нагадати так звану «справу Адамса». В 1976 році швейцарський суд засудив бізнесмена Стенлі Адамса, громадянина Мальти, на 20 років ув'язнення за «промислове шпигунство». Справа Адамса стала широковідомою не тільки в Європі, а й в усьому світі. Багато хто порівнював її із «справою Дрейфуса» — капітана французької армії, якого в 1894 році в результаті абсолютно незаконного судового процесу (нібито за зраду) було засуджено військовим трибуналом на довічне ув'язнення на каторзі. Протизаконний характер суду і вироку над Адамсом також був очевидний для всіх неупереджених.

А справа полягала в тому, що Адамсу просто помстилися. Він мав необережність розгнівати власників

швейцарського фармацевтичного концерну «Хоффман ля Рош». Адамс, який входив до однієї із керівних ланок цієї ТНК, розголосив інформацію, що трималася в суворій таємниці. Він передав Європейській комісії по контролю за діяльністю транснаціональних корпорацій матеріали про злочинну діяльність своєї фірми.

Про те, чим займаються фармацевти із «Хоффман ля Рош», він розповів в своїй книзі «Красномовна історія: концерн «Ля Рош» проти Стенлі Адамса», яка вийшла в 1984 році в Глазго (в 1986 році видавництво «Прогресс» перевидало її російською мовою).

Ось про що розповів Адамс. Одними з найбільш сильнодіючих ліків з побічним негативним ефектом є діспірон. Він вгамовує біль, але неправильне і безконтрольне вживання діспірону викликає анемію, робить організм людини, що його приймала, послабленим перед різноманітними інфекціями. Однак в Малайзії та Сінгапурі швейцарська фірма пропонувала для лікування головних болей, нежиті та грипу 19 препаратів, що містять діспірон.

Для стримання розвитку деяких неоперабельних форм раку на Заході застосовують так звані анаболічні стероїди. Але ці ліки теж мають значні негативні побічні наслідки, сприяють розвитку пухлини в печінці, гальмують розвиток кісток, що особливо шкідливо позначається на здоров'ї вагітних жінок та дітей. Однак анаболічні стероїди сьогодні безконтрольно продаються в багатьох країнах «третього світу». Цю продукцію також постачають концерн «Хоффман ля Рош» і деякі інші компанії. Адамс, зокрема, наводив дані про західнонімецьку фірму «Шерінг», швейцарську «Сіба-Гайгі», американську «Серлс» та інші. До речі, базельська компанія «Сіба-Гайгі» неодноразово сплачувала своїм жертвам сотні мільйонів доларів компенсації.

Про злочинне ставлення хімічних та фармацевтичних корпорацій до країн «третього світу» свідчить і такий факт. Як відомо, на початку 60-х років увесь світ був приголомшений повідомленням про діяльність західнонімецької компанії «Хемі Грюненталь», що постачала на ринок сумновідомий талідомід. Його вживання вагітними жінками як заспокійливого засобу викликало народження тисяч немовлят, хворих на фокомелію (неправильне формування кінцівок). Тисячі інвалідів, які сьогодні стали дорослими людьми,— про-

дукт діяльності «Хемі Грюненталь». Але характерним в цій сумній історії є те, що вже після того, як застосування талідоміду було заборонено в Західній Європі, продаж його ще довгий час тривав в Аргентині, Уругваї та інших країнах «третього світу».

Подібна практика спостерігається і зараз. Західні журналісти роздобули внутрішній меморандум посольства США в Перу, який застерігає дипломатичних співробітників США не купувати 50 найменувань ліків, що продаються в аптеках Ліми. Деякі з них оголошено шкідливими, а інші навіть небезпечними для здоров'я людини. В меморандумі є посилання на два смертельних випадки, викликаних вживанням одних із зазначених ліків. І нарешті, в меморандумі безсоромно повідомлялось, що ці ліки виготовляються американськими фармацевтичними фірмами, але у США їх продаж заборонено.

Американська газета «Крісчен сайенс монітор» 16 березня 1985 року повідомила своїм читачам, що лише в країнах Центральної Америки фармацевтичні компанії США продають понад сто назв таких препаратів.

Близько 300 найменувань ліків, що вільно продаються в Бразилії, визнано експертами ВООЗ шкідливими для здоров'я людини. Продають ліки філіали західних фармацевтичних фірм.

Інший продукт, який у широких масштабах постачається західними фірмами в країни Азії, Африки та Латинської Америки,— це штучне харчування, продаж якого приносить західним корпораціям щорічно біля двох мільярдів доларів прибутку. Воно малопопулярне в Західній Європі та США, де існують чудові ринки натуральних молочних продуктів. Ось чому виробники дитячого харчування вжили колосальних заходів для того, щоб завоювати ринки країн «третього світу». Для цього західні корпорації розгорнули грандіозну пропагандистську кампанію, рекламуючи продукти штучного харчування, доводячи їх перевагу над натуральними молочними продуктами. І їх продукція знайшла великий попит, адже натуральні продукти в цілому набагато дорожчі, ніж штучні, і їх постійне вживання вимагає до того ж наявності необхідних умов зберігання та переробки, що також значною мірою є розкішшю для більшості населення країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Отже, мільйони молодих матерів поступово надали перевагу штучному харчуванню перед грудним і натуральним. Але в багатьох країнах «третього світу» гостро стоїть питання з забезпеченням населення чистою питною водою. Її не вистачає, тому для розведення штучних сумішей використовується вода без необхідної стерилізації. До того ж бідність штовхає людей на розведення сумішей більшою кількістю води, ніж цього вимагає інструкція. Відомий англійський спеціаліст з питань дитячих захворювань Д. Джелліфф підрахував, що таке харчування немовлят щорічно викликає 10 мільйонів випадків інфекційних захворювань і дистрофії, як наслідок хронічного недоїдання. Проблема стала настільки гострою, що навіть Всесвітня організація охорони здоров'я була вимушена розпочати рішучу боротьбу проти подібної практики ТНК.

Транснаціональні корпорації постачають країнам Азії, Африки та Латинської Америки велику кількість пестицидів (отрутохімікатів), призначених для боротьби з сільськогосподарськими шкідниками. Саме ці пестициди і є причиною зростання ракових захворювань, повідомляла газета «Таймс оф Індіа» 27 червня 1984 року. За офіційними даними ВООЗ, за період з 1975 по 1984 рік в таких країнах «третього світу», як Індія, Пакистан, Індонезія та інші, щорічно 500 тисяч чоловік захворювало і 10 тисяч вмирало від використання цих препаратів під час сільгоспробіт. Як підкреслила «Таймс оф Індія», щохвилини одна людина в «третьому світі» зазнає фатального отруєння, в той час як пестициди давно вже заборонені в Сполучених Штатах та інших країнах Заходу.

Їдкий запах пестицидів не покидає полів багатьох країн, що розвиваються. Знищуючи сільськогосподарських шкідників, ці отрутохімікати одночасно вбивають і тисячі селян. За даними Центральноамериканського науково-дослідного інституту промисловості, зміст ДДТ у крові жителів бавовняних районів Гватемали становить, наприклад, у середньому 520 частин на мільйон, в той час як, наприклад, у графстві Дейд (штат Флоріда, США) цей показник не перевищує 46,4 частини. А в одному із досліджень Центральноамериканського інституту харчування відзначалося, що вміст ДДТ у молоці молодих матерів у Гватемалі найвищий серед країн Західної півкулі і перевищує допустимі норми більше як у 185 разів.

Виробництво отрутохімікатів для країн Центральної Америки — досить прибуткова справа для хімічних компаній США, таких, як «Монсанто», «Шеврон», «Дюпон», «Херкюліз», «Доу кемікл». Всі вони мають свої виробництва в республіках цього субрегіону. Як правило, постачаються ДДТ токсафін, паратіон — препарати, використання яких у США або обмежене, або повністю заборонене.

На американських вантажах часто можна прочитати слова «Тільки на експорт», але майже не трапляються застереження про можливі шкідливі наслідки застосування того чи іншого хімікату. За даними американських дослідників Вейра і Шапіро, авторів книги «Отруєне коло», щонайменше 20 процентів пестицидів, експортованих американськими компаніями, ніколи не використовується в самих Сполучених Штатах Америки.

Ось таке воно «піклування» ТНК про країни «третього світу». Очевидно, правомірним буде зробити висновок, що «ТНК-колонізація» — особлива форма політики неоколоніалізму — існуватиме і в XXI столітті. Її обмеження і повна ліквідація можливі лише на шляхах власного науково-технічного прогресу в країнах Азії, Африки та Латинської Америки, створення суверенних, незалежних економічних потенціалів у системі нового міжнародного економічного порядку.

Як зберегти головне багатство...

Глибока соціально-економічна відсталість багатьох народів Азії, Африки та Латинської Америки — наслідок епохи колоніальних імперій. Сьогодні людство має право пред'явити імперіалізму ще одне обвинувачення.

«Країни, що розвиваються, де проживає понад 2 мільярди чоловік, стали практично суцільним регіоном бідності. На початку 80-х років рівень доходів на душу населення в країнах, що визволилися, в цілому був в 11 разів нижчим, ніж у розвинутих капіталістичних. Протягом трьох останніх десятиріч розрив цей не скорочується, а зростає. І справа не тільки в порівняній бідності. Йдеться про неписьменність і темряву, хронічне недоїдання і голод, жахливу дитячу смертність,

епідемії, що уражають сотні мільйонів людей»,— зазначалося в Політичній доповіді ЦК КПРС XXVII з'їздові партії [30].

Як вважає радянський учений І. Бестужев-Лада, сучасний світ характеризується зубожінням і злиденністю переважної більшості населення земної кулі (від 75 до 90 процентів із 3,5 мільярда жителів країн Азії, Африки та Латинської Америки і від 10 до 20 процентів із 1,5 мільярда населення розвинутих країн світу), постійним напівголодним існуванням не менше одного мільярда людей з цієї кількості. На грані смерті від голоду знаходяться ще від 300 до 500 мільйонів чоловік.

За прогнозами демографів ООН, наприкінці XXI століття, якщо збережеться помітна сьогодні у найбільших країнах «третього світу» тенденція до пониження народжуваності, чисельність населення Землі стабілізується на рівні приблизно 10,5 мільярда чоловік, у тому числі 9 мільярдів у країнах Азії, Африки та Латинської Америки. При збереженні сьогоднішнього рівня забезпечення продовольством це означатиме постійне напівголодне існування 2—2,5 мільярда чоловік і виснажуючий голод не менше як для одного мільярда чоловік. Водночас у багатьох країнах «третього світу» помічається тенденція до погіршення становища з продовольчими запасами. За даними дослідника із Гавайського університету Дж. Кента, «щорічно від голоду тільки дітей гине в 120(!) разів більше, ніж було жертв під час бомбардування Хіросіми атомною зброєю, іншими словами, кожні три дні на Землі відбувається сучасна Хіросіма, яка забирає життя 100 тисяч дітей» [31]. Таким чином, збереження сучасного статус-кво погрожує прийдешньому століттю (можливо, навіть протягом його першої половини) глобальною катастрофою на взірець тієї, яку ми зараз спостерігаємо в Африці, але за своїми масштабами у сто разів більшою [32].

Напередодні XXI століття людство досягло такого рівня технічного розвитку, коли планування міжзоряних експедицій набуває все більш реальних контурів, коли втілюються в життя такі плани і розробки, які ще декілька десятиріч тому існували тільки на сторінках науково-фантастичних романів. Але в той же час відповідальні політичні діячі, соціологи, футурологи, інші вчені серйозно занепокоєні тим, що і при сучасному розвитку науки, техніки, технології на земній кулі страждає від голоду кожна шоста людина. Кількість

голодуючих зростає щодня. Ті футурологи, що розділяють крайні песимістичні погляди, попереджають: якщо дані процеси триватимуть з такою ж інтенсивністю, то на початку XXI століття понад 60 країн із 160, що існують сьогодні на планеті, не матимуть змоги прогодувати своє населення.

Наприкінці 80-х років були позбавлені нормального харчування 730 мільйонів людей, передусім у країнах «третього світу». Особливо страждають від голоду діти, жінки, люди похилого віку.

В деяких країнах Азії, Африки, Латинської Америки доведені до відчаю батьки вимушені іноді виганяти дітей на вулицю, оскільки їжі в домі не вистачає, щоб їх прогодувати. Мільйони дітей знаходяться на грані голодної смерті, не маючи щонайменшого шансу вижити.

І в той же час нагромаджених запасів зерна, за підрахунками фахівців Продовольчої й сільськогосподарської організації ООН (ФАО) вистачило б для того, щоб прогодувати всіх голодуючих протягом двох років. Основні хлібні запаси належать США та країнам «Спільного ринку». Однак поки що ці країни віддають перевагу витрачанню чималих коштів на зберігання зерна, ніж поданню допомоги голодуючим.

Особливо трагічне положення склалося в 38 найбідніших країнах Латинської Америки, Африки, Південної та Південно-Східної Азії, в яких у стані абсолютного голоду перебуває в середньому 28 процентів населення.

Недоїдання і супутні йому хвороби значно скорочують тривалість життя населення багатьох країн світу. Так, у 1985 році середня тривалість життя в Східній Африці не перевищувала 44,5 року, в Західній Африці — 41,3, тоді як у Західній Європі вона становила 71,8, а в Японії — 73,3 року.

За даними ВООЗ, у країнах «третього світу» недоїдання прямо чи побічно є причиною 50 процентів смертельних випадків серед дітей у віці до п'яти років. Крім гострої схильності до всіляких інфекцій недоїдання викликає у дітей базедову хворобу (50 мільйонів випадків щорічно), сліпоту через відсутність вітаміну А (100 мільйонів).

Проблема дитячої смертності належить до однієї з найбільш гострих у країнах, що розвиваються. Так, за даними преси, дитяча смертність у трущобах Порт-

о-Преса в три рази вища, ніж у сільських місцевостях на Гаїті. Але й там вона досить висока. У фавелах Сан-Паулу показник дитячої смертності становить 100 випадків на тисячу, а в нетрях Делі — 221 на тисячу. В кварталах бідноти Маніли цей показник втричі перевищує загальний рівень дитячої смертності по всьому столичному місту. Аналогічне становище в інших столицях і великих містах країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Все це дуже сумні факти, якщо врахувати і те, що в країнах «третього світу» кількість молодих людей у віці старше від 19 років становить більше 40 процентів населення, а в Манілі, Боготі, Джакарті цей показник сягає 50 процентів. Звідси — особливо гострі проблеми, пов'язані з безробіттям.

У багатьох країнах, що розвиваються, розробляються програми обмеження народжуваності. Але їх здійснення гальмується низьким рівнем освіти та загальної культури.

Отже, проблема бідності особливо актуальна для міст країн Азії, Африки та Латинської Америки. Але зростання урбанізації та загострення пов'язаних з нею проблем висувають до сільського господарства, інших галузей економіки серйозні вимоги.

Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН і Фондом ООН для діяльності в сфері народонаселення (ЮНФПА) було досліджено феномен урбанізації. Виявилося, що містам країн «третього світу» не вистачає дешевих продуктів харчування. Для того щоб утримати ціни на низькому рівні, уряди країн «третього світу» вимушені час від часу надавати фермерам субсидії. Але зробити це постійною політикою, закономірністю державної діяльності більшості урядів країн Азії, Африки та Латинської Америки поки що не під силу.

В країнах, що розвиваються, сільське господарство, як правило, знаходиться на низькому рівні розвитку. Виробництво сільськогосподарських продуктів недостатнє, і тому багато продовольчих товарів доводиться імпортувати, що згубно впливає на бюджет країни.

Ще одним негативним наслідком низького рівня розвитку сільського господарства та процесу урбанізації стала неконтрольована масова міграція сільського населення до міст у пошуках заробітку. Однак це виснажує трудові ресурси в сільських районах, що, в свою

чергу, гальмує розвиток сільського господарства. Утворилося свого роду замкнуте коло.

За даними ФАО та ЮНФПА, для того щоб задовольнити потреби міського населення країн «третього світу» продуктами харчування, продуктивність праці в сільському господарстві цих країн в період з 1980 по 2000 рік повинна щорічно зростати на 17 процентів (для Африки цей показник становить 25 процентів) з розрахунку на кожного працівника. Такі темпи зростання могли б видатися чимось із сфери фантастики, проте деякі латиноамериканські та азіатські країни на своєму власному прикладі довели, що це можливо. Але, на жаль, це тільки поодинокі приклади — Південна Корея, Нова Зеландія, Бразілія, Мексіка, Філіппіни... Для переважної ж більшості країн «третього світу» такі темпи сьогодні недосяжні, і тому проблема харчування — проблема виживання — залишається найактуальнішою і найгострішою.

Найбільш гнітюче враження з точки зору екологічних порушень, людських страждань, пов'язаних з голодом, розрухою, жорстокими внутрішніми та регіональними конфліктами справляє нині Африка. Континент, який ще до недавнього часу асоціювався з екологічною стабільністю, у найближчий час погрожує перетворитися на «чорну діру» планети.

Тут розгортаються дійсно апокаліптичні картини: смерть у вигляді голоду постійно полює за 150 мільйонами африканців, багатокілометрові хмари сарани в одну мить спустошують величезні польові масиви, жорстока Сахара щорічно «ковтає» від 18 до 40 кілометрів родючої землі, десятиріччями не припиняються криваві воєнні конфлікти із застосуванням найсучаснішої зброї.

Рівень деградації соціально-економічних умов в Африці набагато вищий, ніж у будь-якому іншому регіоні планети. При населенні майже 600 мільйонів чоловік і при домінуючій ролі архаїчної економіки потреби людей перевищили граничне навантаження місцевих сировинних та біологічних систем. З усе зростаючою швидкістю висмоктуються тут природні ресурси, але відтворюється тільки необоротна злиденність.

Сучасна Африка — це єдиний район світу, де щорічно зростає дитяча смертність. Фахівці Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) видали вражаючий своєю безутіш-

ністю прогноз: до кінця століття загине понад 50 мільйонів маленьких африканців.

Це єдиний регіон у світі, де розрив між виробництвом продуктів харчування та потребами населення постійно зростає. В той же час Африка тримає першість по темпах приросту населення — три проценти на рік, тоді як виробництво продуктів харчування збільшується в кращому випадку на один процент на рік.

Борговий тягар Африки — найважчий серед країн «третього світу». З 1985 по 1988 рік зовнішня заборгованість зросла з 178 до 218 мільйонів доларів, а рівень доходу на душу населення, який у тому ж 1985 році було визнано «катастрофічно низьким», впав ще на 4,5 процента.

Криза в Африці, посилена несправедливим міжнародним економічним порядком, сягнула таких масштабів, що виробила власну динаміку, яка спростовує всі розрахунки фахівців ООН, зводить нанівець усі спроби решти світу допомогти африканцям. У 1986 році ООН було прийнято п'ятирічну Програму дій по забезпеченню економічного піднесення та розвитку Африки. Однак через два роки становище не тільки не поліпшилось, але стало ще гіршим.

Не принесли бажаного результату й проекти оздоровлення економіки, які були розроблені та запропоновані МВФ, МБРР та іншими міжнародними фінансовими організаціями. Майже 30 африканських країн за їх рекомендаціями почали скорочення витрат на держапарат, заночаткували приватизацію держсектора, розпочали девальвацію своїх валют. Але ці заходи не були підкріплені додатковою фінансовою та економічною допомогою. Серйозним прорахунком у цих проектах була відсутність захисних заходів для найбідніших верств, що становлять переважну більшість населення. Реформи вдарили перш за все по національних програмах охорони здоров'я та освіти. Відмова від державних дотацій на продукти харчування і товари першої необхідності призвела до різкого підвищення цін на них. Переорієнтація ресурсів на переважний розвиток сільського господарства викликала зростання кількості безробітних у містах. Тому і не дивно, що в деяких країнах спалахнули повстання проти названих реформ.

Відсутність швидких та ефективних результатів, на які всерйоз розраховували ініціатори реформ, посіяла розчарування в їх рядах. На Заході зберігається скеп-

тицизм щодо того, чи зможуть африканські країни позбутись корупції, непотизму, командних методів управління. Західні політологи, економісти вважають, що навіть при ідеальному розвитку процесу змін в Африці навряд чи слід очікувати на успіхи в найближчому десятиріччі.

До того ж на сьогоднішній день в африканських країнах, особливо в зонах найбільшої напруженості (Південна Африка, Африканський Ріг, Чад), нагромаджено значну кількість зброї різної «національності». В тому числі бронетанкова техніка, ракетні установки, далекобійна артилерія, сучасні бойові літаки. Підраховувати точно, скільки і якої зброї потрапило туди, мабуть, неможливо. Адже, крім постачання по державних лініях, африканські арсенали поповнюються міжнародним «чорним ринком». А там можна дістати все що завгодно, навіть найсучасніші види зброї і в будь-якій кількості. Ці величезні арсенали самі по собі становлять значну загрозу для миру та стабільності. Навіть якщо уявити, що існуючі конфлікти найближчим часом буде врегульовано політичними методами, воєнна загроза не стане набагато меншою. Зрозуміло, що коли згаснуть вогнища напруженості, відпаде і необхідність у масових поставках зброї. Але де гарантія, що спокуса вдатися до сили не переважить здоровий глузд, враховуючи існування дуже великої кількості пекучих економічних, соціальних, етичних проблем?

Зброя завжди постачалась африканцям нібито з вагомих причин. Але навряд чи в минулий період, коли ідеологія підміняла політику, остаточно враховувалися можливі наслідки великих поставок зброї в країни, які здобули незалежність не дуже давно — у 60—70-і роки. Малоймовірно, що тоді розглядалися варіанти мирного вирішення виникаючих конфліктів, що в розрахунок бралися реальні потреби народних мас, які іноді не мали щонайменшої уяви, чому і за що саме їм доводиться проливати свою кров.

Сьогоднішнє становище свідчить і про інші прорахунки. Так, надана допомога зброєю далеко не завжди була пропорційною дійсним потребам тієї чи іншої країни або відповідала рівню підготовки військовослужбовців місцевих армій. Часто-густо зброя постачалась репресивним, кривавим режимам типу Іді Аміна в Уганді.

Мілітаризація — це, безперечно, ще одна причина

нинішнього трагічного положення на континенті. Не можна не погодитись з президентом Конго Сассу-Нгессо, який колись зазначив з цього приводу: «Історія нас засудить за те, що ми витрачали наші мізерні ресурси і нашу енергію на зброю та інші засоби знищення». Десятки мільйонів доларів, «спалених» на імпорті військової техніки та зброї, могли б значно полегшити страждання стариків, жінок, дітей, які стають першими жертвами стихійних лих і кривавих конфліктів. Були періоди, коли африканські країни витрачали на зброю значно більше, ніж на імпорт продуктів харчування. І це тоді, коли від хронічного недоїдання страждає чверть населення континенту!

За деякими даними, на військові цілі африканські країни витрачають в шість разів більше, ніж на охорону здоров'я, і вдвічі більше, ніж на освіту. Підраховано, що утримання одного солдата обходиться їм у суму, рівну витратам на освіту, медичне обслуговування та соціальне страхування 364 цивільних громадян Африки. Очевидно, що про це варто пам'ятати і африканцям, і тим країнам, які є їх головними військовими донорами. Збереження військових витрат на сучасному рівні зведе нанівець будь-яку програму оздоровлення африканської економіки.

Вимагає свого осмислення і концепція безпеки, яка змінюється в умовах економічної та екологічної кризи. Адже танками не зупиниш голод, і ніякі ракети в світі неспроможні затримати наступ пустелі.

Наприкінці XX століття людство стало свідком народження нового — і найогиднішого — виду неоколоніалізму — екологічного. За опублікованими на Заході повідомленнями, компаніям розвинутих країн вдалося підписати контракти на поховання не менш як 23 мільйонів тонн високотоксичних відходів на території країн Африки. Щоправда, ряд угод було розторгнуто після того, як Асамблея ОАЄ в травні 1988 року рішуче засудила такі дії. Проте, як свідчать численні факти, таємне вивезення отруйного «сміття» не припинилось.

Розрахунок вірний: африканці не в змозі самостійно розплатитись з боргами, а тут — «дармові» мільйони доларів. Однак імперіалістичні монополії керуються зовсім не філантропічними мотивами: в Європі поховання відходів коштує майже тисячу доларів за тонну, в США — дві з половиною тисячі доларів, африканцям же пропонують — 40—50 доларів за тонну. Скіль-

ки ж землі необхідно загубити, щоб за такими розцінками поховати токсичних відходів на 600 мільйонів доларів. Саме таку суму було запропоновано Гвінеї-Бісау двома британськими та однією швейцарською фірмами. Лондонський журнал «Африкен бізнес» навів ще один приклад: гібралтарська компанія «Сеско» підписала угоду з Беніном про поховання декількох мільйонів тонн токсичних відходів по ціні 2,5(!) долари за тонну.

Чи легко країні, подібній Гвінеї-Бісау, відмовитися від такої комерції, адже запропонована сума в 25 разів перевищує всі її експортні надходження за рік і вдвічі — зовнішній борг?

Хоча представники компаній впевнено стверджують, що ніякої шкоди навколишньому середовищу африканських країн заподіяно не буде, факти спростовують такі заяви. В червні 1988 року «Вашінгтон пост» повідомила із Нігерії, що поблизу невеличкого портового міста Коко було виявлено звалище майже чотирьох тисяч тонн отруйних відходів. Багато контейнерів протікали, розповсюджуючи мерзенний запах. Серед місцевих жителів почалися смертельні хвороби. Багатьох довелось евакуювати. В Гвінеї 15 тисяч тонн отруйних промислових відходів (їх було поховано в 1984 році) вже повністю знищили рослинність на островах Лос.

Африканці, судячи з усього, усвідомлюють страхітливий потенціал цієї загрози і дедалі неохочіше ідуть на підписання таких угод. У свою чергу, і європейські уряди закликають підприємців відмовитися від практики екологічного неоколоніалізму. Європейський парламент 19 травня 1988 року одностайно проголосував за заборону вивезення токсичних відходів у країни «третього світу». Але хто може гарантувати, що до його резолюції прислухається «помийна мафія»? А якщо за тонну відходів почнуть пропонувати не 50, а 500 доларів? Чи багато урядів країн «третього світу» встоять перед такою спокусою? В промисловому Заході відходів стало так багато, а місць для їх поховання так мало, що, можливо, людство ще стане свідком «сміттєвих війн» за ринки збуту цього антитовару в країнах «третього світу».

Напередодні XXI століття довгий список африканських бід ніби увінчує СНІД. За якихось декілька років він перетворився в одну з найбільш лиховісних проблем Африки. Спеціалісти вважають, що політичні, со-

ціально-економічні і психологічні наслідки цього феномена можуть відкинути розвиток Африки на десятиріччя назад.

Грізний вірус затьмарив інші хвороби-вбивці, один тільки перелік яких раніше викликав тремтіння: малярія, яка щорічно позбавляє життя близько одного мільйона чоловік, вірусний гепатит, шистосоматоз, жовта лихоманка, сонна хвороба, проказа, «річкова сліпота»...

Чи може СНІД суттєво вплинути на економічний розвиток? В минулому році з'явились повідомлення, що деякі транснаціональні корпорації готуються згорнути свої операції в Африці, якщо сьогоднішня тенденція до зростання захворювань СНІД не зміниться. Вже зараз виникає безліч проблем при прийомі африканських студентів в іноземні навчальні заклади. Страх перед СНІД зупиняє фахівців від поїздок до Африки і примушує дипломованих африканців шукати роботу в більш благополучних країнах.

СНІД починає справляти негативний вплив на міждержавні відносини: в другій половині 80-х років він став причиною зростання напруження між деякими країнами Східної та Центральної Африки.

У багатьох країнах світу розробляються національні програми боротьби зі СНІД, а також програми відповідної термінової допомоги країнам Африки. Франція, наприклад, виділила на ці цілі 2,8 мільйона доларів. США направили до Африки групу спеціально підготовлених медичних працівників. Всесвітня організація охорони здоров'я створює в Африці лабораторії по перевірці населення. Дещо поширилося розповсюдження серед населення інформації про СНІД, у багатьох районах зросло постачання запобіжних засобів. Але ця допомога — капля в морі.

Сучасна криза в Африці, як і в певній частині азіатських країн — це ще і розплата за ті ілюзії, на яких базувались їх моделі розвитку після отримання незалежності. Відповідальність за кризу лежить як на самих африканцях, так і на тих, хто заохочував їх до таких заходів, як повна націоналізація, рекомендував робити ставку на індустріалізацію, створювати великі економічні об'єкти, розширювати державний сектор. І деякі радянські теоретики (переважна більшість з них ніколи не ступала на африканську землю), підганяючи теорію під свої викладки, можливо, щиро вірили, що сприяють загальному благу. Але фактично

жодне з їх передбачень не підтвердилося реальністю. Обіцяного ними зростання в економіці та соціальній сфері не відбулося. Політична стабільність виявилася примарою, майже недосяжною ще й досі мрією. Всупереч їх прогнозам загострилися етнічні, релігійні та інші суперечності. Причому деякі країни (в тому числі і ті, що обрали так званий «некапіталістичний» шлях розвитку) за роки незалежності перетворилися на зони хронічних внутрішніх конфліктів.

Головні причини, звичайно, не в теоріях (до речі, сучасні труднощі прогнозувалися серйозними вченими, які не змішували науку з пропагандою), біда в тому, що в минулі часи при обмеженій і перекрученій інформації подібні викладки часто служили теоретичним підґрунтям важливих політичних рішень.

Ми поступово позбуваємося соціального утопізму. Але скільки ще є таких, хто продовжує нав'язувати іншим свої залізобетонні ілюзії, твердо вірячи в те, що й інші народи повинні повторити чужі помилки, щоб через багато років прийти до гіркого протвереження.

В багатьох вітчизняних монографіях, присвячених проблемам країн «третього світу», вирує «психоз перебудови світу». В одній із книг, що вийшла у світ вже в період перебудови, знову можна прочитати про те, що «події останніх років підтверджують: поступальний розвиток антиімперіалістичної революції на Африканському континенті — явище незворотне. Невпинно розширюється і міцніє група країн, які поставили собі за мету будівництво соціалістичного суспільства» [33]. Невже й зараз, в тих катастрофічних умовах, коли питання стоїть про саме виживання Африки?!

На думку відомого французького спеціаліста з питань сільського господарства та екології Рене Дюмона, який близько 30 років займається проблемами Африки, в сучасних критичних умовах немає часу дискутувати про те, яка модель розвитку краща. Необхідно терміново рятувати африканського селянина, який найбільш потерпів від минулих соціальних експериментів. Якщо цього не зробити, попереджає Дюмон, наслідки відчує не тільки Африка, але й весь світ. З ним повністю погоджуються провідні фахівці ФАО, які вважають, що Африці не допоможуть «ніякі стратегії розвитку», якщо їй не подати надзвичайної допомоги в галузі сільського господарства. Тільки таким чином можна забезпечити мінімально необхідний рівень по-

стачання населенню продовольства, загальмувати поширення голоду та злиднів, створити умови для відходу від монокультурної економіки.

Навіть короткий огляд найгостріших проблем Африки приводить до висновку, що ця частина світу ще на довгі роки приречена переборювати наслідки колоніалізму і власних минулих помилок. Той, хто запевняє у можливості швидких зрушень, сіє нові ілюзії. Становище настільки серйозне, що тільки колективні, розраховані на тривалий період зусилля міжнародного товариства змінять ситуацію на краще.

На жаль, складне соціально-економічне та політичне становище притаманне не лише країнам Африканського континенту. Так, 45 процентів економічно активного населення країн Латинської Америки не мають роботи або зайняті неповний робочий день, тобто близько 40 мільйонів латиноамериканців позбавлені засобів для існування. Не краща картина в інших країнах «третього світу». В цілому, якщо становище не поліпшиться, до початку XXI століття майже половина працездатного населення цих країн залишиться без роботи.

Гостро перед країнами Азії, Африки і Латинської Америки стоять проблеми охорони здоров'я. Навіть при прискореному варіанті розвитку до 2000 року не вдасться забезпечити все їх населення питною водою. А це проблема із проблем для 15 процентів жителів країн, що розвиваються: адже через неякісну питну воду щорічно гине понад чотири мільйони дітей. В деяких країнах є буденним явище, коли населення витрачає більше шести годин на добу для того, щоб принести воду із віддалених джерел...

Світове товариство, в першу чергу ООН, ЮНЕСКО, інші міжнародні організації, приділяє велику увагу питанню збереження головного багатства на планеті Земля — життя людини. Не стоїть осторонь цієї проблеми, що набула глобального масштабу, і Радянський Союз. Ще в 1978 році під егідою ООН у нашій країні, в Алма-Аті, було проведено міжнародний офіційний симпозіум, на якому було прийнято програму «Здоров'я для всіх до 2000 року». Саме тут було започатковано міжнародний рух «Здоров'я для всіх» (ЗДВ). Через 10 років, у 1988 році, знову в СРСР, в Ризі, відбулася конференція, яка підбила підсумки досягнутого за цей період.

Значну увагу ще в Алма-Аті було приділено питанню організації первинної медично-санітарної допомоги (ПМСД) не тільки службам охорони здоров'я, але й безпосередньо кожній сім'ї. Тоді ж відзначалося, що ПМСД повинна обов'язково бути спрямована на пункти:

по-перше, повне охоплення населення з поданням допомоги відповідно до потреб;

по-друге, забезпечення як зміцнення здоров'я, так і профілактики різноманітних захворювань і проведення реабілітаційного курсу після хвороби;

по-третє, діяльність служби охорони здоров'я, крім того, що вона повинна бути ефективною та керованою, повинна також не суперечити, а гармонійно поєднуватися з культурними традиціями (зокрема, коли це стосується життя локальних етнічних груп, родів, народностей).

Остання вимога обов'язкова для країн, які розвиваються, тому що саме там організація медичної допомоги населенню багато в чому залежить від рівня розвитку народної медицини, від культурного рівня общини, оскільки держава не має достатніх коштів для вирішення цієї проблеми. Тому передбачається найтісніше залучення общини до справи охорони здоров'я, особливо в сільських місцевостях країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Зрозуміло, що виконання соціальних програм у сфері охорони здоров'я абсолютно неможливе без вирішення інших гострих проблем, що стоять перед суспільством.

Отже, політична воля, етичні норми та традиції, досягнення в галузі науки та техніки — все це знайшло відображення в програмі НДВ. Слід підкреслити, що помиляються ті, хто вважає, що для країн «третього світу» при їх рівні економічного розвитку, злиденності широких верств населення, високому проценті неписьменності, ненадійному забезпеченні виконання інших соціальних програм рух ЗДВ — нереальна мета. Саме наявність у країнах «третього світу» практичної бази для руху ЗДВ і активізувала, стимулювала його розвиток.

Дані ЮНЕСКО свідчать, що в деяких країнах Азії, Африки та Латинської Америки є певні досягнення. Але, на жаль, у таких великих державах, як Індія та Пакистан, все ще високим залишається рівень дитячої смертності. Серед дітей до 5 років він вищий, ніж в усіх

африканських країнах. В той же час в Пакистані цей показник знизився із 195 випадків на 1000 новонароджених в 1955 році до 161 випадку в 1985 році. Очікується його зниження до 2000 року до 132 випадків.

Отже, проблеми залишаються. На місце вирішення — частково або повністю — приходять нові. Ось чому, безумовно, рух «Здоров'я для всіх» не припиниться ані в 2000 році, ані ще через 10—20 років.

В декларації, прийнятій на конференції ЗДВ у Ризі, зазначається: «...Здоров'я як стан повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб та фізичних дефектів є основним правом людини... Його досягнення становить найважливішу загальнолюдську проблему, для вирішення якої необхідні спільні зусилля багатьох соціальних та економічних секторів суспільства на доповнення до сектора охорони здоров'я» [34]. В документі також підкреслюється, що при більш повному та ефективному використанні світових ресурсів, які сьогодні витрачаються на гонку озброєнь, до 2000 року можна досягти гарантованого рівня здоров'я для всіх народів світу. В наш час в умовах дійсної розрядки міжнародної напруженості, в озонуючій атмосфері нового політичного мислення, як ніколи раніше, стало реальним втілення в життя таких споконвічних прагнень народів, як «масло замість гармат», «літаки санітарної авіації замість авіації бомбардувальної», «школи замість казарм», «переливання донорської крові замість проливання її на полі бою».

Цього вимагає час, цього прагнуть народи країн Азії, Африки та Латинської Америки, народи всього світу.

«Нові раби» чи «п'ята колона»!

Трудящі з країн, що розвиваються, в західноєвропейських та деяких інших розвинутих державах Заходу — це, безумовно, не раби в класичному розумінні цього слова. Але в пресі та інших органах масової інформації їх дуже часто іменують саме так. Тому що за своїм соціальним і політичним становищем вони, по суті, є найбезправнішими і найпригобленішими членами західного суспільства. Робітники-

емігранти, як правило, зайняті на найважчих і найбільш низькооплачуваних ділянках роботи. Крім того, вони позбавлені багатьох громадянських прав, нерідко страждають від відвертої расової дискримінації.

«Вони прибували мільйонами з бідних анатолійських селищ Туреччини, з Індії, островів Карібського моря, з країн Північної Африки. У той час їх вітали, більше того, їх приїзду добивались і з нетерпінням на нього чекали. Вони ставали добровільними і незмінними чорноробами повоєнного економічного буму в Західній Європі, готовими виконувати ту роботу, якою ніхто не бажав займатися. Їх багатодітні, галасливі сім'ї, мечеті, екзотичні звичаї вважалися тоді тимчасовою незручністю. Гадалось, що одного чудового дня вони зникнуть: усі ці «відходники», «робітники на запрошення» повинні ж колись повернутися на свою батьківщину. Але вони залишились, і тепер підросло їх нове покоління — темношкірі юнаки та дівчата, яких за вимовою не відрізниш від молоді Провансу, Брюсселя або Середньої Англії. Бажала Західна Європа того чи ні, але вона перетворилася на багаторасове суспільство»,— писав у березні 1986 року журнал «Тайм».

Економічна криза наприкінці 70 — початку 80-х років і зв'язане з нею масове безробіття ще більше загострили проблему робітників-емігрантів. Західноєвропейські уряди почали вживати жорстокі обмеження проти в'їзду нових емігрантів. Але на той час прийшле різноплемінне населення пустило вже досить глибоке коріння в країнах Західної Європи.

Сьогодні в цій частині континенту проживають уже мільйони вихідців з країн «третього світу». Найжахливішим для цих людей є те, що вони опинилися ніби у пастці: адже земля, де народились їх батьки, де жили їх предки, не може забезпечити їм навіть мінімального прожиткового мінімуму. Нова ж батьківщина повертається до них спиною, не дозволяючи в ній навіть проживати на законних умовах.

Досить поширеними на Заході є твердження про те, що посилення антиемігрантських настроїв не має нічого спільного з расизмом, що вони нібито тільки відбивають звичайну антипатію до чужинців взагалі. Однак будь-який емігрант без труднощів може довести, що подібна антипатія огорнута справжнім расизмом. Расовий характер неприйняття емігрантів, ворожого ставлення до них нерідко знаходить вияв і в актах

насильства — «кольорового» трудящого можуть побити на вулиці, вистрелити йому в спину, жбурнути бомбу в будинок, де він проживає із своєю сім'єю. Але це, так би мовити, особливого порядку, нетипові ситуації. Разом з тим, як би там не було, расизм відчувається «кольоровим» населенням в країнах Західної Європи щодня. Проявляється він у хуліганських висловлюваннях, образах на адресу вихідців з афро-азіатських країн, різноманітних національних упереджженнях.

Така ворожість неминуче привела до появи політичних форм расизму. Так, ультраправий французький «Національний фронт» підтримує, вочевидь, не більше трьох процентів виборців в масштабах усієї Франції. Але на виборчих дільницях в тих регіонах країни, де гостро стоїть емігрантська проблема, ця партія, яка послідовно висуває вимоги репатріації іноземних робітників з Франції, добивається політичних успіхів на муніципальних виборах і навіть на виборах до парламенту Франції.

У зв'язку з цим виникає законне питання — чим же пояснити помітне сьогодні зростання духу расизму та ненависті щодо іноземців? Обравши расизм засобом політичної боротьби, праві сили висунули на передній план ідеї, які були до цього часу ідеологічною платформою лише ультраправих сил Франції. Вони створили для цих ідей ширшу аудиторію, зробивши їх більш доступними, іншими словами, більш «респектабельними». Твердячи, що держава надає перевагу емігрантам з афро-азіатських країн за рахунок французів, праві сили експлуатують, таким чином, ідеї расизму у своїй боротьбі проти уряду, проти лівих сил країни. І не без успіху. Досить лише згадати у зв'язку з цим проблему зайнятості.

В її нинішніх умовах сильною є спокуса прийняття «простих і радикальних» рішень, а саме: здійснити масову репатріацію чужинців. Спіймавшись на гачок правої агітації, чимало французів вважає, що проблеми зайнятості легко вирішаться, якщо країну покинуть емігранти. І тут вже не до здорового глузду, не до моральних цінностей та законів гуманності. У такій пропагандистській атмосфері расистські кампанії зустрічають подекуди значний відгук.

Подібною підтримкою користується й екстремістська «партія центру» в Нідерландах. Вона теж зробила расизм своїм основним пропагандистським гаслом.

Згідно з повідомленнями західної преси на початку і в середині 80-х років основну масу «підпільних» робітників-емігрантів становили жінки. В основному це були таїландки або філіппінки, яких наймали для роботи у сфері обслуговування, виконання найбруднішої та найнекваліфікованішої роботи. Але, починаючи з 1986 року, ситуація почала різко змінюватися. За даними міністерства юстиції Японії, в 1987 році робітників-емігрантів було затримано на 33,6 процента більше, ніж у році попередньому, і в основному це вже були емігранти-чоловіки. Всього, за даними того ж міністерства, сьогодні на території країни перебуває понад 90 тисяч таких робітників.

Емігранти говорять, що знайти роботу їм відносно неважко. І це дійсно так. Багато, наприклад, дрібних та середніх підприємств, на яких досить відчутно тисне тягар підвищення курсу єни, вважають, що їм дуже вигідно наймати саме робітників-іноземців. Один з власників такого дрібного підприємства розповідав: «Іноземним робітникам платять набагато менше, ніж японцям (600 єн замість 800), і до того ж вони дуже стараються. Адже вони для цього і приїхали сюди. Про японців, особливо молодь, цього сказати не можна. Молоді японці влаштовуються на роботу тимчасово, для того щоб зібрати грошей на туристську подорож чи мотоцикл, а потім її кидають. Крім того, вони не люблять брудної роботи. Майже кожного дня до нас у квартал приходять засмаглі люди і майже навколішках просять дати їм роботу. А перед тим як хтось із них збирається повернутися на батьківщину, він приводить свого приятеля, і так триває без кінця».

Розповідаючи про долю одного з таких найманих робітників — пакистанця, який працює на підприємстві в передмісті Токіо, французька газета «Монд» писала, що хоча той мав роботу і в себе на батьківщині, а в Японії він усього-на-всього виконує найнепристижнішу роботу, він отримує заробітну плату там удесятеро більшу, ніж удома. Він навіть не планує переїхати до Англії — колишньої метрополії, для того щоб поправити своє фінансове становище. Адже англійський фунт обезцінився у порівнянні з японською єною, і з Японії він у змозі висилати по 90 тисяч єн своїй сім'ї щороку. Правда, ці гроші дістаються йому нелегко: робочий день триває по 10—12 годин, працює практично без вихідних і «не має права» хворіти.

Живуть емігранти в основному по кілька чоловік у невеличких квартирах, які наймають для них посередники, що контролюють ринок підпільної робочої сили. Цими посередниками є, як правило, «якудза» — японські мафіозі. Західна преса повідомляє, що на ринку, де нелегально продається та купується іноземна робоча сила, діє приблизно 200 таких мафіозі. Вони мають своїх вербувальників за кордоном (особливо рясно їхніх контор у Манілі). Весь механізм операції продумується до дрібниць: претенденту в емігранти передають паспорт, тисячу доларів — для проживання на перших порах і навіть костюм, щоб мати «пристойний вигляд». Звичайно, що ця допомога базується аж ніяк не на філантропічних засадах.

Для того щоб повернути борг, іноземний робітник вимушений працювати в Японії не менше, ніж півроку. І тільки після цього він починає заробляти гроші на себе. Якщо до того, звичайно, не потрапить на очі поліції, яка виселить його за межі Японських островів.

Емігрантам доводиться постійно вдаватися до різних хитрощів та викручуватися. Так, відпрацювавши певний час у Японії і бажаючи повернутися на батьківщину, вони інколи заздалегідь пересилають зароблені гроші додому. Потім з'являються в імміграційне бюро і заявляють, що залишилися з тих чи інших причин без грошей, а документи загублено. Співробітники бюро розповідають, що намагатися отримати з них штраф немає ніякого сенсу. Мало впливає на них і погроза тюремного ув'язнення. Та й тюрми для емігрантів практично уже й так переповнені. Так що «щасливці» відбуваються виховною бесідою, після чого наступає бажана для них відправка додому, на батьківщину.

Проте слід зазначити, що більшість емігрантів у Японії — це не тимчасово прибулі з-за кордону робітники, а нащадки вивезених для роботи в ім'я «Великої Японії» в період другої світової війни двох мільйонів тайванців та корейців.

Безумовно, якби японські власті забажали по-справжньому вирішити проблему емігрантів-робітників, то зробили б це досить успішно. Але є в цій проблемі ще один аспект. Азіатські країни — важливий ринок збуту японських товарів. Саме тому Японія дуже заінтересована у підвищенні купівельної спроможності населення країн Далекого Сходу, Південної та Південно-Східної Азії. Заінтересована в тому, щоб, повернув-

шись додому, колишній робітник-емігрант... зміг купити у себе на батьківщині товари японського виробництва.

Поки що Японія досить уміло регулює підпільний ринок іноземної робочої сили. Але все частіше висловлюються припущення, що хвиля еміграції може захлеснути країну. І ставлення там до емігрантів буде більш негативнішим, ніж у Старому світі. Адже треба пам'ятати і про традиційну японську замкненість.

Багато в чому інша ситуація у Сполучених Штатах Америки — «країні емігрантів». Ставлення там до іноземців-емігрантів завжди було терпимішим, ніж у Західній Європі. Але і в цій країні завжди існували й існують суворі квоти та обмеження на в'їзд некваліфікованої робочої сили з країн Азії, Африки та Латинської Америки.

У цілому ж в розвинутих капіталістичних країнах Заходу ситуація в даній галузі склалася така: хоча масова еміграція «кольорової» робочої сили припинилася, здійснити масову репатріацію в зворотному напрямку не реально. А це і провокує расистів на активну діяльність.

«Расизм відчувається в усьому,— говорить туніський студент Паризького університету.— Расизм — у звернених на тебе поглядах, причому це не ненависть, скоріш за все страх. Одного разу якась жінка похилого віку накинулася на мене: забирайся геть до своєї країни.— Такого роду расизм є явищем дуже частим».

Існують і приховані форми расизму. Емігрантам відмовляють у підвищенні заробітної плати, в просуванні по службі, а ті вакансії, які раптово відкриваються, як правило, зникають, коли це стосується іноземців, особливо виходців з афро-азіатських країн. Британський комітет за расову рівність установив, що 50 процентів працеваймачів у країні вдаються до дискримінаційної політики щодо «кольорових».

Що ж до проблеми безробіття, то тут рівень його серед «кольорових» робітників значно вищий, ніж серед корінного населення західноєвропейських країн. Так, серед чорношкірих мешканців Англії він вищий удвічі порівняно з відповідним показником для білого населення. Аналогічне становище склалося і для турецьких емігрантів у Західній Німеччині. У Франції рівень безробіття серед емігрантів на 25 процентів вищий, ніж серед білих французів.

Перспектива тривалого безробіття особливо реальна

для молодих емігрантів. Це пояснюється тим, що проблема безробіття серед молоді взагалі загострена значно більшою мірою, ніж серед робітників старшого віку, тобто більш кваліфікованих. Безробітні «кольорові» в Англії, які з дитинства стали свідками драми своїх батьків і старших братів, що не мають постійної роботи, зовсім припиняють спроби будь-куди влаштуватись.

Тому в емігрантських гетто помічається зростання рівня злочинності, наркоманії, проституції тощо. Молоді марокканці та сурінамці займаються контрабандою наркотиків в Амстердамі. В Парижі особливо значний процент наркоманів спостерігається серед вихідців з країн Північної Африки.

А де ж закон, що захищає права тих, для кого Західна Європа стала батьківщиною, і не тільки другою, а й значною мірою першою, основною? Адже сотні тисяч темношкірих людей народилися і живуть у містах Франції та Західної Німеччини, Австрії і Швеції... І для них далекі країни Азії, Африки та Латинської Америки — це вже далека чужина.

Буржуазне законодавство захищає інтереси правлячих кіл розвинутих країн Заходу. Воно регулює процеси міграції, суворо обмежує іноземних трудящих як у строках і місці проживання, так і в обранні професійної діяльності. Таким чином, робітник-емігрант нічим не відрізняється від тимчасового робітника. Його у будь-який момент може бути звільнено з роботи і вислано з країни.

Експлуатація іноземних робітників характеризується все новими жорстокими формами. Так, з'явилося чимало фірм, що практикують здачу робочої сили «напрокат». Подібні дії — не що інше, як торгівля «людським товаром». Наприклад, у західнонімецькій землі Північний Рейн — Вестфалія (найбільш густонаселеній у ФРН, там проживає третина населення країни і зосереджено провідні індустріальні центри) торгівлею людьми займається близько 500 фірм.

Таким чином, очевидно, що вступаючи в XXI століття, країни «третього світу» ніби колонізують («колонія» — в розумінні «поселення») Західну Європу, встановлюючи з нею тісні контакти через своїх синів та дочок, які знайшли там свою нову батьківщину.

Наслідки цього процесу ще не до кінця осмислені радянською історичною та соціологічною науками. Гли-

боких прогнозів ще не зроблено. Але ясно, що населення більшості західноєвропейських країн вже ніколи не буде етнічно однорідним, а з урахуванням генетичних особливостей азіатських та африканських народів можна стверджувати, що кількість їх представників у Старому світі постійно зростатиме і з часом переважатиме над кількістю корінного населення. У XXI столітті ті вихідці з країн Азії, Африки та Латинської Америки, які збережуть національну свідомість та почуття кровного патріотизму, зможуть подавати своїй колишній батьківщині значно більшу допомогу, ніж зараз. Їх голос буде дедалі чутнішим і вагомішим у політичному житті Західної Європи. Це зблизить колишні колонії і колишні метрополії, в атмосфері нового політичного мислення сприятиме їх взаєморозумінню та співробітництву.

Цей складний етнічний фактор

Народи Азії та Африки (меншою мірою — Латинської Америки) наближаються до XXI сторіччя з важким тягарем заплутаних етнічних суперечностей.

Карта обох континентів рясно всіяна вогниками затяжних міжнаціональних і міжетнічних конфліктів. Так, наприклад, на півдні Судану корінне населення відстоює в запеклій боротьбі свою незалежність від арабського населення, що живе на півночі країни. Не припиняються сутички між етнічними угрупованнями в Бірмі. Уганда протягом багатьох років служила ареною суперництва народів, які розмовляють мовою банту, з народами нілотської мовної групи.

Сучасне керівництво Уганди, незважаючи на неймовірно тяжку спадщину, намагається сприяти не тільки досягненню стабільного миру в країні, але й відродженню та розвитку національної економіки. Це прагнення «вирватись із мороку ночі» відзначають усі спеціалісти, що займаються дослідженням проблем екваторіальної Африки.

Що ж стосується економічної сфери, то становище в Уганді залишається дуже складним. Певні надії покладаються тільки на отриману в першій половині 80-х років від західних країн допомогу в розмірі 320 мільйонів доларів. При цьому політичні спостерігачі та спеціалісти відзначають, що реалізація економічних програм уряду Йовері Мусевені може ускладнюватись внутрішньою політичною нестабільністю: надзвичайно складною і заплутаною залишається проблема розподілу влади між ворогуючими етнічними угрупованнями. В країні помічається недотримання вже прийнятих законів, викликає серйозне занепокоєння і дуже низький рівень освіти та культури населення. В сучасному світі це погано само собою, а для Уганди

в конкретних історичних умовах обтяжується додатковими негативними наслідками недалекого минулого. В країні ведеться широкомасштабний судовий розгляд. Слідча комісія продовжує відкритий процес про звірства, що були вчинені проти прав людини режимами М. Оботе та І. Аміна. Уряд Уганди вважає, що розгляд справи і справедливе покарання злочинців сприятиме відновленню віри народів Уганди в справедливість, силу закону. Але саме тут і стає на перешкоді неписьменність населення, оскільки широкі маси нездатні сприймати навіть просту газетну інформацію.

Останнім часом в Азії та Африці до стародавніх, традиційних, етнічних конфліктів додалися нові. Справа в тому, що на обох континентах відбуваються колосальні міграційні процеси. Так, нині палестинці розсіяні практично по всіх країнах Близького Сходу. Єгипетського фелаха знають на будовах Іраку, Кувейту, Об'єднаних Арабських Еміратів. Іранські купці тримають у своїх руках значну частину торгівлі арабських країн району Перської затоки. В кожній країні, де існує етнічний конфлікт, взаємовідносини між корінним населенням і захожим людом залишаються відносно нормальними доти, поки економічна ситуація більш-менш сприятлива. Але варто змінитися кон'юнктурі на гірше, першими жертвами властей стають «чужаки». В атмосфері шовіністичної лихоманки проти них вживаються найжорстокіші заходи.

Ось чому афро-азіатська прогресивна громадськість, серйозні політичні діячі надзвичайно чутливо ставляться до проблем міжетнічних відносин. Країни Азії та Африки, як правило, багатонаціональні, причому етнічні групи населення, що входять до їх складу, знаходяться часто на різних етапах суспільного розвитку, відіграють в економіці своєї країни різні ролі, займають далеко не однакове положення в політичному житті.

І в минулому етнічні відносини в країнах Азії та Африки характеризувалися посиленням почуття підозри, ворожнечею, суперництвом. Але під впливом становлення більш зрілих суспільних відносин, процесу активного втягування країн Азії та Африки в світові економічні зв'язки, під впливом соціальних змін почала оновлюватись і суспільна свідомість народів афро-азіатських країн.

Розвиток національної самосвідомості в кожному

етносі відбувається вкрай нерівномірно. Ломка внутрішніх світоглядних бар'єрів, що ізолюють одну від одної окремі «паростi» народу, його окремі групи — процес надто складний і часто болісний. І нерідко трапляється так, що ті етноси, де процес становлення національної самосвідомості відбувається швидкими темпами, опиняються на ключових постах в економіці, політичному житті, в державному апараті.

Це ставить країни, що розвиваються, перед дуже складною проблемою. Вже сьогодні в ряді регіонів Азії та Африки виникли вогнища інтенсивних національних рухів, притому, що сама країна, в географічних рамках якої розгортаються ці складні процеси, є політично і, так би мовити, національно незалежною. Добре помітні й такі значні регіони, в яких розвиток національної самосвідомості ще не перейшов у форму політичної боротьби за самовизначення, але перші ознаки того, що така перспектива існує і досить реальна, практично щодня дають про себе знати.

Міжетнічні конфлікти, що виникають, мають, як правило, релігійне забарвлення. Коли в середині 60-х років на півночі Нігерії почалися погроми народності ігбо, то вони мали не тільки етнічну, а й релігійну основу: північні народи хауса — мусульмани, а ігбо в своїй переважній більшості — християни. Протиборство в Шрі-Ланці між сінгалами та тамілами загострюється тим, що перші — буддисти, тоді як тамілі — індуїсти.

В 1988 році виповнилося сорок років незалежності Шрі-Ланки, але і на сьогоднішній день ця країна являє собою «поранений острів». В 1948 році неймовірно страхітливими видалися б прогнози відносно масштабів сучасного міжобщинного розбрату на Шрі-Ланці (десятки тисяч загиблих). У той час символом непохитної віри у свободу стала Об'єднана національна партія (ОНП), що користувалася великим впливом серед національно-визвольних сил усього населення острова. Це насправді була спільна партія для патріотичних сил усієї країни. Більшу частину ОНП становили сінгали, але до її керівництва входили також тамілн й представники інших народностей. Всі народності, незалежно від їх чисельності, легко уживались в одній сім'ї. Виняток становила, мабуть, лише одна група населення, що і стала згодом причиною лиховісних наслідків. Причому наслідки ці — пряма спадщина епохи колоніаліз-

му. Йдеться про тамілів індійського походження — в основному робітників чайних плантацій, яких було завезено на острів англійцями. Їх становище завжди вирізнялось від положення ланкійських тамілів, що раніше заселили північні і східні райони Шрі-Ланки. Незабаром після здобуття незалежності урядом Шрі-Ланки було вжито заходів, спрямованих на позбавлення права громадянства тамілів індійського походження. Це був перший крок на шляху до встановлення гегемонії сінгалів.

Але в період правління С. Сенанаяке подібні події були практично непомітними завдяки атмосфері впевненості у майбутньому, якою була охоплена країна після отримання незалежності. Навіть коли в 1952 році прем'єр-міністр Сенанаяке загинув у результаті нещасного випадку, мало хто припускав, що існуюча стабільність може порушитись. Ще за свого життя С. Сенанаяке потурбувався про те, щоб пост прем'єр-міністра перейшов до його сина Додлі, але це викликало незадоволення іншого кандидата — Соломона Бандаранаїке, який з більшим правом претендував на цей пост. У 1951 році С. Бандаранаїке вийшов із складу ОНП, щоб сформувати Партію свободи Шрі-Ланки (ПСШЛ), в програмі якої положення про соціалізм та неприєднання були співзвучні почуттям сінгалів. Нова партія здобула перемогу на загальних виборах в 1956 році і, виконуючи дану нею обіцянку, почала проводити політику, спрямовану на те, щоб сінгальська мова стала єдиною державною мовою. Більшість фахівців вважають, що це була найсерйозніша помилка в сумному ряді інших промахів та невикористаних можливостей.

В той час більшість населення Шрі-Ланки підтримувала головну мету ОНП, яка полягала в тому, щоб поліпшити положення найбідніших верств міського та сільського сінгальського населення, оскільки вони протягом тривалого часу відчували себе у власній країні громадянами другого сорту. Це було зв'язано в першу чергу з тим, що більш освічені таміли отримували непропорціонально більшу кількість високооплачуваних робочих місць.

Соломон Бандаранаїке (отримав освіту англійською мовою, а сінгальську йому довелося вивчати як другорядну) не був переобтяжений ніякими сумнівами. Він прийшов до влади завдяки значній підтримці надзвичайно впливових буддистів-сінгалів, і мовна реформа

була для них ніби винагородою. Тут почали висловлювати занепокоєння таміли. Тоді він запропонував значно розширити рамки їх самоврядування на півночі та сході, але незабаром вимушений був відмовитись від цього плану, оскільки цього разу проектом такої адміністраційної реформи обурилися буддисти-сінгали. Так зав'язався тугий вузол етнічних проблем, який не розплутано ще й досі. В 1988 році в Шрі-Ланці в умовах загострення етнічного конфлікту відбулися вибори до органів місцевої влади.

28 квітня 1988 року вперше в чотирьох із дев'яти провінцій Шрі-Ланки відбулися вибори до місцевих органів влади — провінційних рад. Перемогу здобула правляча ОНП. Проте преса вказувала на той факт, що вибори бойкотувала основна опозиційна сила — Партія свободи Шрі-Ланки. Але як би там не було, Ранджан Віджератне — голова ОНП — висловив задоволення з приводу здобутої перемоги. Він зазначив, що вибори засвідчили «віру народу в демократію, незважаючи на бойкот і погрози».

Загалом у виборах взяли участь 1730 тисяч чоловік, тобто близько 60 процентів усіх зареєстрованих виборців цих чотирьох провінцій.

Питання про організацію місцевих органів влади було обговорено на загальнопартійній конференції, яка відбулася ще 1986 року в Коломбо. Колишній президент країни Джуніус Річард Джаявардене, виступаючи там, сказав: «Провінційні ради відповідають інтересам зміцнення єдності, територіальної цілісності та суверенітету країни».

Коментуючи підсумки виборів, представники лівих партій — керівник Соціалістичної партії Шрі-Ланки Колвін де Сільва і голова ЦК Компартії Шрі-Ланки Пітер Кейнеман — сказали, що ці підсумки геть спростували чутки про слабкість лівих сил країни, про їх непопулярність. Це тим більше треба мати на увазі, якщо згадати, як висловився П. Кейнеман: «Наших кандидатів убивали, а наших прихильників залякували». Для такої заяви він мав усі підстави.

Віджайн Кумаратунга, який був не тільки привабливим кіноактором, а й видним політичним діячем, починав відігравати все більш активну й помітну роль у громадському житті країни. Його було вбито в лютому 1988 року. Кумаратунга був кандидатом від Об'єднаного соціалістичного союзу (ОСС) для участі в май-

бутніх президентських виборах. До його вбивства, за повідомленнями преси, була причетна заборонена підривна організація «Джаната Вімукті Перамуна».

Гонконгський журнал «Фар Істерн економік рев'ю» в зв'язку з цим 3 червня 1988 року відзначав: «Це вбивство стало національною трагедією. Популярність Кумаратунга як кіноактора сприяла зміцненню його політичної репутації. Хоча офіційно його не було призначено лідером, але існувала велика вірогідність того, що він очолить партію ОСС, членом якої він був, а також об'єднає навколо себе Народну партію Шрі-Ланки, Комуністичну партію і Соціалістичну партію Шрі-Ланки».

Деякими політичними оглядачами висловлювалось припущення, що до союзу лівих сил може приєднатися й сепаратистська організація тамільських повстанців.

Ось чому головна і найневідкладніша проблема в країні — це боротьба з тероризмом. Вона ускладнюється не лише тим, що тероризм має міцне «старе коріння» в країні, але й тим, що в сучасних умовах він набув двох форм — свого роду «південного» та «північного» варіантів.

Південь країни страждає від дій Народного фронту визволення, який перетворився сьогодні із незначної за кількістю групи сінгальської молоді на досить масову, розгалужену підпільну організацію. Вона має своїх людей повсюди: від державних установ до армії та поліції. В таких умовах говорити про можливість вирішення конфліктної ситуації на півдні Шрі-Ланки було б передчасно.

Р. Премадасу, новому президенту Шрі-Ланки, який приступив до своїх обов'язків 2 січня 1989 року, дісталась важка спадщина. Досить нагадати, що якщо в 1977—1983 роках щорічні темпи економічного приросту країни становили шість процентів, то в 1983—1987 роках — лише півтора процента.

Р. Премадаса, син дрібного торговця, представника найнижчих верств сінгальської касти, став прем'єр-міністром Шрі-Ланки в 1978 році. Перебування на цьому посту дало йому змогу багато їздити по країні, пізнавати глибинні проблеми життя простого народу. Саме з його іменем ланкійці пов'язують програму забезпечення всіх ланкійців пристойним житлом, яка сьогодні досить успішно виконується.

Керівною лінією зовнішньої політики Р. Премадаса обрав принципи руху неприєднання, політики «рівної

віддаленості від двох супердержав» і розвитку регіонального співробітництва. Він опублікував статтю про книгу М. С. Горбачова «Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу», в якій дав високу оцінку внутрішній та зовнішній політиці СРСР в умовах перебудови.

Ще в своєму передвиборному маніфесті президент Премадаса звернув увагу на те, що необхідно терміново вирішувати проблему зайнятості, особливо серед молоді, оскільки саме безробіття стало поживним середовищем для поповнення бойовиків із НФВ. Крім того, президент висунув програму, спрямовану на відновлення в повному обсязі роботи коледжів та інших навчальних закладів.

Значні складності для президента Премадаса виникли у зв'язку з серйозним становищем, що склалося на півночі і сході країни, куди були введені згідно з індійсько-ланкійською угодою індійські війська. Досить впливові сили країни висловили протест проти дії даної угоди. Щоправда, в січні 1989 року командування індійських збройних сил по підтримці миру в Шрі-Ланці заявило про скасування комендантського часу в окрузі Джафна, який було оголошено там ще в жовтні 1987 року. Газета «Дейлі ньюс» зазначала тоді, що положення в Північно-східній провінції значно поліпшилося, стабілізувалось політичне життя регіону. Рибалки, а рибальство — головне заняття тисяч мешканців півострова Джафна, дістали змогу займатися промислом у десятикілометровій зоні в будь-який час доби.

Слід також підкреслити, що уряд Шрі-Ланки разом з представниками індійського військового командування сприяв провінційній раді Північно-східної провінції в здійсненні різноманітних заходів по відновленню житла, будівництву нових автомобільних доріг та залізниць.

Проте «Тигри визволення «Тамілілама», зазнавши значних втрат в сутичках з індійськими військами і втративши, по суті, підтримку з боку місцевого населення, не схотіли виконувати програму національного примирення і продовжили бойові дії.

Ведучи політику терору, «тигри» вбивають не тільки індійських, але й ланкійських солдат, здійснюють напади на тамільські села,вбивають беззбройних селян.

Проте, оскільки практично всі тамільські угруповання визнали безперспективність продовження боротьби-

би і взяли участь у виборах, а сили «тигрів» не такі значні, як раніше, виникла надія на реальну стабілізацію положення в цих провінціях Шрі-Ланки.

Індійсько-ланкійська угода позитивно вплинула на відносини між двома країнами в цілому. Р. Премадаса очолив курс на поглиблення добросусідських відносин з Індією, на співробітництво з цією великою країною Азії. Ще одним важливим моментом в політиці Р. Премадаси стало те, що він висловив намір активно виступати на боці тих політичних сил, які ведуть боротьбу за перетворення Індійського океану в зону миру. До речі, саме в Коломбо згідно з рішенням Генеральної Асамблеї ООН не пізніше 1990 року повинна нарешті відбутися конференція з цього надзвичайно важливого міжнародного питання.

Наведені факти свідчать, яким найтіснішим і досить-таки химерним чином переплелися в Шрі-Ланці етнічні, соціально-економічні та політичні проблеми. Цей вузол часто буває досить важко розірвати, до того ж етнічний конфлікт сам собою гальмує вирішення гострих соціальних проблем. Він народжується від них і водночас сприяє створенню нових проблем, адже для придушення заколотів, наведення порядку необхідно утримувати велику і боєздатну армію, поліцейський апарат, хоча зрозуміло, що ті значні кошти, які витрачаються державою на розвиток репресивного апарату, більше потрібні були б для боротьби із злиденністю, неписьменністю, на охорону здоров'я тощо.

Таку ж, по суті, ситуацію можна спостерігати і в Пакистані серед мухаджирів. Мухаджири — це переселенці із Східного Пенджабу, які розмовляють мовою урду. Їх керівна політична організація — Національний рух мухаджирів (НРМ) — зараховує до своєї общини також представників гуджаретських та катхіаварських общин, які розмовляють на діалектах народностей Південної Індії та вихідців із Бангладеш небенгальської національності — біхарців.

До того як в 1988 році стали відомими результати виборів до органів місцевого самоврядування Пакистану, НРМ не вважався скільки-небудь серйозною політичною силою. Існувала точка зору про те, що крім вуличних бешкетувань, бійок, спровокованих мухаджирською молоддю в конфліктах з місцевим населенням Пенджабу або пуштунами, НРМ нічого організувати не в змозі. Проте коли було підбито підсумки

виборів у двох найбільших містах Сінду — Карачі та Хайдарабаді, стало відомо, що в муніципальних корпораціях більшість голосів виборців отримали саме ті кандидати, яких підтримував Національний рух мухаджирів.

Це явище має досить конкретне пояснення. Так, за роки військової диктатури генерала Зія-уль-Хака поглибився процес деполітизації суспільного життя Пакистану. Політичні традиційні партії послабли настільки, що народні маси перестали вбачати в них реальну силу, здатну захищати їх кровні інтереси. Так мимоволі погляди почали звертатися на націоналістичні та комуналістські угруповання та партії. Створені на національно-етнічній основі такі партії особливо активізували свою діяльність після скасування військового стану в країні. Серед таких угруповань, як, наприклад, Пенджабо-пуштунський союз, Сіндсько-белуджсько-пуштунський фронт, «Хай живе Сінд» та інші, НРМ виявився найбільш організованим і політично впливовим. Керівництво НРМ підрахувало, що в Пакистані живе близько 23 мільйонів мухаджирів. Сам рух опирається на дрібнобуржуазні та середньобуржуазні верстви населення сіндських міст, а також на мухаджирів-бідняків. Відмінною рисою НРМ є те, що його членами в переважній більшості стають учні шкіл, коледжів, службовці.

У 80-х роках особливо помітною стала експансія пенджабського капіталу в Сінді, посилилася конкуренція з боку пенджабців та пуштунів, і мухаджирам стало важче влаштовуватися на роботу. До того ж зміцніли позиції пенджабців і в бюрократичному та репресивному апаратах. Усе це сприяло зростанню комуналістських настроїв. Релігійно-мусульманські партії дедалі більше втрачали авторитет — особливо серед мухаджирської молоді. Та й сама ідея національного руху цієї етнічної меншості народилась саме в молодіжному студентському середовищі.

В пресі повідомлялось, що НРМ налічує в своїх рядах понад 15 тисяч молодих активістів. Вони вміло організовують мітинги, страйки, демонстрації, що набувають характер міжобщинних зіткнень. НРМ висунув такі основні вимоги: по-перше, повинна бути виділена квота в державно-управлінському апараті для представників мухаджирської громади; по-друге, необхідно переглянути кордони виборчих округів в містах Сінду,

і по-третє, виділити їм 25 депутатських місць у Національній асамблеї Карачі і 70 депутатських мандатів у провінційній асамблеї Сінда. Всі інші вимоги також пов'язані із задоволенням етнічних інтересів даної общини.

Коли ж справа в 1988 році дійшла до виборів, то НРМ розгорнув активну виборчу кампанію. Депутати, що були обрані та підтримані мухаджирами, намагаються якщо і не вирішити до кінця всі проблеми в соціальній сфері (поки що вони не володіють достатніми матеріальними коштами), то хоча б зменшити їх гостроту.

Якщо з іншими опозиційними партіями у НРМ склались і існують досить нейтральні відносини, то суперечності, що виникли свого часу у відносинах з Пенджабо-пуштунським союзом, поглиблюються. Це сталося тому, що, на думку керівництва НРМ, Пенджабо-пуштунський союз висловлює інтереси інородницької буржуазії, бюрократії і навіть регіональної наркомафії. Крім того, в НРМ поширена точка зору, що саме цей союз утискує більш за інших права та законні інтереси мухаджирів і не бажає ні в чому поступатись.

Хоча вплив екстремістських мусульманських угруповань та партій у середовищі мухаджирів дещо послабився (в першу чергу серед молоді, як реакція на деспотизм мусульманської бюрократії Ісламабаду), проте повністю лишати поза увагою релігійний фактор було б вкрай невірно. Скоріше можна говорити про різні орієнтації в рамках релігійних догм.

Почуття релігійної приналежності до того чи іншого вірування в країнах, що розвиваються, поки ще сильніше від почуття національної солідарності. Мабуть, це можна пояснити перш за все характером суспільної свідомості. Дуже часто людей об'єднує переконання в тому, що завдяки своїй системі вірування вони перебувають у винятковому становищі щодо інших народів. Релігія зумовлює також єдність у підході її послідовників до проблем світогляду, до відносин з іншими людьми, зумовлює єдність їх підходу до духовних і моральних цінностей.

Як же переплетіння етнічних та релігійних факторів позначається на національних конфліктах? Досвід останніх десятиріч підтверджує, що «насичена» релігійність вносить у ці суперечності елементи нетерпимості, яка ускладнює пошук виходу із заплутаного, не-

однозначного становища, надає ситуації напруженого драматизму. До того ж на хвилі релігійних рухів піднімаються політичні діячі особливого гатунку: фанатичні, вороже настроєні до сучасної світської культури, захоплені поборники соціально-релігійних утопій.

Сьогодні сам час виступає проти націоналістичної обмеженості та зарозумілості. Пошуки вирішення етнічного конфлікту в Шрі-Ланці, припинення безглуздої ірано-іракської війни, спроби врегулювати ситуацію в Західній Сахарі, зусилля, спрямовані на нормалізацію відносин між Ефіопією та Сомалі, свідчать, що прогресивна громадськість країн Азії та Африки дедалі виразніше усвідомлює небезпеку проявів шовіністичних сплесків. Такі ознаки подають надію.

На початку 1989 року політичні спостерігачі констатували, що в Західній Сахарі, де вже більше десяти років не припиняється кровопролитний конфлікт між Марокко і Сахарською Арабською Демократичною Республікою (САДР) *, намітились перспективи політичного врегулювання. Хоча із певною долею поміркованості, але загалом щодо процесу встановлення миру в регіоні даються досить оптимістичні оцінки.

---

* Влітку 1974 року Марокко почало добиватися деколонізації Західної Сахари і «повернення» її під свій суверенітет. 14 листопада наступного року Іспанія підписала з Марокко і Мавританією, яка також претендувала на цю територію, угоду про «деколонізацію» Західної Сахари. 26 лютого 1976 року вона передала всі функції управління цим двом країнам. Але коли марокканські та мавританські війська ввійшли у колишню іспанську колонію, вони зіткнулися з Народним фронтом за визволення Сегіет-ель-Хамра і Ріо-де-Оро (Фронт ПОЛІСАРІО), який з 1973 року вів боротьбу проти іспанських колонізаторів, а 27 лютого 1976 року проголосив Сахарську Арабську Демократичну Республіку. В Західній Сахарі розгорнулися воєнні дії. В 1979 році Мавританія відмовилася від своїх претензій на цю територію, уклавши відповідну угоду з Фронтом ПОЛІСАРІО. У своїй боротьбі за незалежність Фронт ПОЛІСАРІО одержував політичну підтримку з боку Алжіру. САДР визнало вже 65 країн світу, вона стала членом Організації Африканської Єдності.

Безперечним є те, що конфліктуючі сторони прийняли ідею створення Великого Магрібу. Найважчим на цьому шляху був перший крок: 11 серпня 1988 року генеральний секретар ООН Перес де Куельяр передав план примирення представникам Марокко і САДР. 30 серпня план було прийнято обома сторонами. Дехто з політиків, журналістів, фахівців був упевнений, що план П. де Куельяра буде реалізовано в дуже стислі строки. Але цим рожевим надіям не було дано збутися. І це можна було передбачити з самого початку, коли Фронт ПОЛІСАРІО висунув вимоги, які не передбачались планом генерального секретаря ООН.

Непроста позиція алжірського уряду щодо врегулювання західносахарської проблеми. Авторитетні політичні кола країни наполягають на тому, що Алжір не повинен форсувати свій відхід від підтримки позиції ПОЛІСАРІО, оскільки це може завдати шкоди його дипломатичному авторитету.

У світовій пресі в той же час зазначалося, що принципово важливими для вирішення проблеми будуть наслідки регіонального референдуму з цього питання. «Якщо учасники референдуму висловляться за включення Західної Сахари до складу Марокко, то ПОЛІСАРІО буде розпущено і тоді Марокко доведеться вирішувати питання управління цією територією, а її мешканці автоматично стануть марокканцями. Якщо ж вони оберуть незалежність, то марокканські війська будуть вимушені піти звідси під наглядом Організації Об'єднаних Націй для того, щоб були створені умови для проголошення нової держави»,— писав 12 квітня 1987 року журнал «Жен Афрік».

Міністерство інформації Марокко повідомило на початку 1989 року, що питання проведення референдуму практично вирішено.

Отже, минуло чимало років після того, як Іспанія відмовилась від своїх володінь в Західній Сахарі. Але виявилось, що знайти взаємодопустимий варіант вирішення проблеми не так то й просто. Марокко продовжує вважати ці території своїми південними провінціями, а Фронт ПОЛІСАРІО — землями західносахарського народу. Але як би там не було, зусилля П. де Куельяра мали певні позитивні результати.

На початку 1989 року відбулася зустріч між королем Марокко Хасаном II і делегацією Фронту ПОЛІСАРІО (м. Марракеш, Марокко), на якій король

Марокко заявив, що він «готовий дискутувати, але не вести переговори».

Яким саме шляхом буде вирішено конфлікт, покаже час.

Завдяки радикальним змінам, що відбулися в міжнародних відносинах за останній час, позначилися можливості створення нової політичної реальності і на півдні Африканського континенту. Конфронтація в цьому регіоні земної кулі завдала колосальної шкоди Анголі, Замбії, Зімбабве та іншим країнам.

Так, наприклад, якщо Ангола до 1975 року була спроможною прогодувати своє населення самостійно, то в наступний період вона ледве наполовину вирішувала це завдання. Президент Зімбабве Р. Мугабе навів дані, які свідчать про те, що з 1980 по 1988 рік ПАР в результаті прямих воєнних та інших дій завдала своїм сусідам (так званим «прифронтовим» країнам) шкоди на суму більш ніж 20 мільярдів доларів. При цьому президент підкреслив, що навіть ці дані не дають повного уявлення, оскільки вони не враховують величезних витрат, які пішли на оборону незалежності.

При всіх регіональних труднощах справжнім «оазисом» серед нерозвинутих країн півдня Африки є Зімбабве. Крім стабілізації економіки в Зімбабве приведено в дію механізм національного примирення, який почав працювати з моменту передачі влади до рук «чорної більшості» у 1980 році. Слід відзначити, що у зімбабвійських революціонерів вистачило витримки не розпалювати серед населення «расизму навпаки», реально оцінивши той реальний внесок, що був зроблений білими мешканцями в розвиток країни.

Цікавий погляд, наприклад, на проблеми вирішення питання національного примирення в Зімбабве виклав Джемс Маккей у своїй статті на сторінках журналу «Нью Африкен».

Так, він відмітив, що ще в 1987 році округ Тшолотшо на південному заході країни фактично являв собою зону суцільних бойових дій. Цей район у самому центрі північної частини провінції Матабелеленд був центром дій «дисидентів», що значно перешкоджало внутрішньому життю Зімбабве після отримання незалежності.

Згодом ситуація дещо стабілізувалася. «Можливо, вперше після надання незалежності... припинились стрілянина та вбивства. Угода про об'єднання, підписана ЗАНУ — ПФ і Патріотичним фронтом (ЗАПУ),

дала нам шанс розпочати мирний розвиток країни і дало змогу припинити нарешті поглиблення фракційності, через яку наша країна поділилася на північ і південь»,— заявив Дж. Маккею один з мешканців округу Тшолотшо.

Очевидно, що оголошена у 1988 році президентом Мугабе амністія «дисидентам» дала змогу переконати населення в тому, що і заколотники і уряд керуються щирими прагненнями досягти стабільності в зімбабвійському суспільстві.

Амністія — це реальний крок. Не те що широко рекламовані політичні гасла та заклики. Крім того, велике значення мали візити в «район дисидентів», а також у табори біженців на території Ботсвани членів уряду Зімбабве.

В результаті такої політики деякі «дисиденти» не тільки склали зброю, але й висловили готовність співробітничати з владою, бажаючи подати їй допомогу у справі припинення діяльності особливо агресивно настроєних угруповань та окремих екстремістів.

Звичайно, що вжиті урядом Мугабе заходи виявились недостатніми, щоб остаточно вирішити проблему «дисидентів». Адже вона погрожує обернутися ще однією стороною: перебуваючи з дитинства у військових загонах, більшість «дисидентів» крім вміння влучно стріляти та користуватися вибухівкою ніякою іншою спеціальністю не володіють і після амністії їм доведеться виконувати некваліфіковану і тому низькооплачувану роботу. Це може послужити ще однією причиною спалаху незадоволення з їх боку. Отже, проблема працевлаштування колишніх «дисидентів», отримання ними освіти, тощо стоїть дуже гостро і потребує невідкладного вирішення.

Однак більш за все погрожує стабільності в політичному житті Зімбабве наявність серед «дисидентів» окремих найбільш непримиренних елементів, що отримують підтримку з боку Південно-Африканської Республіки.

Але зрушення на краще у політичному житті Зімбабве все ж таки є.

Важко прогнозувати, чи підуть по зімбабвійському шляху інші країни, перед якими стоять аналогічні проблеми, але те, що досвід Зімбабве дуже цінний, сумніву ні в кого не викликає. Майбутнє цього регіону насамперед залежить від того, наскільки вистачить розсуд-

ливості у керівництва ПАР покласти край політиці апартеїду. Це сприяло б створенню демократичної багаторасової політичної системи на Півдні Африки.

Аналізуючи найбільш заплутані та вибухонебезпечні міжнаціональні та міжетнічні конфлікти в сучасному політичному житті планети, слід зазначити, що частина гострих проблем того ж змісту майже не потрапляла до епіцентра уваги світової громадськості. В першу чергу стосується тих країн, де етнічний фактор не мав до недавнього часу помітного впливу на соціальні проблеми в загальнонаціональних масштабах. Приклад такого роду — доля індійців Латинської Америки.

Сьогодні їх становище, перспективи розвитку — одна із найактуальніших етнічних проблем. Вона широко обговорюється в політичних і наукових колах усього світу. В міжнародній конференції в Мілані в 1988 році, яку було організовано Науково-дослідницьким центром імені Луїджі Негро, вперше брали участь представники індіанських племен Північної, Центральної та Південної Америки.

Особливо непевним є становище корінного індіанського населення в найбільшій країні Латинської Америки — Бразилії. Місіонерська рада з питань аборигенів Бразилії повідомила, що уряд Бразилії нерідко блокує розробку та втілення в життя проектів, спрямованих на захист і збереження індіанських етнічних груп. Організації «За міжнародне виживання», «Друзі Землі», Всесвітній фонд охорони живої природи, Єпископська конференція Бразилії рішуче виступили проти планів індустріального розвитку басейну ріки Амазонки. Вони вважають, що їх реалізація неминуче призведе до етнічної та екологічної катастрофи.

Італійський журнал «Панорама» в одному із своїх номерів за 1988 рік писав, що на початку XX століття кількість індіанців Бразилії становила 500 тисяч чоловік. Сьогодні їх по всій країні налічується ледве 220 тисяч. Місіонерська рада з питань аборигенів Бразилії в зв'язку з цим заявила: «В сучасних умовах не тільки порушуються права людини і ставиться під загрозу майбутнє існування різноманітних культур, але й завдається нищівний удар по екологічній рівновазі басейну ріки Амазонка, який виконує функцію потужних зелених легенів планети. Справа в тому, що разом з індіанцями постраждає весь басейн Амазонки, який до цього часу зберігається саме завдяки тому, що там го-

ловним чином жили лише індіанці. За всю свою тривалу історію племена виробили майже бездоганні форми пристосування до цієї крихкої екологічної системи, завдяки чому і стало можливим використання природних ресурсів у цьому районі без їх варварського знищення».

В бразільській пресі повідомлялося про те, що в 1988 році було зірвано раніше заплановане створення національного парку для індіанців племені яномані. За підрахунками вчених, ця народність відстала від сучасної цивілізації принаймні на 10 тисяч років. Хоча президент Бразилії особисто на словах підтримав висловлену інтелектуальними колами країни, зокрема бразільськими антропологами, пропозицію про створення національного парку, на практиці він не зміг протистояти тиску військових кіл, а також цілого ряду впливових транснаціональних корпорацій, інтересам яких став на перешкоді цей план.

Так, Рада з питань національної безпеки Бразилії, незважаючи на бурхливі протести громадськості, вже розробила свою «спеціальну програму», що передбачає будівництво на півночі країни нових військових баз, стратегічних аеродромів, а також інших видів сучасної інфраструктури. Цей новий «північний прикордонний пояс безпеки», за планами військових, повинен простягнутися на 6500 кілометрів при ширині 150 кілометрів! Ультрареакційні представники бразільських збройних сил проголошують, що цей пояс нібито створюється для відведення загрози від «марксистської Гайани». Але, на думку місіонерської ради з питань аборигенів, цей проект під назвою «Калья норті» свідчить скоріше про бажання створити сприятливі умови для солідних іноземних капіталовкладень.

Бразільські вчені — фахівці з питань охорони навколишнього середовища — вказують: курс Ради національної безпеки на нав'язування індіанським племенам і територіям, які вони займають, юридичного статусу сільськогосподарської «внутрішньої колонії» призведе до того, що буде порушено споконвічний уклад життя цих племен. Особливо негативно це позначиться на індіанцях-кочівниках. За даними організації «За міжнародне визволення», імунна система індіанців яномані не захищає їх ні від лихоманки, ні від найслабшого виду грипу. Тільки в 1974 році, коли в північні райони Амазонії на будівництво однієї з перших в цьому районі автострад приїхали сотні робітників, від хвороб, що

вони завезли з собою, померла п'ята частина всіх яномані. На те, що дії бразільських військових та корпорацій, по суті, суперечать положенням бразільської конституції, мало хто звертає увагу. Місіонерська рада з питань аборигенів застерігає: «Порушуючи власну конституцію, певні політичні сили Бразилії намагаються провести прискорену асиміляцію індіанців насильственими методами, навіть, якщо це може перерости в широкомасштабний запрограмований геноцид. Досвід останніх 80 років, протягом яких вимерло 58 племенних груп, нічому не навчив».

Наступ на традиційний побут та незалежне життя індіанських племен басейну Амазонки йде ще по одному напрямку. Багатющі запаси золота, які тут виявлено, привертають увагу сотень і тисяч «шукачів пригод», різного гатунку авантюристів, які кинулися сюди, розраховуючи знайти «жовтого диявола» і миттєво фантастично розбагатіти. Звичайно, ці люди не несуть з собою ні високої культури, ні благородних намірів. Саме вони стають причиною поширення різноманітних інфекційних захворювань, створюють напружену атмосферу у стосунках з місцевим населенням, ображають, грабують і вбивають індіанців. Вище згадуваний журнал «Панорама» писав, що «органи влади знаходяться в неофіційній змові з авантюристами, шукачами золота, оскільки влада заінтересована в напливі колоністів до північних районів Бразилії, бо це об'єктивно сприятиме зростанню населення в цьому районі. А це, в свою чергу, дасть змогу перетворити Рорайму — один із центрів сучасного бразільського нео-Ельдорадо — із федеральної території на федеральний штат. Це дуже важливо для місцевої олігархії, оскільки це розширило б її владу».

Ще одна широкомасштабна програма монополій під назвою «Великий Каражас», на думку організації «За міжнародне виживання», загрожує життю 13 тисяч індіанців — «від ізольованих поселень анамайє до гордовитих гуахахара, від анамбе і до гуаха — останніх кочових мисливців Бразилії». Цією великою програмою передбачається будівництво великих залізничних вузлів, електростанцій, шляхів, але ніяк не спорудження лікарень, житла, шкіл, не кажучи вже про те, щоб викладання в школах велось мовами місцевого населення. В реалізації програми братимуть участь іноземні інвеститори, в тому числі представники ЄЕТ. Таким

чином, над індіанцями, що понад 30 тисяч років спокійно проживали на своїй землі, навис меч справжнього геноциду.

Священиків-місіонерів, які намагаються боротися з подібними програмами і небезпекою, що розповсюджується від білих переселенців, нерідко звинувачують в підбурюванні індіанців до заколотів. Робиться це з ініціативи Національного індіанського фонду. Незважаючи на таку привабливу назву, ця організація замість того щоб захищати права індіанців, перетворилася на орган, який захищає сучасних конквістадорів.

Бразільська католицька церква прийшла до висновку, що надіятись і розраховувати на розуміння з боку уряду — справа непевна. «Лише міжнародна солідарність,— вважають представники церкви,— може чинити ефективний тиск на бразільський уряд і примусити його додержуватись законів, які забезпечують захист прав індіанців». Активну боротьбу за виживання індіанців, за збереження їх самобутнього укладу, за створення нормальних умов їх культурного та етнічного розвитку ведуть також бразільські комуністи.

Далеко не останню роль в етнічних катастрофах країн Латинської Америки (та й в інших регіонах) відіграють транснаціональні корпорації. Саме зовнішньополітичний фактор відіграє в загостренні етнічних конфліктів важливу, а іноді і головну роль.

Так, протягом майже всієї історії незалежної Індії сепаратизм провокувався і підтримувався імперіалістичними силами, які не заінтересовані в існуванні сильної, єдиної індійської держави. Англійська агентура розпалювала індуїстсько-мусульманські конфлікти і організовувала криваві сутички між членами індуїстської та мусульманської общин ще в колоніальний період. У 1947 році уряд Великобританії змушений був надати нарешті Індії незалежність, але скориставшись релігійними суперечностями між індусами і мусульманами, колишня метрополія розділила країну на два домініони: Індійський Союз і Пакистан (сучасні Республіка Індія та Ісламська Республіка Пакистан). І сьогодні сепаратизм окремих етнічних угруповань посилено підтримується із-за кордону. Так, в Кашмірі ведуть активну діяльність сепаратистські елементи, які вимагають надання незалежності цьому штатові або приєднання до Пакистану. Аналогічна проблема існує і у відносинах між центральним урядом Індії та сікхами.

А згадаймо трагедію Афганістану, де до підігрівання національної та міжетнічної ворожнечі також доклали рук закордонні покровителі урядової опозиції.

Так, штучно створюються локальні, а згодом і регіональні конфлікти, ллється кров в країнах Азії, Африки та Латинської Америки, а колір в неї один... Але не годиться бути песимістами. «Ми присутні при перших проблисках формування нової моделі гарантування безпеки — не з допомогою нарощування озброєнь, як було майже завжди, а навпаки, за рахунок їх скорочення на компромісній основі»,— заявив М. С. Горбачов на 43-й сесії Генеральної Асамблеї ООН [35].

Це рівною мірою стосується й регіональних, етнічних конфліктів. Поступово, але все ж таки вщухають і вони. Цьому сприяє атмосфера нового політичного мислення, політика національного примирення та національного діалогу. Приклади: Афганістан, Намібія, країни Африканського Рогу, Камбоджа... Чим авторитетнішою буде політика нового політичного мислення, тим більше буде шансів у людства увійти в XXI століття без цього складного етнічного фактора.

Азіатські «тигри» та «нафтові шейхи» набирають силу

В сучасному суперечливому світі капіталу поруч з процесом посилення залежності та абсолютної бідності переважної більшості країн «третього світу» відбувається водночас формування нових імперіалістичних центрів. Нині, безперечно, на початок 90-х років у першу чергу стали чотири так звані азіатські «тигри» (або «дракони»). Це Тайвань, Гонконг, Південна Корея та Сінгапур. Пристати до зграї цих «хижаків» має шанси і Таїланд, який дедалі наполегливіше заявляє про себе як про кандидата до клубу «нових індустріальних країн» (НІК).

Якихось ще 10—15 років тому єдиним джерелом для отримання іноземної валюти для Таїланду був експорт сировини. Проте починаючи з 1986 року Таїланд, як зазначав восени 1987 року американський журнал «Ньюсуїк», «швидко і впевнено просувається по шляху підвищення національного добробуту». Темпи економіч-

ного приросту в країні одні із самих високих серед азіатських країн — у другій половині 80-х років вони становили 7 процентів на рік.

Таїланду завдяки бурхливому зростанню експорту, іноземним капіталовкладенням, а також розвитку туризму вдалося значно збільшити запаси іноземної валюти. Економічне піднесення країни дедалі більше привертає увагу іноземних інвеститорів, що, в свою чергу, сприяє подальшому поступальному розвитку економіки Таїланду. Але крім усього іншого слід звернути увагу і на таку цікаву деталь: рівень письменності в Таїланді сягає 85 процентів. Таким чином, тайські робітники можуть швидко набувати необхідних для підвищення виробництва праці навиків і прийомів.

Особливо активні в Таїланді японські інвеститори. Так, тільки в 1988 році близько 250 японських фірм відкрили в країні свої підприємства. Профіль найрізноманітніший: виробництво електронних компонентів, електроприладів і навіть легкових автомобілів.

Процвітанню Таїланду значно сприяє і відносна політична стабільність, якої вдалось досягти урядові на чолі з Премом Тінсуаноном. Феномен Таїланду привернув до себе увагу всього світу. Підкреслюючи стрімке зростання економіки країни, західні журналісти при цьому вказують і на серйозні проблеми, що стоять перед тайським суспільством. Так, журнал «Ньюсуїк» у вересні 1988 року писав: «Якщо країна має намір здійснити рішучий стрибок... їй буде необхідно оновити застарілу інфраструктуру — порти, дороги, мости, де існують серйозні проблеми, що становлять загрозу для невпинного економічного зростання. Оскільки запаморочливі успіхи розвитку стосуються головним чином міст, Таїланд повинен подбати про справедливий розподіл набутого багатства серед 55-мільйонного населення, особливо серед сільської бідноти. Незважаючи на диверсифікацію економіки, країна практично повністю залежить від можливих коливань валютних курсів та цін, що може найнегативнішим чином позначитися на загальному положенні Таїланду».

Крім того, підкреслює щотижневик, країна і в майбутньому «повинна йти попереду своїх азіатських сусідів, зокрема Філіппін, Малайзії та Індонезії, сільське господарство і промисловість яких становлять постійну загрозу посилення конкурентної боротьби між ними і Таїландом, особливо в сфері торгівлі та експорту».

Існуючі проблеми Таїланду пов'язані не тільки з тяжким становищем бідняків у слаборозвинутих північно-східних провінціях країни. Хоча в столиці — місті Бангкоку — середній прибуток на душу населення становить 2300 доларів на рік (проти 300 в бідних сільськогосподарських районах), але й там близько 1200 тисяч жителів мешкають у трущобах... Притони, антисанітарія, злочинність, жебрацтво, голод, проституція, безпритульні діти, наркоманія — загалом весь «джентльменський набір» зворотного боку сучасного буржуазного суспільства це — теж Таїланд, який поки що знаходиться позаду «тигрів». Становище в інших НІК Азії більш сприятливе. Вони ближче підійшли до межі, що відділяє їх від розвинутих країн Заходу.

Тайвань, який займає п'яте місце серед найвагоміших торговельних партнерів США і тринадцяте місце серед провідних торговельних країн світу, найближче від інших «тигрів» наблизився до суперрозвинутих країн Заходу. Адже вже наприкінці 80-х років Тайвань посів друге місце в світі по запасах іноземної валюти, поступившись тільки Японії.

Деякі оптимістично настроєні тайваньці заявляють, що XXI століття буде «століттям Китаю» (маючи при цьому на увазі, природно, і Тайвань), оскільки вони сподіваються, що дедалі складніша технологія та найсучасніші методи управління (на Тайвані) поєднаються з дешевою робочою силою на континенті. Це і дасть змогу зробити стрімкий і впевнений стрибок уперед. Головне — досягти компромісу з КНР.

Такий оптимізм грунтується не лише на фінансових та економічних успіхах Тайваню, а й на політичному курсі, який почав проводити новий президент країни Лі Денхуей, що приступив до виконання своїх обов'язків на початку 1988 року.

Лі Денхуей — перший тайванський президент, який народився на острові. Як відомо, першим президентом Тайваню після проголошення в 1949 році республіки був Чан Кайші. Після його смерті в 1975 році президентський пост наслідував син Чан Кайші. До речі, на початку 30-х років він учився, працював і навіть одружився у Радянському Союзі.

Президент Лі дістав академічну освіту у Сполучених Штатах Америки. Добре інформована тайванська газета «Чайна таймс» писала, що Лі Денхуей та його «команда» в принципі вирішили послабити обмеження

на імпорт сировини з континенту (тобто КНР). Лі зробив також заяву про те, що Тайвань перегляне питання щодо можливостей розширення обміну з Китаєм в галузі культури та спорту.

Головними, проте, залишаються зміни, що відбуваються в економічній галузі. Так, наприклад, деякі тайванські виробники взуття перенесли свої підприємства до Китаю з метою зменшення витрат. Здійснюється торгівля тайванських компаній з континентом і при допомозі гонконзьких посередницьких компаній.

Економіка Тайваню перетворилась з працемісткої на капітало- та наукомістку економіку. Характерно, що це було досягнуто за дуже короткий строк. Значно сприяло цьому позитивному процесу те, що на острові не було нестачі молодих освічених людей, які прагнули зробити кар'єру і добитись успіхів і процвітання. Рівень безробіття на Тайвані становив до 1990 року лише два проценти — один з найнижчих у капіталістичному світі. Острів розпочав імпортувати робочу силу. Так, наприклад, філіппінці, як правило, виконують некваліфіковану роботу. Тайвань, по суті, повторює, спираючись на національну специфіку, модель розвитку, яку застосувала Японія у повоєнний час.

Бажання отримати дешеву робочу силу примушує тайванських «ділових людей» переносити виробництво своїх товарів за межі країни. І не лише тільки до Китаю. Власники фірм обирають ті країни, де є надлишок робочої сили (звідси її низька ціна) і досить необхідної сировини (Таїланд, Шрі-Ланка, Малайзія та інші). Деякі тайванські комерсанти створили свої підприємства навіть у країнах басейну Карібського моря.

На острові відбуваються цікаві політичні процеси. Правляча партія Гоміньдан схильна займати більш прагматичну позицію з багатьох питань як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Тому Тайвань знову намагається вступити до тих міжнародних організацій, які він раніше залишив або бойкотував у зв'язку зі вступом до них Китайської Народної Республіки. В першу чергу це стосується Азіатського банку розвитку, що розташований у Манілі.

В 1987 році тайванські офіційні особи заявили, що прибуток на душу населення досяг в країні майже 5 тисяч доларів на рік. Це в 15 разів більше, ніж середній прибуток на душу населення в Китаї. З точки зору Тайбея, поїздки на материк (а уряд президента Лі Ден-

хуея дозволив подібні поїздки до родичів і лібералізував їх оформлення) мають великий успіх, оскільки вони наочно переконують багатьох тайваньців у тому, що Тайвань значно багатший від бідного та перенаселеного «материка».

Орієнтуючи країну на посилення економічної лібералізації, президент Лі (до речі, економіст за освітою) зобов'язався збільшити середній прибуток на душу населення до початку XXI століття більше, ніж у три рази, і довести цей показник до 17,5 тисячі доларів. Для багатьох країн світу це просто фантастична сума.

Але було б вкрай невірним вважати, що ніякі проблеми не хвилюють тайваньців. Президент тайванського філіалу компанії «Ширсон Леван бразерс» Чан Лян вважає, що «Тайвань вступає в дуже цікавий період стрімкого розвитку. Але за успіхи нам доведеться заплатити інфляцією та страйковим рухом».

Дійсно, якщо раніше страйковий рух на острові був практично нечуваною справою, то з переходом економіки від працемісткої до капіталомісткої він стає дедалі більш активнішим і масштабнішим. Економісти країни також вважають, що більш високий рівень освіченості робітників і перехід від дрібних і середніх до великих підприємств (цей процес неминучий, незважаючи на те, що раніше дрібні та середні за розміром тайванські підприємства змогли довести своє вміння більш оперативно пристосовуватися до коливань економічної кон'юнктури) активізуватиме робітничий рух.

Важливо відзначити і те, що послаблення в липні 1987 року контролю за іноземною валютою дало змогу поглибити процес лібералізації економіки країни. Це, на думку тайванських спеціалістів, призведе до зменшення валютних запасів країни і ще більше прискорить обіг грошей всередині країни.

Уряд висловився також за скасування збалансованих витрат на користь державних капіталовкладень.

При всій загалом сприятливій ситуації на острові деякі дискусійні питання виникають у зв'язку з торгівлею, в тому числі і з Сполученими Штатами Америки. Наприклад, у 1988 році торговельні відносини між обома країнами були досить напруженими внаслідок експорту на Тайвань американської сільськогосподарської продукції. Тайванські фермери, висловлюючи незгоду та протест проти подібної політики, організували в Тайбеї перед будинком Американського інсти-

туту по Тайваню (це фактично неофіційне посольство Сполучених Штатів на Тайвані) гнівні демонстрації. Вони носили загалом мирний характер, але це були перші за всю історію Тайваню антиамериканські виступи.

В цілому, і це слід підкреслити, на Тайвані створено досить стабільне буржуазно-демократичне суспільство, а його економічні успіхи не дають підстав для прогнозування серйозних соціальних катаклізмів. Ось чому антиурядовий рух тут практично не розвивається.

Таким чином, досить реальним є передбачення, що стабільна ситуація на Тайвані збережеться і в XXI сторіччі. Цікаві щодо цього висновки, зроблені японським ученим Кадзуюкі Хамада в статті «Значна гнучкість двох націй на довгому шляху єдності» [36]. Ось характерна цитата з цієї статті: «...існують проблеми, з якими Тайвань зіткнеться, і серед них — співробітництво між вихідцями з материка і тайваньцями на Тайвані. Інша проблема полягає у вимозі посилити демократизацію. Проблемами також є робітничий рух (з певними застереженнями, про які вже йшла мова.— *Б. Г.*) і охорона навколишнього середовища».

Далі Кадзуюкі Хамада підкреслює, що з вирішенням цих питань за умови успішного проведення політичних та економічних реформ у Китаї і при сприятливій міжнародній ситуації матеріалізується і можливість возз'єднання. «На щастя, і Тайвань, і Китай,— підкреслюється в статті,— судячи з усього, рухаються в цьому напрямку... Нове керівництво обох країн шляхом постійного розвитку своїх економічних систем... дедалі гнучкіше добивається цієї миті, якою б значною не здавалася сьогодні різниця між ними».

Чи можливі аналогічні процеси на Корейському півострові? Ось питання, яке хвилює всіх, хто цікавиться сучасним міжнародним становищем, тенденціями його розвитку.

Проблема взаємовідносин між Північною та Південною Кореєю стає рік у рік актуальнішою. Дедалі частіше ставиться питання про можливе і необхідне возз'єднання націй. Минуло вже майже два десятиліття з того часу, як КНДР і Південна Корея досягли згоди щодо принципів вирішення цієї проблеми *.

* 4 липня 1972 року одночасно у Пхеньяні і Сеулі було опубліковано спільне комюніке, в якому були визначені ці принципи:

З цієї точки зору інтерес викликає становище в Південній Кореї, а також перспективи його розвитку.

Після свого обрання на пост президента Південної Кореї в 1987 році Ро Де У заявив: «Віднині кожний, а не тільки одна особа, матиме право визначати, що для країни добре. Часи, коли свободи і права людини порушувались в ім'я нібито економічного добробуту та національної безпеки, минули. Часи, коли ми терпіли репресивні заходи і тортури в секретних камерах, минули». Але відсутність тривалих демократичних традицій у південнокорейському суспільстві, слабкість його демократичних інститутів примушують Ро Де У вести дуже обережну політику. Так, через певний час після такої багатообіцяючої заяви до складу нового кабінету було введено вісім міністрів, які займали ці пости в період диктатури Чон Ду Хвана. Ймовірно, що це був певний компроміс. Але деякі політичні оглядачі поспішили висловити побоювання, що схильність Ро Де У до демократичних перетворень не настільки вже й щира, як це хотілося б йому представити. Хоча слід підкреслити, що для створення іміджу демократично настроєного президента було зроблено чимало: оголошено, по-перше, амністію 1770 політичним в'язням, а по-друге, карним злочинцям — на волю було випущено 5500 чоловік.

Під час передвиборчої кампанії Ро Де У обіцяв особливу увагу звернути на справедливий розподіл багатства, підвищення прибутків на душу населення, на обмеження економічного впливу «чебол» (так у Південній Кореї називають гігантські концерни) з метою допомогти найбіднішим верствам південнокорейського суспільства вибратись із злиднів.

Після завершення виборів Ро Де У віддав розпорядження про створення комісії по розвитку демократії і національному примиренню. До її складу увійшло 56 чоловік. Комісія повинна консультувати президента, якими засобами і шляхами можна досягти демократичних перетворень у країні. Американський щотижневик «Ньюсуїк» в зв'язку з цим відзначив, що «найнесподіванішим у роботі комісії було те, що вона закликала уряд офіційно вибачитись перед населенням Кванджу

без втручання ззовні, мирним шляхом і незалежно від відмінностей в ідеології та системах.

і відшкодувати збитки сім'ям загиблих під час масової розправи, яку було вчинено в 1980 році в цьому місті на південні країни. Під час розправи, як відомо, урядові війська вбили дві тисячі чоловік, в основному представників студентської молоді» [37].

Іншою важливою рекомендацією комісії стала пропозиція про необхідність обмеження масштабів стеження за будинками інакодумців. Комісія також вважає, що необхідно позитивно вирішувати питання про відновлення на роботі урядових службовців, викладачів та інших, яких свого часу було звільнено за політичними мотивами.

В безпосередній близькості від цих проблем було поставлене також питання зміцнення незалежності судових органів і свободи преси.

Іноді в науковій літературі висловлюється точка зору, що формування подібних «центрів сили» можливе лише за умов обов'язкової демократизації суспільства. Звичайно, що в широкому контексті це положення не підлягає сумніву. Але на конкретному історичному етапі розвитку тієї чи іншої країни «автором» економічного ривка шляхом посилення концентрації матеріальних ресурсів та фінансового капіталу може стати і режим диктатури. Вчені, напевне, ще не дослідили детально існуючий взаємозв'язок між первинним нагромадженням капіталу та авторитарними формами влади, управління, насильством, що так характерні для процесу становлення політичних систем переважної більшості країн «третього світу». Як би там не було, але економічне процвітання Південної Кореї та Тайваню розпочалося саме за умов диктатур. Виходячи з цього можна прогнозувати й зав'язку потенціалу «центрів сили», навіть, наприклад, на Близькому Сході, в безпосередній близькості до Ізраїлю.

Сьогодні палестинців на Близькому Сході налічується близько 4,5 мільйона чоловік, із них у секторі Газа — 600 тисяч. На початку XXI сторіччя кількість палестинців досягне тут приблизно 900 тисяч чоловік.

Тим часом, за підрахунками наукового співробітника Центру досліджень Близького Сходу при Гарвардському університеті Валіда Хеліді виходить, якщо від загальної площі колишньої підмандатної Палестини відняти площу території самого Ізраїлю, а також площу колонізованих та анексованих ним арабських земель,

то в руках палестинців залишається не більше 15 процентів території Палестини *.

Оскільки палестинці на окупованих територіях чинять дедалі активніший і запекліший опір, ізраїльським агресорам важко примушувати мирне населення покинути обжиті місця. Звідси можна зробити висновок, що кількість палестинців на окупованих землях буде зростати і далі. Халіді вважає також, що «враховуючи згоду між палестинцями на окупованих територіях і за їх межами, продовження позбавлення палестинців їх державності навряд чи приведе до послаблення єдності між ними або до більш поміркованих її проявів. Внаслідок цього стає абсолютно зрозумілим, що існування Ізраїлю, яке визнають палестинці і ООН, це така ж реальність, як і існування палестинців, яке повинен визнати Ізраїль. Як Ізраїль буде існувати в майбутньому, так само будуть існувати і палестинці».

Хоча панарабізм послужив свого часу для створення єдиної арабської нації з її окремими арабськими державами (при спільності мови, інтересів, не кажучи вже про спільний історичний розвиток, культуру і т. п.), він остаточно не зміг утвердитись як загальноарабська ідеологічна та духовна платформа. Конфлікти міждержавних інтересів в арабському світі настільки загострились, що виникли міжусобні зіткнення. В цих умовах керівник антишахської революції 1979 року аятолла Хомейні звернувся з проповіддю ідеї «панісламізму», що означає єдність через віру всіх мусульман — арабів і неарабів. Ось чому в арабському світі тенденції релігіозного фундаменталізму дедалі посилюються. В. Халіді в зв'язку з цим підкреслив: «Релігійний фундаменталізм — це явище, що виникло і утверджується у відповідь на погрози та невдачі арабського світу. Почасти його пошуки оплоту, здатного врятувати від підкорення чужерідним цінностям,— це протест проти тиранії, як іноземної, так і місцевої, почасти — це бурхлива реакція на надії, що не виправдалися. Контекст, яким релігійний фундаменталізм захопив араб-

* Як відомо, коли 29 листопада 1947 року Генеральна Асамблея ООН прийняла рішення про створення держави Ізраїль, то із 25 тисяч квадратних кілометрів майбутньої федерації 14 тисяч призначалось власне Ізраїлю, а 11 тисяч квадратних кілометрів — Палестині.

ський світ, не обмежується арабсько-ізраїльським конфліктом, але абсолютно безперечно і те, що цей конфлікт прискорює темпи і посилює інтенсивність еволюції фундаменталізму».

При зростаючому військовому тиску та зовнішньополітичній експансії Ізраїлю така солідарність арабів — хай і на релігійній основі — стала першочерговим завданням.

Що стосується взаємовідносин між панарабськими та комуністичними партіями арабських країн, то тут теж справа доходить до конфронтації. Становище пояснюється тим, що більшість керівників з цих країн вважає, що географічна близькість до Радянського Союзу зумовлює доцільність тісного співробітництва з Сполученими Штатами з метою протистояти «радянському проникненню на Близький Схід».

Але, з іншого боку, в арабській політичній літературі протягом чотирьох десятиріч жваво обговорюється питання про американську політику на Близькому Сході. Вчені, політичні діячі, журналісти за весь цей час так і не дійшли якогось спільного висновку. Навпаки, існують три різні точки зору на це питання. Прихильники першої вважають, що політика США щодо арабо-ізраїльського конфлікту — це пряме відображення американських релігійних і культурних цінностей. Прихильники другої стверджують, що Америка з її плюралістичною політичною системою надає свободу «конкуруючим групам», до яких входить і проізраїльське лобі, що має значний вплив в американському конгресі. Треті переконані в тому, що Сполучені Штати вже в силу свого становища наймогутнішої імперіалістичної держави інакше, ніж вороже, до арабів ставитися не можуть.

Однак поряд існують й інші, нерідко протилежного характеру погляди. Так, наприклад, якщо керівництво деяких арабських країн позитивно ставиться до американської військової присутності в регіоні, то в той же самий час більшість представників арабської інтелігенції, ділових кіл ототожнюють Сполучені Штати Америки з Ізраїлем. Деякі політичні спостерігачі навіть вважають, що не можна розцінювати як випадковий збіг обставин те, що радикальні арабські угруповання об'єктами своїх терористичних актів обирають саме громадян США.

У цілому становище в регіоні залишається досить

складним, і спеціалісти не поспішають робити висновки щодо характеру розвитку ситуації в майбутньому. А тим часом вплив лівих сил на Близькому Сході на розвиток політичних процесів значно посилюється. Це відбувається паралельно з процесом поглиблення ісламізації, що може в недалекому майбутньому призвести до посилення конфронтації цих двох ідеологічних систем.

Ось лише один приклад посилення позиції лівих сил в арабському світі. Вперше з моменту створення Організації визволення Палестини (а її було засновано 28 травня 1964 року в Єрусалимі) до складу одного із найвищих її керівних органів — Виконкому ОВП увійшов член Комуністичної партії Палестини Сулейман Наджаб — заступник її генерального секретаря.

Сесія Національної ради Палестини, яка відбулася в 1987 році в Алжірі, стала важливим етапом в історії Організації визволення Палестини. Адже саме тут було досягнуто єдності в поглядах на цілі і методи боротьби за права палестинського народу. Комуністична партія Палестини з самого початку виступала за досягнення такої єдності, доводячи необхідність такого кроку як правим, так і ультралівим націоналістичним течіям в ОВП. Саме продумана, зважена позиція Компартії Палестини допомогла об'єднанню всіх радикальних сил, що входять до складу ОВП, і це, в свою чергу, сприяло досягненню видатної перемоги палестинських революційних, національно-визвольних сил — проголошенню 15 листопада 1988 року на Національній раді Палестини (також в Алжірі) утворення палестинської самостійної держави.

Компартія Палестини увійшла до складу ОВП як незалежна політична партія. Це стало, як вважають палестинські комуністи, не тільки перемогою їхньої платформи, але й значним досягненням у процесі демократизації самої ОВП.

Особливо активізувався опір палестинців, що проживають на окупованих територіях. Як це не парадоксально, але саме політика Ізраїлю щодо палестинців в цьому районі примушує останніх посилювати свою боротьбу за свободу та незалежність. Адже Ізраїль завдає відчутної шкоди національним багатствам Палестини, безсоромно їх грабує. Помічається різка дискримінація палестинців при оплаті їх праці. На палестинських робітників, службовців, інтелігенцію і спи-

рається в своїй діяльності Компартія Палестини, це її соціальна база.

Одночасно в боротьбі палестинців, особливо у повстанні в секторі Газа і на Західному березі ріки Йордан, що розпочалося в грудні 1988 року (так звана інтіфада), активну участь беруть і деякі релігійні рухи. Торкаючись цього питання, Сулейман Наджаб, зокрема, сказав: «...У нас завжди були сили, які ми можемо порівняти з такими партіями Західної Європи, як християнські демократи в Федеративній Республіці Німеччини чи Італії. На окупованих територіях дедалі частіше проявляються фундаменталістські тенденції в дусі Хомейні. Але слід бачити різницю між дійсно демократичними релігійними угрупованнями, що підтримують ОВП та її програму, і всіма іншими, які ізольовані і значним впливом не користуються.

Керівництво комітетів, що очолюють повстання на окупованих територіях, і перш за все в таборах біженців, де релігійних угруповань багато, складається з комуністів, членів ФАТХ та інших представників палестинських організацій, об'єднаних спільною метою боротьби проти експансіоністської політики Ізраїлю. Комуністична партія Палестини підтримує добрі стосунки із більшістю цих рухів» [38].

Навіть після відходу палестинців з Бейруту у вересні 1982 року вони не впали у відчай. Генеральний секретар Народного фронту визволення Палестини Жорж Хабаш вважає, що підсумки повстання палестинців на окупованих територіях дають можливість говорити про його різнопланові наслідки не тільки для палестинців або арабів, але й для міжнародних відносин у цілому. Незважаючи на репресивні заходи, до яких вдаються ізраїльські агресори, повстання засвідчило силу і могутність широких народних мас, які дедалі міцніше починають усвідомлювати, що вирішити «палестинську проблему» на своїй землі зможуть лише вони самі.

Економічні наслідки повстання проявились в тому, що сектор Газа і Західний берег ріки Йордан випали з суцільної економічної системи Ізраїлю, а це спричинило серйозні збитки ізраїльським підприємцям: сектор Газа і Західний берег Йордану споживають понад 14 процентів промислової продукції Ізраїлю.

Крім того, ізраїльські керівники змушені визнати, що для повного придушення повстання довелося засто-

сувати надто значні військові формування — близько двох третин особового складу всієї ізраїльської армії.

Народний фронт визволення Палестини вважає, що прийняття Радою Безпеки ООН резолюцій 605, 607, 608, в яких фігурують такі терміни, як «палестинські землі» (а не просто «арабські»), добра ознака. Це зробило реальною можливість скликання надзвичайної сесії Генеральної Асамблеї ООН з метою прийняття резолюції щодо прав палестинського народу, в тому числі прав на повернення на батьківщину, на самовизначення і на створення незалежного палестинського державного устрою.

Прогресивні сили Палестини, намагаючись створити суверенну державу, бажають бачити її як країну, що орієнтується на розвиток демократії, з парламентськими виборами, свободою преси, незалежною судовою системою тощо, а також орієнтованою на демілітаризацію.

Як можливий взірець організації співробітництва Ізраїлю і майбутньої палестинської держави палестинські лідери розглядають Бенілюкс, що регулював свого часу економічне життя Бельгії, Нідерландів та Люксембургу (до вступу цих країн у «Спільний ринок»). Приклади подібного напрямку розвитку зовнішньоекономічних зв'язків подають й інші країни в арабському регіоні, зокрема так звана «шістка» з Перської затоки.

До створення цієї регіональної організації їх підштовхнула ірано-іракська війна. Все почалося в 1980 році, коли окремі збройні зіткнення між Іраном та Іраком переросли у справжню війну. Близький та Середній Схід розділилися, хоча переважна більшість країн висловлювала свою підтримку Іраку.

Такий розвиток подій водночас продемонстрував непадійність становища кожної із шести країн Аравійського півострова. І тому керівники Бахрейну, Кувейту, Оману, Саудівської Аравії, Катару і Об'єднаних Арабських Еміратів дійшли висновку про необхідність консолідації їх зовнішньополітичних зусиль. У столиці Саудівської Аравії Ер-Ріяді відбулась установча сесія Ради співробітництва арабських країн Перської затоки (РСАКПЗ). До Ради не було прийнято Ірак (його форми правління радикально відрізняються від політичних систем країн Аравійського півострова), а також Іран (засновники Ради вважали, що через етнічні та

мовні особливості він також був би чужерідним тілом у новосформованій організації).

Отже, в Ер-Ріяді представники «шістки» висловили свою угоду щодо створення «практичної і юридичної структури для сприяння співробітництву та координації дій між країнами — членами Ради» і розробили статут нової організації. Офіційний документ про створення РСАКПЗ незабаром було підписано в Абу-Дабі.

В усіх офіційних документах, деклараціях, заявах від імені Ради особливо підкреслювалося, що РСАКПЗ не має нічого спільного з військовими блоками, оскільки країни об'єдналися на основі спільності економічних і соціальних цілей, орієнтованих на розвиток економіки та піднесення життєвого рівня населення.

При цьому зазначалося також і те, що шість країн півострова мають багато спільного в історичному минулому, в культурі, релігії, етнічних особливостях, а також — на це зверталась особлива увага — в суспільно-політичному устрої.

Дійсно, головна ланка, що зв'язує країни «шістки»,— це практично абсолютна тотожність систем управління. З одного боку, це досить цікаво і перспективно і самим позитивним чином може позначитися на розвитку відносин між членами цієї організації в майбутньому, а з іншого — це робить майже неможливим вступ до організації нових членів.

Відомо, що в статуті РСАКПЗ кінцевою метою організації визначено «досягнення єдності». Але при цьому найретельнішим чином обминається питання, про яку саме єдність йде мова. Правда, статут організації підкреслює відповідність її «до національних цілей арабської нації, що викладені в статуті Ліги арабських країн», підтримку країн, що є членами Ліги, та ісламу взагалі.

Співробітництво «шістки», як і передбачалося, розпочалось у сфері економіки. Угоди в цьому напрямку між державами — членами РСАКПЗ охопили різноманітні галузі промисловості, сільського господарства, питання фінансів, торгівлі. Однією із цілей ставиться також ліквідація всіх торговельних бар'єрів між державами-членами, вільний рух капіталів і робочої сили. Передбачається також уніфікація фінансово-бюджетної і грошово-кредитної політики тощо. Цю програму було затверджено в 1981 році. Але на шляху її реалізації виникло значно більше перешкод, ніж це передбачало-

ся на початковому етапі. Ось чому, незважаючи на заяви офіційних представників РСАКПЗ про остаточне створення спільного ринку країн Персидської затоки у 90-і роки, політичні спостерігачі та спеціалісти-економісти західних країн висловлюють сумніви з цього приводу і розцінюють цей прогноз як надто оптимістичний.

Головним джерелом прибутків в регіоні є видобуток нафти. Але за 80-і роки помітного розвитку набули й інші галузі промисловості, а також сфера послуг.

Керівним органом РСАКПЗ в економічній сфері стала Інвестиційна корпорація Персидської затоки. Вона володіє капіталом (згідно з офіційними джерелами) у розмірі 3 мільярдів доларів. Така сума переконливо свідчить про фінансову могутність «шістки».

Цікаво, що РСАКПЗ веде активні переговори з країнами ЄЕТ, добиваючись підписання угоди про співробітництво. Однак успішному вирішенню цього питання заважають давні розбіжності щодо розміру мита ЄЕТ на нафту та нафтопродукти з країн — членів Ради.

Фахівці відзначають і те, що всі країни «шістки» досить непогано забезпечені економічною інфраструктурою, кожна з них має власну програму промислового розвитку. Але, реалізуючи програму промислової інтеграції, керівництво РСАКПЗ враховує також інтереси окремих членів Ради. Досить часто регіональні, спільні інтереси відступають перед національними. Подібна непослідовність призводить до певних збоїв у діяльності Ради. Як приклад можна нагадати, що члени Ради через нескоординованість дій і внаслідок цілого ряду інших причин не можуть використати повною мірою всі свої виробничі потужності. Їх завантаження, за свідченням арабської преси, становить у середньому всього близько 63 процентів. Спеціалісти вважають, що це може привести (і обов'язково приведе, якщо становище не зміниться) до скорочення прибутків, зниження темпів приросту регіональної промисловості.

Держави — члени РСАКПЗ підкреслюють своє прагнення співробітничати саме в економічній галузі. Але головною турботою «шістки» залишаються питання територіальної цілісності та національної безпеки. Преса повідомляє, що в країнах — членах РСАКПЗ, за винятком Саудівської Аравії та Оману, відчувається нестача людських ресурсів для створення надійних збройних сил. Загальна кількість кадрових військовослужбовців у країнах Ради — 140 тисяч чоловік. Зро-

зуміло, що це досить незначна кількість порівняно з чисельністю збройних сил інших країн регіону. Ось чому цю «ваду» керівники країн — членів Ради намагаються компенсувати найновітнішою зброєю, сучасним обладнанням і системами управління військами.

З одного боку, це, безперечно, підвищує надійність збройних сил. Але, з іншого, через відсутність у країнах РСАКПЗ сучасної військової промисловості робить «шістку» відчутно залежною від західних країн, звідки вони імпортують велику кількість зброї.

Питання безпеки ніколи не було поза увагою керівників Ради. В 1984 році було підписано угоду про створення об'єднаних ударних сил РСАКПЗ, які отримали назву «Щит Аравійського півострова». Місце їх дислокації — північний схід Саудівської Аравії, кількість військового персоналу — близько семи тисяч чоловік.

Турбота про надійність збройних сил не суперечить головній практичній меті Ради — створенню, як зазначала преса арабських країн, «конфедерації шести країн.., яка б володіла наднаціональною владою в таких важливих областях, як зовнішня політика, оборона, зовнішня торгівля і цивільне законодавство». Успіхи РСАКПЗ на цьому шляху безперечні. Але вони будуть виглядати вагомішими, якщо згадати, з якими труднощами довелося зіткнутися країнам — членам Ради на початку її діяльності. Особливо, якщо мати на увазі ту зовнішньополітичну напруженість, що склалася в регіоні.

Проте створення міцного валютного союзу країн Ради неможливе доти, доки не буде узгоджена повністю економічна, фінансово-бюджетна та грошово-кредитна політика всіх країн Ради.

Не можна не торкнутися ще одного цікавого аспекта, що має безпосереднє відношення до цієї групи країн. Йдеться про співробітництво РСАКПЗ з ЄЕТ. У країни «Спільного ринку» із країн — членів РСАКПЗ надходить близько 20 процентів нафти, що споживається ЄЕТ. У свою чергу, західноєвропейські країни — основні постачальники промислової продукції та товарів повсякденного вжитку, а також сучасної зброї в країни «шістки». Взагалі, «відносини між РСАКПЗ і ЄЕТ, як сказав генеральний секретар РСАКПЗ Абдалла Бішара, гарантують особливий тип угоди, в якій враховуються специфічні риси відносин між цими регіонами і їх

взаємодоповнюваність в економічних питаннях і питаннях безпеки».

Після припинення ірано-іракської війни про себе, як про нову нафтову супердержаву, дедалі вагоміше заявляє Ірак, що не може не турбувати країни РСАКПЗ. Спеціаліст з питань Близького Сходу консультативної фірми «Інтернешнл рісорсіз груп» (Вашінгтон) Чарльз Ебінджер вважає, що «з часом Ірак перетвориться на домінуючу військову силу в Перській затоці, завдяки тому невичерпному нафтовому багатству, яким він володіє».

Офіційні представники уряду Іраку твердять, що щорічно Ірак видобуває 100 мільярдів барелей нафти, поступаючись тільки Саудівській Аравії (169,5 мільярда барелей на рік).

Ірак вийшов із війни з Іраном, маючи зовнішню заборгованість у розмірі 65 мільярдів доларів. Половину цієї суми він повинен повернути Саудівській Аравії, Кувейту, а також іншим арабським країнам, що підтримували його. Війна завдала значних збитків економіці країни — тільки в нафтовій промисловості, як вважають фахівці, вони сягають восьми мільярдів доларів.

Саме астрономічність суми зовнішнього боргу буде сильним стимулом для збільшення Іраком видобутку та експорту нафти. Спеціалісти також вважають, що величезні національні запаси нафти послаблять бажання Ірака добиватися підвищення цін на нафту. Якщо такі експортери нафти, як Нігерія, намагаються «розтягнути» свої значно менші запаси на більш тривалий строк і тому заінтересовані у підвищенні цін на світовому нафтовому ринку, то Ірак, якому конче потрібна валюта, може максимально активізувати видобуток нафти, знизивши при цьому ціни на неї.

В Іраку будуються нові заводи по перегонці нафти, а відкриття транспортних шляхів після припинення воєнних дій дає змогу збільшити експорт як сирої нафти, так і нафтопродуктів.

Однак західна преса вважає, що на перешкоді задоволенню далекосяжних амбіцій Іраку може стати Іран у разі нового, хай навіть найменшого, загострення у відносинах між двома країнами. Іран може позбавити Ірак — країну, яка фактично не має виходу до моря, можливості експортувати нафту через Перську затоку. До того ж Іран сильний конкурент Ірака на сві-

товому нафтовому ринку, але він не має боргів і свого часу видобував нафти вдвічі більше, ніж Ірак.

Хвилює «шістку» з Перської затоки і майбутнє Лівану. Причин для цього в них чимало.

Свого часу Ліван став першою суверенною, незалежною республікою в арабському світі. Але песимізм, апатія, цинізм та розгубленість оволоділи ліванським суспільством. Більшість ліванців переконані в тому, що поки не буде остаточно врегульовано ліванську кризу, Ліван, як держава, буде бездіяльною і безсилою. Сучасне становище в Лівані характеризується величезним бюджетним дефіцитом, паралічем політичних інститутів, серйозним бродінням і розколом в армії, недієздатністю державного апарату, корупцією, яка глибоко проникла в усі пори ліванського суспільства. Разом з тим ліванці наполегливо шукають виходу із складного становища. В XXI сторіччя вони бажають увійти впевнено, вирішивши всі свої головні проблеми.

Ліванці переконані, і не без підстав, що вихід буде знайдено саме на шляху врегулювання політичної кризи. Самою значною перешкодою до повернення власної стабільної державності вони вважають не стільки рівень оснащеності збройних сил, їх чисельність і організованість, скільки розпад країни на різні угруповання релігійно-общинного характеру. Навіть у самій столиці — Бейруті, сучасному місті, склалися райони проживання його мешканців за релігійно-військовими ознаками, тоді як традиційні структури ліванського суспільства порушені. Міжобщинна ворожнеча в Лівані завжди супроводжувалась і супроводжується кровопролиттям, руйнуванням житла і т. д. Ось чому прірва, яка розділяє общини, значно глибша, ніж це може видатися з першого погляду.

За даними міністерства соціальних справ, з 1985 по 1988 рік на нові місця проживання перебралася третина населення Лівану. Таким чином, для того щоб знову об'єднати країну, урядові Лівану доведеться в першу чергу забезпечити повернення біженців на рідні місця. Тільки після цього можна буде вести мову про відновлення економіки, яка переживає застій і стагнацію.

Хоча завдяки ряду конкретних заходів, що були вжиті Банком Лівану наприкінці 1987 — на початку 1988 року, вдалося загальмувати падіння курсу ліванського фунта, фінансово-валютне становище країни залишається катастрофічним. Для нього характерна

в першу чергу «доларизація» внутрішнього товарообігу і зростання бюджетного дефіциту. Причинами складного становища є також припинення іноземних капіталовкладень в економіку Лівану, згортання виробництва, посилення спекуляції, корупції тощо. Значно скоротив свою активну ще в недалекому минулому діяльність і Бейрутський порт. Він фактично перестав бути «воротами в країни Ліванту», як це було протягом століть, ще з часів середньовіччя.

Багато кому здається неймовірним повернення до нормального економічного життя, до стабільного політичного становища Лівану, Іраку і, врешті-решт, всього арабського регіону. На цій методологічній основі розробляє свої прогнози переважна більшість радянських та зарубіжних дослідників проблем близькосхідного регіону. Вони досить песимістично оцінюють можливості арабського світу, гіперболізують потенціал Ізраїлю, але не враховують такого, на перший погляд другорядного, елементу, як елемент випадковості, неочікуваного збігу обставин, яким так рясніє мереживо історичного розвитку. Адже тільки окремі спеціалісти чверть століття тому могли передбачити стрімкий економічний злет Південної Кореї, Таїланду, Бразілії тощо. Але ж Південна Корея була тоді не менш зруйнованою, ніж Ліван наприкінці 80 — на початку 90-х років, і набагато більше, ніж Ірак.

Мовна спільність, історичні, культурні та релігійні корені, географічна єдність з багатою «шісткою» та Саудівською Аравією — вагомий аргумент на користь нового реального піднесення Лівану, Сірії, Іраку та інших країн за рахунок допомоги сусідніх арабських країн. Так чи інакше, але в регіоні поступово формується новий «центр сили», і це помітно в першу чергу на прикладі діяльності «шістки» та Саудівської Аравії.

Процеси інтеграції в країнах Магрібу, посилення експансії саудівського капіталу в «арабський світ» та ряд інших факторів сприятимуть розширенню рамок цього центру.

З урахуванням специфіки країн, що розвиваються, їх відомих історико-політичних, фінансових, економічних та ідеологічних суперечностей із Старим світом є підстави передбачати певне зближення і тіснішу консолідацію дій «нових політичних центрів сили» в єдиний «південний пояс», що оперезуватиме Земну кулю вздовж екватора: «тигри» Південної та Південно-Схід-

ної Азії звернули увагу і на Малайзію, яка вже у 1989 році посідала третє місце в світі, після США та Японії, по виробництву напівпровідників і четверте місце в Азії по застосуванню комп'ютерів, далі «індустріальні оазиси» Індії та Індонезії, «шістка» на Близькому Сході і, нарешті, Бразілія та деякі інші країни Латинської Америки.

Яким буде цей пояс? Утворить він дугу політичної та економічної стабільності чи затисне ще в більш тугий вузол існуючі там проблеми? Аналіз багатогранних процесів, які характеризують бурхливе сьогодення «нових політичних центрів сили», дає змогу з оптимізмом дивитись у майбутнє.

«Кобри» жалять беззахисних

Напередодні кожного нового року віщуни, ворожки, астрологи складають гороскопи, намагаючись пророкувати, яким же буде новий рік, що очікує окремих людей, людство в цілому в майбутньому. За загальними оцінками подібного роду, 1989 рік, який за східним календарем був «роком змії», обіцяв бути щасливим, вдалим, з ним пов'язувалися найсвітліші надії. Але причина такого оптимізму не тільки в сприятливих гороскопах, а в тому, що людство вступило у новий етап свого розвитку, нарешті усвідомивши, що зберегти саме життя, цивілізацію можна, лише відмовившись від постійного протиборства, неприйняття один одного.

Нове політичне мислення дедалі більшою мірою оволодіває розумом керівників багатьох країн і народів. Тенденція ця обіцяє стати необоротною. А це означає, що є реальна надія на справедливе вирішення багатьох конфліктів у різних регіонах планети. Аналіз головних подій, що відбуваються зараз у світі, дає всі підстави на таку надію.

Цікаво, що XXI століття теж почнеться «роком змії». Чи буде вона такою ж прихильною до людей планети Земля, як і «змія-89»?

Як правило, зникаючі екзотичні види, що населяють нашу планету, людство заносить до Червоної книги для того, щоб зберегти їх від повного вимирання. Але є серед екзотичних реліктів і такі, яких людство

хотіло б позбутися назавжди і якомога скоріше. До них беззастережно належать «кобри». Але ці «кобри» особливого роду — вони нападають тільки на беззахисних.

Уявіть собі територію, що надійно охороняється високим парканом з колючим дротом зверху. Наглухо закрита хвіртка. Біля входу на флагштоках два прапори — один зоряно-смугастий — американський, інший — дещо незвичний: з жовтою та чорною зміями, з надписом англійською «Кобри».

Таємнича хвіртка зовсім не веде до якогось святилища екстравагантних шанувальників рептилій або, в крайньому випадку, до серпентарію. Тут все належить такому собі добродію Уербеллу.

Коли нарешті потрапляєш до цього таємничого маєтку, то стежина приводить до великого будинку. Там Мітч Уербелл, як правило, і приймає своїх нечастих відвідувачів. Всі, хто коли-небудь зустрічався з Уербеллом на території табору «Кобри», бачили його виключно у військовому мундирі, з незмінною сигарою, міцно стиснутою прокуреними зубами.

Табір цей мимоволі нагадує або звичайну військову базу або її макет (хоча площа табору чимала — понад 50 гектарів), оскільки на території, що так ретельно охороняється, представлені ледь не всі ландшафтні зони Землі — штучні піщані дюни, джунглі, рівнини, пагорби, заболочені береги маленьких річок...

Усе це влаштовано, звичайно, не для того, щоб молодцюваті здоровані, які населяють табір, могли милуватися всіма земними красотами. Спортивного типу мешканці табору зайняті напруженою роботою з ранку і до вечора. Відпрацьовуються методи ведення бою в різних умовах. На «курсантах» — військові комбінезони, сталеві шоломи, в руках — гвинтівки з оптичним прицілом.

Отже, кого ж готують в цьому таборі? Хто такі «кобри»? Очолювана М. Уербеллом воєнізована організація готує вимуштруваних, високопрофесійних найманців. Цей «товар» цінується надзвичайно дорого — «тариф» за роботу становить чотири тисячі доларів на добу для кожного учасника майбутньої бойової операції (при цьому транспортні витрати сплачуються окремо).

Мітч Уербелл стверджує, що в основі діяльності організації «Кобри» лежить ідея створення «нового сві-

ту». А необхідний цей «новий світ» вже хоча б тому, що «багато людей живе, навіть не маючи найменшої підозри про ту небезпеку, яка їх підстерігає майже на кожному кроці, погрожуючи цивілізації повним знищенням». Що конкретно мається на увазі? Те, що світ треба рятувати від «проклятих соціалістів і проклятих комуністів». А оскільки за останні роки, на думку «кобр», Сполученим Штатам Америки довелося зіткнутися з «труднощами та невдачами», то організація і поклала собі за мету «збереження... надійної демократії», «збереження США для північних американців». І, звичайно, ніяких національних меншостей! Все це проголошується як «програма боротьби за справжню Америку». Всі, хто хоче захистити «самих себе і свої сім'ї у випадку виникнення надзвичайної ситуації», повинні, таким чином, обов'язково стати членами організації «Кобри» і сповідати її принципи.

Варте уваги і те, що вже згадувані вище транснаціональні корпорації нерідко удаються до послуг містера Уербелла і його тренованих хлопців. Більше того, в табір Уербелла приїжджають на стажування спеціальні службовці ТНК, які працюють у країнах Азії, Африки та Латинської Америки.

Проникнути в табір «кобри» непросто, але на деякі запитання М. Уербелл відповідає досить відверто. Наприклад, він не приховує зв'язків своєї організації з Центральним розвідувальним управлінням США, з італійською секретною службою. «Вони мають потребу в нас, а ми — в них,— каже він.— У державних секретних служб руки зв'язані звичаями та законом. Нам же може завадити хіба-що тільки противник, з яким ми ведемо боротьбу. Ми нікому не підзвітні. Взагалі, ми спокійніше і вільніше робимо те, що вони зробити, як правило, неспроможні».

Що і як робити, керівник організації «Кобри» розуміє непогано, бо має багатий досвід. І недаремно цей колишній офіцер американської армії багатьом, хто знав його, здавався небезпечним і загадковим: Уербелл вплутаний у десятки «спеціальних операцій» у Південній Америці, в «поліцейські операції», що проводилися за дорученням ТНК у гарячих районах планети.

Найманці готові виконувати будь-яку роботу — лише б пристойною була платня. «Чоловік, 30 років, десять років прослужив у морській піхоті: шукаю роботу в статусі найманця, бажано у віддалених районах». Або:

«Жінка, 28 років, вмію тримати язик за зубами, з твердим характером, володію всіма видами вогнепальної зброї, пропоную свої послуги в статусі найманця». Подібних об'яв, що друкуються в спеціальному для найманців часописі «Солджер оф форчун» — безліч.

У штаті Колорадо, в місті Боулдері по Аранахуавеню розташована редакція вищезгаданого видання. Досить характерним є напис на фронтоні будинку редакції: «Стань найманцем. Відвідай світ. Зустрічай людей. Вбивай їх».

Журнал не тільки підтримує цю категорію «військовослужбовців», але й допомагає активно їх використовувати в операціях, що організуються ЦРУ, іншими секретними службами. «Ньюсуїк» писав: «Солджер оф форчун» використовується ЦРУ для організації підпільних операцій». Як і Уербелл, видавець часопису Роберт Браун вважає, що комунізм, мовляв, відкине людство назад, а тому він готовий боротись проти нього сам на сам навіть на порозі власного будинку».

Ось такі наставники.

І те, що «учні» готові вбивати і загинути самі за жменю доларів, і те, що вони вміють розмовляти тільки «мовою доларів», сьогодні ні в кого не викликає подиву.

Так, уже перші найманці в Конго (сучасному Заїрі) безбідно існували завдяки компанії «Юньон міньєр», охороняючи її майно та власність на території понад 34 тисячі квадратних кілометрів.

Соціолог Жан Зіглер ще в 1963 році викрив таємні зв'язки найманців, їх небезпеку для африканських країн, які ставали тоді на такий бажаний і такий нелегкий шлях самостійного розвитку. Зіглер, зокрема, виявив, що ісландське консульство в Швейцарії використовувалось як центр таємного вербування найманців для «специфічних» операцій в Африці [39].

Такий зв'язок найманців з офіційними органами влади та деякими дипломатичними представництвами став уже звичним. Адже тільки завдяки подібному альянсу стало можливим те, що південноафриканський суд відразу ж припинив слідство в справі більшості тих громадян ПАР, які брали участь у спробі державного перевороту на Сейшельських Островах в 1985 році.

Хто ж ці люди? Жільбер Буржо, один з цих «громадян», ніколи не відчував особливих незручностей, пов'язаних з обмеженням його пересування по території Франції. І все це незважаючи на те, що у фран-

цузькі вищі судові інстанції свого часу надійшло чимало скарг політичного характеру від бенінських громадян, в яких Бруно звинувачувався в десятках злочинів, скоєних ним у Беніні.

Не обійшлася без тісних зв'язків з високими покровителями в Парижі і спроба французького найманця Боба Денара здійснити в 1977 році вторгнення до Беніну. Стало відомо, що напередодні операції Денар зняв з банківського рахунку 475 тисяч доларів. Хто «подарував» ці тисячі Денару залишилось невідомим. Але те, що долари були використані, як і передбачалось «таємними благодійниками», за призначенням, сумніву ні в кого не викликало.

Не меншого розголосу набула історія і з іншим найманцем — «скаженим Майклом Хором» та його командою, що діяли на Сейшельських Островах.

Слід зазначити, що зоною інтересів найманців взагалі є країни, розташовані на перехрестях стратегічних інтересів західних країн.

...Операцію було задумано в розрахунку на несподіваність. Під покровом ночі до узбережжя острова Сан-Томе підійшов тихесенько рибацький корабель, на палубі якого знаходилось більше сорока озброєних найманців. Внаслідок мілководдя діставатися до берега їм довелося на рибацьких каное та пірогах. Загін було розбито на кілька груп. Перед кожною було поставлено конкретне завдання: захопити поліцейське управління, радіостанцію, аеропорт, вбити президента Демократичної Республіки Сан-Томе і Прінсіпі Мануела Пінту да Кошту. Але з перших же хвилин операція була приречена на провал. Опір, який організували найманцям революційні сили, а головне мешканці Сан-Томе, примусив невдовзі бандитів скласти зброю. Життя в острівній республіці повернулося до нормального русла.

Проте в усій цій історії далеко не все ясно. Наприклад, з якого порту вийшло судно, хто постачав зброю «волонтерам», де вони пройшли підготовку? Але деякі дані, які з'явилися на сторінках преси, дають змогу зробити висновок, що це була не «самовбивча авантюра купки безумців», як намагався охарактеризувати її один із керівників так званого «фронту опору» К. Амаду в Лісабоні, а ретельно спланована операція. До того ж керівники невдалої інтервенції з числа лідерів «фронту опору» неодноразово погрожували поваленням законного уряду Сан-Томе і Прінсіпі. Їх лідер Афонсу

душ Сантуш, який свого часу служив у португальській колоніальній армії, та його поплічники навіть влаштували в Лісабоні прес-конференцію, в ході якої закликали емігрантів із Сан-Томе і Прінсіпі стати в озброєні ряди «опору». В середині 1986 року їх сліди на деякий час загубились. Очевидно, уряди Габону та Камеруна, де вони намагались зачаїтися, без особливого ентузіазму поставились до підступних планів. Але на допомогу «борцям руху опору», як видно з усього, прийшла расистська ПАР.

У південноафриканській газеті «Сітізен» з'явилася заява католицького священика, який стверджував, що на території окупованої ПАР Намібії знаходиться велика група біженців із Сан-Томе і Прінсіпі. Згодом, у травні 1987 року, газета «Санді стар» (ПАР) повідомила, що 90 колишніх громадян Сан-Томе і Прінсіпі знаходяться на одній із секретних баз неподалік від намібійського порту Уолфіш-Бей, де вони проходять інтенсивну військову підготовку. В знак подяки за «допомогу» «біженці», за даними газети, обіцяли південноафриканським расистам у разі своєї перемоги надати на території Сан-Томе і Прінсіпі базу для підривних дій проти Анголи.

Але виникає ще одне питання: яким чином серед змовників опинилися двоє громадян США, один з яких загинув під час висадки? Хоча офіційні представники США і ПАР поспішили спростувати свою причетність до подій, почерк «політики канонерок», що провадиться південноафриканськими расистами та їх американськими покровителями, проявляється надто помітно.

Викликає законний подив і той факт, писала у 1988 році португальська газета «Діаріу», що керівники «національного фронту опору» неодноразово закликали до повалення законного уряду Сан-Томе і Прінсіпі з території Португалії, і ніхто їх ніколи не зупиняв, хоча Лісабон заявляє, що він «підтримує відносини дружби та співробітництва» з острівною республікою. Дивно, чи не так? Більше того: як заявляли путчисти, вони використовували своє перебування на території Португалії для обміну досвідом з представниками УНІТА і «мозамбіцького національного опору», які розмістили тут свої штаб-квартири.

Для ілюстрації справжнього обличчя цих «борців за свободу» можна навести кілька фактів. Африканці, як відомо, з особливою повагою та любов'ю ставляться

до вчителя. Його в африканському фольклорі порівнюють із священним деревом, що приносить людям щастя. Але є в тій же самій Африці місця, де вчитель — об'єкт особливої ненависті і жорстокості. Це райони дій вищезгаданих сил «мозамбіцького національного опору». За даними американських джерел, починаючи з 1983 року терористи із МНО після катувань і тортур по-звірячому вбили 193 шкільних учителя, 185 — захопили як заложників.

Проте не лише вчителі стають жертвами терору МНО. Марк Ван Коеверінг, громадянин США, приїхав до Мозамбіку як спеціаліст з питань сільського господарства. Ось що він розповів кореспондентові американського журналу «Прогресів»: «Я жив у готелі в Хомоїні. Це містечко з десятитисячним населенням в провінції Іньямбан. Одного разу наскочили солдати МНО. Я побачив, як вони відтіснили на узбіччя сімох жінок і відкрили по них вогонь. У деяких з них до спини були прив'язані дітлахи».

Подібні злочини коються майже щодня в багатьох районах Мозамбіку. За даними Дитячого фонду ООН, щороку бандити вбивають тут понад 80 тисяч дітей. Тих людей, які залишаються в живих, беруть в полон, заганяють до концтаборів. Іноді насильно вони навчають полонених, переважно хлоп'ят та юнаків, користуватися зброєю. Потім пускають їх попереду себе під час бандитських нальотів на мирні села. Деяких з них вдалося звільнити із лап МНО. Коли їх попросили намалювати що-небудь, діти зобразили людей без ніг, вух, пальців — прямий наслідок звірячих вправ бандитів.

«А потім мені дали автомат,— розповідає шістнадцятирічний Фернандо,— ручну гранату і наказали взяти участь у бойовій операції». Мова йде про криваве побоїще, влаштоване МНО в жовтні 1987 року в Таніпезі, під час якого було знищено близько 300 робітників, селян, службовців, стариків і дітей, що прямували до столиці Мозамбіку.

В результаті дій бандитів із МНО близько 3,5 мільйона мозамбіків позбулися даху над головою, втратили засоби для існування. Майже мільйон чоловік шукає притулку за кордоном. Заподіяно значної шкоди й економіці країни. Тільки в одній провінції Тете із 250 тисяч акрів надзвичайно родючої землі обробляються тільки п'ять тисяч акрів. Керівники МНО намагаються

досягти економічної дезорганізації, політичної дестабілізації у країні. Але для чого? В чиїх інтересах?

Імперіалістичні кола на Заході заінтересовані в тому, щоб дискредитувати в Африці здорові прогресивні сили, викликати недовіру до програм демократичних політичних партій, повернути країни, що стали на шлях незалежного розвитку, під диктат монополій. Виконанню цієї місії і служить МНО, створений спецслужбами Заходу і расистським режимом ПАР ще в 1970 році для нанесення ударів по національно-визвольному рухові та лівих силах.

За 80-і роки при щедрій військовій, матеріальній та моральній підтримці Південно-Африканської Республіки та крайньо правих сил США МНО набрав чималої сили. Виправдовуючи підтримку терористів, американський сенатор-республіканець від Північної Каролини Джессі Хелмс на слуханнях у сенатській комісії в іноземних справах висунув головний аргумент: «МНО веде боротьбу проти комунізму».

Дії «мозамбіківського національного опору» викликають тривогу світової громадськості ще й тому, що свідчать про досить небезпечну і тривожну тенденцію: ультраправі сили все частіше удаються до грубої сили, до послуг карателів із «місцевих» і найманців.

Найманці — це сила розбою на міжнародній арені. І хоча світова громадськість давно і серйозно занепокоєна діяльністю «псів війни», повністю припинити їх брудні справи поки що не вдається — цьому в першу чергу стають на заваді правлячі кола деяких західних країн. Ось чому досі робота Спеціального комітету ООН по розробці міжнародної конвенції по забороні вербування, використовування, фінансування та навчання найманців не завершилась прийняттям цього важливого документа. Інститут найманства остаточно не скасовано. А секретні служби продовжують займатись підготовкою найманців, постачають їх зброєю, ставлять перед ними «специфічні» завдання і щедро винагороджують за «якісне та ефективне» виконання останніх.

ЦРУ створило в США та поза їх межами спеціальні школи, де навчаються найманці. Подібні школи функціонують у Неаполі під машкарою «Медичний центр американських військово-морських сил», в прикордонному гондураському департаменті Ель-Параїсо, в академії ФБР, міжнародній поліцейській академії в Вашінгтоні, в школі ЦРУ при прикордонній академії

в штаті Техас і так далі. І все це робиться тоді, коли підготовку найманців, за американськими законами, заборонено.

Генеральна Асамблея ООН неодноразово засуджувала інститут найманства. Його протиправність була зафіксована в додатковому протоколі № 1 до Женевських конвенцій 1949 року. Але, як би там не було, найманці поки що не збираються на відпочинок.

Ось ще кілька яскравих прикладів.

У пресі повідомлялось про те, що органами державної безпеки Мозамбіку було заарештовано Сема Холла, що належав до воєнізованого угруповання найманців, яке було створено Пентагоном під виглядом приватної організації. Насправді ця організація поставила собі за мету проведення терористичних акцій за межами Сполучених Штатів. Сем Холл пройшов спеціальну підготовку в «батальйоні Фенікс» в Ізраїлі (іноді кількість легіонерів сягала до 540, як зізнався Холл). Холл разом з іншими найманцями виконував різноманітні завдання в ПАР, Анголі, Сальвадорі. В Гондурасі йому було довірено командування «спеціальним загоном», тобто бандою нікарагуанських «контрас».

Іспанське інформаційне агентство ЕФЕ повідомило свого часу, що від рук найманців загинув редактор колумбійської газети «Експектадор» Гільєрмо Кана, а також про те, що ті ж найманці погрожували розправою президенту республіки Вірхіліо Барко Варгасу та колишньому керівникові країни Бетанкуру.

Отже, найманці — це не тільки «політична екзотика», але й грізна і реальна сила терору.

Один з колишніх найманців Френк Кемпер, який свого часу відслужив також у військах спеціального призначення США у В'єтнамі, відкрив на околиці міста Бірмінгем (штат Алабама) школу професійних найманців.

Він прекрасно поінформований про те, що американські закони забороняють підготовку людей для диверсійних операцій за межами США. Проте, будучи подвійним агентом — ЦРУ та ФБР, він зухвало зневажав законами, розраховуючи на заступництво своїх всемогутніх благодійників. Тільки за п'ять років, за повідомленнями американської преси, в школі було підготовлено понад 200 добре навчених терористів. Без роботи вони не залишались.

Кемпер пишається своїми вихованцями. Так, він

заявив одного разу, що його вихованці добре зарекомендували себе в Сабрі та Шатілі.

Піклування про «солдат вдачі» іноді просто вражає, виходячи за межі пристойного. Наприклад, у видавництві «Паладін пресс» було видано шеститомну енциклопедію під назвою «Як вбивати». Підготовлена вона була спеціально для найманців — своєрідний і досить вагомий практичний посібник.

Досить популярними є в певних колах і спогади колишніх найманців. І в кожній такій книзі — кров невинних, різанина, брудні долари. Але зводити проблему найманців лише тільки до поняття «різанина» було б не зовсім правильно. Відомий радянський журналіст-міжнародник Микола Хохлов справедливо зазначав, що «найманці з'явились в часи перехідних подій у долі незалежних африканських країн... вони служили, служать і будуть служити імперіалізму. Так було в Конго (сучасному Заїрі), Гвінеї, Анголі, на Африканському Розі... Принцип „інституту найманців", якщо допустити право на існування такого вислову, полягає в тому, що у нього якраз відсутні будь-які принципи, пов'язані з людськими моральними цінностями, що примушує всю цю завербовану масу стріляти, учиняти розправи, катувати. Найманство — це наруга над загальновизнаними людськими принципами та нормами моралі. Проблема, що давно переросла національні межі і перетворилася на міжнародну».

Дії найманців суперечать фундаментальним нормам міжнародного права, перш за все невтручання у внутрішні справи держав, їх праву на обрання самостійного розвитку, необхідності поважати їх територіальну цілісність і незалежність. Розробка міжнародно-правового документа з проблем найманців зробила б суттєвий внесок у реалізацію цілей ООН, визначених у її Статуті.

Підхід Радянського Союзу до даної проблеми визначається принципами нового політичного мислення. Затвердження цих принципів у політиці та практиці міжнародних відносин сприятиме тому, що, нарешті, в минулому залишаться політика та філософія конфронтації та вирішення міжнародних проблем засобами сили.

Але поки що злочини найманців тривають. Ось чому Генеральна Асамблея ООН наполегливо вимагає покласти край цьому явищу. Це значно сприяло б зміцненню миру і створенню системи всеохоплюючої міжнародної безпеки на сучасному етапі.

Немає сумнівів у тому, що з безумовною ліквідацією до кінця століття режиму апартеїду в ПАР, зміцненням незалежності країн «третього світу» найманство відійде в небуття, стане надбанням історії. І хочеться вірити, що країни Азії, Африки та Латинської Америки увійдуть в XXI століття без цієї огидної спадщини колоніалізму.

«Десапаресідос»

У перекладі з іспанської це слово означає: «ті, що пропали безвісти». «Десапаресідос» є жахливим виявом дійсності в ряді латиноамериканських держав.

Уряди деяких країн, що розвиваються, вихваляючись відміною у себе смертної кари, в той же час послідовно проводять політику переслідування тисяч і тисяч людей, яких страчують без суду і слідства. Ці таємні політичні вбивства набули масштабів катастрофічної епідемії. Провідні організації, які займаються проблемами захисту прав людини, наводять дані про те, що за останні 20 років реакційні сили тільки країн Латинської Америки (Аргентіни, Уругваю, Чілі, Парагваю, Бразілії, Болівії, Перу, Колумбії, Сальвадору, Гватемали, Гондурасу, Мексіки) таємно знищили понад 100 тисяч чоловік.

Не що інше, як методичний, цілеспрямований державний терор є головною політикою правлячих кіл Гондурасу щодо патріотичної опозиції. Для розправи з нею використовуються спеціальні каральні загони, так звані «ескадрони смерті». По суті це таємні підрозділи армії та поліції.

Нерідко «ескадрони смерті» в Гондурасі вдавалися до так званого «аргентінського» методу, тобто таємної страти осіб, небажаних для уряду. Цей термін пов'язано з «брудною» війною, що точилася в Аргентіні в період останнього військового антинародного режиму з 1976 по 1983 роки. Тоді в країні загинуло, або, як повідомляв офіційно уряд, «пропало безвісти» близько 25 тисяч чоловік. «Блискуче» оволодів «аргентінським методом» в Гондурасі полковник Освальдо Рібейро. Можливо, саме тому серед інших і йому Центральним розвідувальним управлінням США було доручено навчання піка-

рагуанських «контрас» та співробітників гондураської військової розвідки.

А найперший «ескадрон смерті» в Гондурасі було організовано полковником гондураської армії Густаво Альваресом Мартінесом. Очоливши в 1980 році поліцію країни, він досить вдало справився і з організацією «ескадрона смерті», тим паче, що також постійно відчував підтримку ЦРУ.

Усього два роки знадобилось Альваресу для того, щоб стати генералом і водночас головнокомандуючим збройними силами Гондурасу. Створений ним «батальйон-316» був спеціальним формуванням військової розвідки. До служби в ньому готували на території штату Техас: вчили не тільки володіти різноманітною зброєю, але й психологічним методам ведення допиту і тому подібному.

Коли у 1974 році проти поліцейських сил ряду країн латиноамериканського регіону було висунуто звинувачення в застосуванні тортур, конгрес Сполучених Штатів Америки заборонив надання коштів (як це практикувалось раніше) на їх підготовку, але ЦРУ та ФБР було офіційно дозволено підтримувати з ними постійні «робочі» контакти. Однак через 11 років було прийнято рішення переглянути дане положення і визнати можливим подання допомоги поліцейському корпусові та військовій розвідці Сальвадору і Гондурасу. А ще через два роки (1987 р.) Сполучені Штати знову були вимушені припинити подання допомоги військовій розвідці Гондурасу через повідомлення про дії президента Ернандеса, який начебто брав безпосередню участь в організації та підготовці «ескадронів смерті». Ернандес вимушений був стати навіть перед Міжнародним судом з прав людини в Женеві, де, між іншим, заперечував усі звинувачення на свою адресу.

В цілому, що стосується питання про подання допомоги Гондурасу, точки зору в правлячих колах США на сучасному етапі полярно розділились. Одні політичні діячі вважають, що допомогу необхідно негайно припинити взагалі, інші — що її необхідно продовжувати, аби «наставити на шлях істинний» гондураських поліцейських та військових, примусити їх поважати права людини.

Таким чином, стає зрозумілим, що відверті порушення в галузі прав людини в Латинській Америці та інших регіонах планети багато в чому обумовлені полі-

тичним прагматизмом великої держави — США — інтереси і зовнішньополітична ідеологія якої дають змогу використовувати репресивні сили інших країн у власних державно-егоїстичних цілях. У першу чергу в цьому заінтересовані крайні антикомуністичні кола в правлячій еліті, ТНК та інші елементи на правому фланзі західного суспільства.

Для того щоб переконатись в цьому, достатньо співставити списки країн — найбільших боржників Заходу — і країн, де найсуттєвіше порушуються права людини. Ці списки будуть майже ідентичними. І вирватися з цих ганебних, сумних реєстрів більшості країн Азії, Африки та Латинської Америки вкрай непросто.

Ще в 1983 році цивільний уряд президента Рауля Альфонсіна в Аргентині прийняв рішення покарати усіх винних в масових розправах над представниками антивійськової, національно-патріотичної опозиції. Адже у цій країні, коли при владі перебували генерали, як вже зазначалося, пропало понад 25 тисяч чоловік. Стало загальновідомим, що убивали їх практично без суду та слідства і найчастіше — абсолютно невинних.

Незважаючи на те що ці факти вже не потребували якихось додаткових доказів, притягти злочинця до відповідальності виявилося справою непростою. Правосуддя піддавалося сильному тискові з боку реакційних сил країни. Справа не раз доходила до прямої конфронтації. Ця напруженість між виконавчою владою Аргентіни і певними колами збройних сил зберігається, по суті, і сьогодні. Тому що ще живуть в пам'яті так звані закони «останньої крапки» і про «вимушену підлеглість дисципліні», прийняті в 1986—1987 роках. Вони передбачають припинення переслідування осіб, звинувачуваних у здійсненні масових репресій при військовому режимі. Іншими словами, більшість злочинців фактично було амністовано.

Проте прогресивні сили країни на чолі з Комуністичною партією Аргентіни висунули гасло: «Справедливість повинна перемогти!». Під цієї відозвою згуртувалися найширші кола аргентінського суспільства.

Під тиском народного гніву знову було порушено кримінальні справи проти колишнього командуючого 3-м армійським корпусом генерала Менендеса, генералів Ніколаїдісі, Ріверосa, віце-адмірала Ванека. Подібна акція, безумовно, не могла залишити байдужою певну

групу військової верхівки. Хвилювалися через можливість відплати і рядові, так би мовити, учасники репресій.

Країна фактично розділилася на два протиборствуючих табори. Прогресивні сили виступають за недопущення рецидивів військового тоталітаризму, за посилення процесу демократизації країни. З іншого боку, реакційне крило збройних сил і ті політичні сили, що його підтримують, намагаються стати на перешкоді зміцнення конституційного режиму.

13 грудня 1983 року в Аргентині за вказівкою президента Р. Альфонсіна було створено спеціальну національну комісію по розслідуванню випадків «пропавших безвісти». Ця комісія тільки за рік своєї діяльності виявила існування 270 (!) концентраційних таборів, де утримувалися політв'язні. Вона підготувала і видала збірник звинувачувальних документів під назвою «Ніколи більше!». Саме цей збірник став підставою для порушення судом справ проти злочинців, винних у знищенні тисяч людей. На одному з таких судових процесів було винесено вирок про довічне тюремне ув'язнення колишньому військовому диктаторові Хорхе Віделі та колишньому командуючому аргентінськими ВМС Еміліо Масеру.

Така принципова й ефективна діяльність комісії була пов'язана не в останню чергу з тим, що її очолив відомий аргентінський письменник та громадський діяч Ернесто Сабато.

Чи варто говорити про те, що в подібній ситуації в країні знайшлися сили, яким подібна діяльність письменника була не до вподоби. Вчорашні пособники військової диктатури вжили чимало різноманітних заходів для того, щоб дискредитувати Сабато.

Х. Хельман, також письменник, журналіст М. Бонасса (живе в еміграції в Мексиці), деякі інші прогресивні діячі теж викликали посилену увагу реакції. Справа дійшла навіть до того, що федеральний суддя А. Понс віддав розпорядження про... їх попереднє тюремне ув'язнення.

Слід зазначити, що особисто президент Р. Альфонсін, лідер партії Цивільний радикальний союз, рішуче виступив проти дій «фанатично настроєних угруповань» у середовищі військових, проти їх замірів на демократичні завоювання народу Аргентіни.

Але заколотники не склали зброї.

Взагалі, досить складно писати про Латинську Америку. Ситуація в багатьох її регіонах часто міняється докорінно. Лише за час підготовки цієї книги котрий раз загострилося становище в Аргентині, народ Чілі сказав на національному референдумі 5 жовтня 1988 року рішуче «ні!» Піночету, і, нарешті, ліквідовано кривавий режим Стресснера, що протягом довгих років був еталоном для всіх реакціонерів Латинської Америки.

Аргентінські реакціонери глибоко шанували диктатуру Стресснера в Парагваї, диктатуру, що за 35 років свого існування перетворила багатостраждальну країну на суцільну катівню.

Очевидці ще зовсім недавно говорили про те, що після страшних трьох з половиною десятиріч країною можна було керувати за допомогою бездоганно сформованого почуття страху, який набув національного масштабу. В останні роки масові страти, різноманітні утиски, переслідування не були вже настільки необхідними режимові, як раніше. Донедавна достатньо було поодиноких, щоправда, точно розрахованих дій, щоб підтримувати цей страх на необхідному рівні, вважали спеціалісти по Парагваю.

Але атмосфера гнітючого страху була не єдиною відмінною рисою режиму Стресснера. Економіку та політичну систему країни охопила корупція. Хабарництво вважалося прийнятною «ціною спокою».

«Авторитет» диктатора було доведено в Парагваї до божевілля. Офіційна газета щодня друкувала на першій сторінці шість кольорових фотографій генерала. І це в умовах загальної економічної і політичної кризи.

Парагвайці були постійно готові до чергової історії із «зникненням». Багато з них, що ледь животіли і несли тягар непосильної праці, вважали за краще ні в які справи не втручатись і помовчувати — це давало хоч якусь надію не потрапити до рук поліції. Звичайно, умови диктаторського режиму з плином часу потроху мінялися, і селяни вже не так часто виловлювали зранку у річці неопізнані трупи,— констатувала західна преса. Але все одно тортури залишалися тортурами.

Кліка Стресснера намагалася будь-якими засобами «прикрасити» свої злодіяння. Над будинком, розташованим на площі Героїв у столиці, всю ніч «бігла» яскрава, жовто-гаряча неонова смужка: «Стресснер — це Мир, Робота, Добробут... Стресснер — це Мир, Робота, Добробут...».

«Роботу й добробут» в країні забезпечувала партія «Колорадо», та сама, офіціоз якої щодня друкував фотопортрети Стресснера. Ця партія дійсно займалася влаштуванням людей на роботу, розподіленням різноманітних пільг тощо, але з однією умовою: для того щоб отримати краще оплачувану роботу, необхідно було бути членом «Колорадо».

Але якби працевлаштуванням все тільки і обмежувалось! Діапазон діяльності партії був значно ширшим. Інакше вона б не змогла існувати в умовах режиму Стресснера. «Колорадо» ставилися в обов'язок і ведення розшуку та організація пов'язаних з ним операцій.

На вулицях парагвайських міст і селищ панував майже взірцевий порядок. Але якщо хто-небудь з іноземців після відвідання країни прийняв би його за певне досягнення, глибоко помилився б. Цей порядок — не що інше, як могильна тиша. Що й казати, коли особливим досягненням вважалося навіть те, що з тридцяти заарештованих нещодавно парагвайців, катуванням піддавалися «тільки двоє». Прогрес, як мовиться, очевидний.

Жорстокість, корупція, чванливість від свого багатства місцевих вищих військових чинів, а також заїжджі «знаменитості» — були звичним для Парагваю явищем. Характерний і склад заїжджих гостей: Гаетано Орландо — італійський неофашист (органи влади Парагваю відхилили вимогу про його видачу), що вчинив замах на життя генерала де Голля, французький «оасівець» Жорж Ватен, кривавої слави доктор Менгеле — садист і палач, на совісті якого тисячі людей, знищених під час другої світової війни, сотні інших нацистів (за багатьма версіями, можливо, і сам Борман, друга людина у фашистській ієрархії після Гітлера), міжнародний торговець наркотиками Огюст Рікор. Усі вони знайшли рай земний саме в Парагваї. Ці злочинці з'їжджалися туди неспроста. Саме там можна було купити і отримати не тільки політичний притулок, уникнути справедливої відплати і жити на повну губу, придбавши водночас за ті ж самі гроші «громадську» респектабельність.

Але режим Стресснера, слід зазначити, спирався не тільки на залякування народу, підкуп військових чинів і тому подібне. Найістотніше джерело його «могутності» — всебічна підтримка Сполученими Штатами Америки. Стресснер з усіх сил протягом усього свого

диктаторства піклувався про те, аби кожного разу довести, наскільки тісно співпадають позиції «двох партнерів». Парагвай, наприклад, традиційно голосував в ООН так, як і США, з усіх без винятку питань.

«Генерал Стресснер — один з небагатьох латиноамериканських диктаторів, або так званих «тиранозаврів», що до цих пір утримались при владі. Скільки буде тривати його правління? Коли опозиційні сили, знекровлені роками диктатури, зможуть взяти гору над антинародним режимом? Уявити поки що важко. Але неминучість цього процесу безперечна» — так було написано в рукописі книги, а 4 лютого 1989 року в столиці Парагваю спалахнув військовий заколот.

Президента країни Альфредо Стресснера, що правив за допомогою терористичних методів, було заарештовано. Заколот очолив дивізійний генерал Андрес Родрігес, який був другою особою у військовій ієрархії Парагваю. У 66-річного генерала були особисті мотиви виступити проти Стресснера — він хотів уникнути відставки. Родрігес, який є родичем Стресснера, заявив, що підлеглі йому військові підрозділи, вийшли з казарм для того, щоб «захистити свою гідність, встановити в країні демократію і поновити права людини». Родрігес звернувся із закликом до дипломатів, акредитованих в Асуньсьйоні, надати міжнародну підтримку опозиційним силам, що прийшли до влади, з метою «захисту демократії після 35 років диктатури в Парагваї».

Безумовно, що це ще не остаточна і не повна перемога справедливої справи. До того ж генерал Родрігес закликав узяти участь у загальних виборах в країні усі партії за винятком комуністичної. «Згідно з конституцією компартію не можна вважати демократичною»,— сказав генерал. Така заява викликала занепокоєння в лавах опозиції, яка спочатку з ентузіазмом сприйняла заяви генерала про намір встановити в країні «повну демократію і обстановку миру та толерантності між усіма прошарками парагвайського суспільства». Родрігес повністю розвіяв ілюзії опозиційних партій, що сподівалися на відміну або радикальний перегляд стресснерівської конституції та репресивного законодавства перед початком виборчої кампанії, заявивши, що всі положення основного закону «правильні». Що ж до можливості власного висунення на пост президента від правлячої партії «Колорадо», то Родрігес заявив, що «він готовий послужити батьківщині».

Борються за перемогу справедливої справи і сальвадорські патріоти.

Сальвадор — невеличка країна. Її площа становить усього 21,4 тисячі квадратних кілометрів. Загаслі вулкани, кришталеві плоскогір'я, мальовничі береги Тихого океану, на півдні — вузька смужка низовини, перетята потоками загаслої лави, дивовижні за своєю красою лагуни в гирлі ріки Лемпа. Родючі грунти, напрочуд багаті флора і фауна.

Але вже в 1981 році на повну потужність в країні розгорнувся партизанський рух. Боротьба демократичних сил Сальвадору користується підтримкою міжнародної громадськості.

Водночас уряд США має і тут свої інтереси. Він не раз виступав за те, щоб надати додаткові асигнування в сотні мільйонів доларів для «захисту свободи» в Сальвадорі. І тут усе робиться за сценарієм, який свого часу застосовувався у В'єтнамі. Щедра фінансова допомога підкріплюється підготовкою військових кадрів, проведенням «аграрної реформи» і навіть «виборів». «Вибори» ці в Сальвадорі називаються відвертим шахрайством, адже виборчі урни наповнюються фіктивними бюлетенями — інакше ніхто не може гарантувати перемогу «правлячої» християнсько-демократичної партії. А проводити подібні операції «допомагають» армія та поліція, розстрілюючи мирні демонстрації та страйки опозиційних сил. А коли й цього виявляється замало, могутній сусід подає додаткову допомогу в здійсненні кампанії «умиротворення». Тільки військових радників США сьогодні в Сальвадорі нараховується 60 чоловік.

Отже, винуватцями тривалої громадянської війни в країні є реакційні кола місцевих латифундистів та військової еліти, що підтримуються світовим імперіалізмом, а не «підривна комуністична діяльність», як твердять певні представники західних країн. Саме така точка зору є домінуючою для пояснення складних соціально-економічних процесів, що відбуваються сьогодні в Центральній Америці, серед керівників антинародних, диктаторських режимів. Наприклад, з цього приводу колишній диктатор Гондурасу Альварес висловився так: «Звичайним вважається те, що наші народи страйкують і воюють нібито через голод. Це брехня. Наші народи понад чотириста років голодували і не страйкували. І якщо вони зараз зважуються на повстання, то тільки тому, що їх хтось невпинно підбурює». З приводу

подібних «наукових гіпотез» французька газета «Монд дипломатік» якось зазначила: «Подібного рівня міркування можна вважати безперечним розумовим прогресом для мавпи, але вже навіть для шимпанзе вони є ознакою виродження та інтелектуальної деградації».

Англійська журналістка Марта Джеллхорн, відвідавши Сальвадор, писала на сторінках «Нью стейтсмен»: «Зараз про законність навіть і не згадують. Сальвадором керує терор. Народу немає звідки чекати на захист. Хіба що від церкви, але й ця допомога має скоріше моральний та філантропічний характер, і до того ж церкві доводиться розраховуватися за неї життям своїх служителів. Лікарів, медичних сестер, студентів-медиків убивають за подання допомоги бідним. Терор погрожує усім без винятку, крім тих, хто його здійснює, чий добробут базується на терорі. Коли знаходишся в Сальвадорі, не потрібно нагадувань про те, що в країні панує страх. Його і так постійно відчуваєш».

Красномовне свідоцтво, чи не так?

З народом ведуть боротьбу багато «організацій»: національна гвардія, національна поліція, поліція казначейства, а також недоброї слави ОРДЕН — зловісна організація, що налічує близько 100 тисяч чоловік. А крім того — «ескадрони смерті». Ці «працюють» в основному вночі, як, до речі, усі інші бандити та вбивці, що намагаються хоч як-небудь приховати сліди своїх злодіянь.

Для Сальвадору є характерним явище, коли поліція серед білого дня на очах десятків людей хапає «підозрілого» і тут же, на місці, чинить над ним розправу. Так було, наприклад, за свідченням англійської преси, з тридцятип'ятирічним лікарем із Сан-Сальвадору. Ця тиха, роботяща, порядна людина працювала в найбіднішому районі столиці — пологовому відділенні для безробітних жінок. Але, крім того, лікар був одним із засновників національної комісії з питань прав людини. Коли у Сальвадор прибула американська медична комісія з метою з'ясувати куди і чому зникли їхні сальвадорські колеги, цей лікар активно співробітничав з нею, подавав допомогу в розслідуванні. І це, по суті, вирішило його долю. Коли на вимогу американських лікарів держдепартамент США був змушений звернутися до органів влади Сальвадору з вимогою розповісти про долю зниклого лікаря, члена комісії з питань прав

людини, то відповідь була лаконічною — він вважається «зниклим безвісти».

Чудом отримавши дозвіл відвідати жіночу тюрму в Сальвадорі, американські лікарі дізналися, що практично всі жінки піддавалися «допиту» за класичним сценарієм. Спочатку з них зривали одяг, гвалтували. Далі йшли інші тортури — кислотами, електричним струмом, жорстокими побоями, їх цілодобово примушували стояти, позбавляли сну, душили спеціальними гумовими масками. Катували розпеченим залізом, морили голодом.

Зрозуміло, що одержати підпис під обвинуваченням або протоколом допиту від людини, що перенесла подібні жахи, є справою не такою вже й складною.

Комісія з прав людини, яка діяла в Сальвадорі, відмічала, що тортури в країні стали звичним явищем, що вони видаються за нормальні і необхідні «методи роботи». Так вважають, звичайно, ті, хто до цих методів удається.

Буденним у Сальвадорі є те, що члени організації ОРДЕН або солдати національної гвардії вдираються до поселень, грабують і спалюють житла, вбивають селян.

За деякими джерелами, з країни втекло 300 тисяч чоловік. І цих людей можна зрозуміти. Адже тільки за один 1987 рік у Сальвадорі було виявлено 5840 убитих без суду та слідства людей. Трупи, як правило, спотворені до невпізнанності. Усі ці бузувірства викликають бурхливі хвилі народного протесту.

На початку 1989 року в Сан-Сальвадорі було проведено жіночу демонстрацію: матері виступили проти примусової служби своїх синів у національній гвардії. Проти беззбройних жінок було кинуто поліцейські загони. Ті ж діяли за усталеним порядком у подібних ситуаціях — застосовували гумові кийки, водомети тощо. Кілька десятків жінок було жорстоко побито.

На совісті горезвісних «ескадронів смерті» і сім невинно загублених душ у перші дні 1989 року. Смерть цих нещасних не була миттєвою, їй також передували жорстокі тортури.

Одна з сальвадорських жінок, що вже протягом декількох років живе в таборі для біженців на території Мексіки, розповіла про жахливу історію: «Ці люди були з ОРДЕНа. Ми почули, як вони наближаються і побігли ховатись до лісу. Але моя дочка була на восьмому мі-

сяці вагітності і тому не могла бігти швидко. Вони наздогнали її на стежині, розпороли живота мачете, дістали плід і розрубали його пополам. Дочці було всього сімнадцять років. Я бачила все це на власні очі. Потім вони розграбували все, що у нас було, і спалили наші будинки...» І увесь цей жах відбувається в наш час.

Кривавість повною мірою характерна і для чілійського режиму.

У доповіді Економічної і соціальної ради ООН, зокрема, зазначалося таке: «Для того щоб виправдати кричущі порушення положень міжнародно-правових документів, у тому числі і Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, чілійська хунта висуває тезу про нібито безперестанну загрозу внутрішній безпеці держави» [40].

Група адвокатів, зазначалося далі у доповіді, звернулася до Верховного суду країни з вимогою провести розслідування багатьох випадків знущань над в'язнями з боку так званого національного інформаційного центру (НІЦ) — спецслужби піночетівського режиму.

Свідоцтва 130 колишніх жертв репресій красномовно розкривають методи і прийоми, що широко застосовуються репресивним апаратом в Чілі. У більшості випадків під час катувань обов'язково присутні лікарі, для того щоб... не залишалися сліди тортур на тілі ув'язненого...

Повсякденним і узаконеним явищем в Чілі стало застосування під час допитів гіпнозу та наркотиків. Порушення елементарних прав людини, замахи на життя простих чілійців досягли таких масштабів, що приховувати злочини, які чиняться НІЦ та іншими репресивними органами, стало просто неможливим.

Встановлений після вересневого 1973 року заколоту фашистський режим в Чілі поки що зберігає за собою всю повноту влади. Хоча в березні 1981 року набрала чинності нова конституція країни, яка нібито повинна була ознаменувати новий етап «демократизації» Чілі, реальний стан справ у країні практично ні в чому не змінився. Піночет вийшов із складу військової хунти, але зберіг за собою право жорстокого контролю над нею. Залишивши за собою пости командуючого сухопутними військами і голови ради національної безпеки, Піночет особисто займається призначенням міністрів. Неварто нагадувати про те, що це представники збройних сил та великого капіталу.

Проте, незважаючи на суворі репресії, проти Піночета виступають різноманітні опозиційні сили країни. Помітнішим став процес зрушень у самих збройних силах. Усе частіше перемогою закінчуються страйки робітників. Подією величезного значення для опозиції стало рішуче «ні», висловлене на референдумі про «довіру» Піночетові у жовтні 1988 року. Запланований генералом фарс провалився. Наостанку залишається розважати себе спілкуванням із Стресснером, якому Піночет надав притулок і гостинність. Хочеться вірити, що не за горами той день, коли обидва диктатори будуть спільно занепокоєні пошуком нового місця для проживання.

Партії блоку Народної єдності, безумовно, понесли значні втрати. Але за останній час їх діяльність позначається дедалі більшою активністю. І в перших лавах чилійського руху опору йде Комуністична партія країни. Сьогодні скрізь, у тому числі і в столиці, діють загони міських партизанів, що входять до бойової організації — Фронту ім. Мануеля Родрігеса. Це — дійова сила, яка веде боротьбу проти фашистської диктатури, застосовуючи найрадикальніші засоби. Діяльність фронту організовується і спрямовується Компартією Чілі. Багато його бійців пройшло практичну підготовку в лавах сандиністських збройних сил на території Нікарагуа, а потім нелегально повернулися на батьківщину для рішучої боротьби з антинародним режимом. День повалення диктатури Піночета і перемоги прогресивних сил країни неминуче наближається.

Триває ще терор і в іншій латиноамериканській країні — Колумбії.

Після підписання перемир'я між Революційними збройними силами Колумбії та урядом на чолі з президентом Белісаріо Бетанкуром усупереч даним останнім обіцянкам, починаючи з 1984 року по країні знову прокотилася хвиля убивств керівників профспілкових та ліворадикальних організацій. Це почалося здійснення так званого плану «Кондор». Проте це не тільки не налякало народ, а, навпаки, ще більше підняло авторитет опозиційного, партизанського руху. Виникла нова політична організація — Патріотичний союз. Його було створено в 1985 році з ініціативи Революційних збройних сил і при підтримці Колумбійської компартії. Організація об'єднує широкі кола прогресивної громадськості країни.

Реакціонери відчули пряму загрозу. Тоді-то й виник план знищення революційних керівників з метою спровокувати Революційні збройні сили на порушення перемир'я. Ну і, звичайно, обезглавити народну боротьбу, позбавивши її, таким чином, керуючої сили.

Бандити, почавши з «вибіркового» терору, незабаром перейшли до масового та регулярного знищення. Хто ж ці люди, що позбавляють життя демократичних діячів, представників інтелігенції, студентів, робітників, селян і навіть жінок та дітей? Член виконкому ЦК ККП з цього приводу заявив: «В основному — це добре озброєні напіввійськові формування». Міністр внутрішніх справ Колумбії під час парламентських дебатів у вересні 1987 року визнав існування 140 таких груп в різних районах країни. Назви 128 з них перелічені в доповіді Адміністративного відділу безпеки. Ось деякі з них: Колумбійський та Американський антикомуністичні альянси, «Альфа-83», «Вимащені» (вони покривають обличчя чорною ваксою), «Смерть революціонерам», «Чорна рука».

Нерідко криваві нальоти на штаб-квартири прогресивних організацій здійснюють найманці, яких організатори масового терору вербують серед молодих безробітних, декласованих елементів та карних злочинців.

Найбезпосереднішим чином з масовими вбивствами зв'язана мафія, що займається наркобізнесом. Організацію «Смерть революціонерам» саме й було створено одним з її керівників.

Дедалі тіснішими стають зв'язки злочинців різноманітних гатунків з військовими. У 1988 році в пресі з'явилися факти, які викликали справжню сенсацію: в секретній доповіді служби безпеки президентові країни повідомлялося, що підрозділи одного з батальйонів проводять операції по «рекогносцируванню» опорної мережі Народно-визвольної армії, а також по «впізнанню» бійців з метою їх подальшої ліквідації.

У лівих колах Колумбії переконані, що ця масова хвиля репресій організується і підтримується латифундистами та промисловцями. Крім того, висловлюється точка зору про те, що до цього доклали руку таємні служби — і колумбійські, й іноземні, що готові організувати державний переворот, який міг би розчистити шлях для неофашистської диктатури в країні.

Але реакціонери не так сильні, як би їм того хоті-

лося. Так, як і в Сальвадорі, Гондурасі, Чілі, патріоти Колумбії зберігають раніше завойовані позиції.

У цьому відношенні принципово важливою була організація Координаційного комітету повстанських організацій ім. Сімона Болівара. До нього увійшли Революційні збройні сили Колумбії, Армія національного визволення, Народно-визвольна армія, Рух 19 квітня (Д-19), індіанська організація — загін імені Кінтіна Ламе та Революційна партія трудящих.

У серпні 1988 року в Колумбії було створено Комісію по демократичному співіснуванню (уряд відмовився брати в ній участь, оскільки вважає, що тільки йому і ніякій іншій неурядовій організації належить право керувати процесом мирного урегулювання в країні). До її складу увійшли представники католицької церкви, опозиційної Консервативної партії, Патріотичного союзу, інших лівих партій та рухів, профспілок, організацій, що виступають на захист прав людини, навіть окремі представники військових кіл країни.

Хоча повстанці з метою гарантування своєї безпеки і не увійшли до складу комісії, але вони довели до її відома свої побажання та пропозиції з вимогою припинити війну і взяти курс на політичні та соціальні реформи.

Отже, очевидно, що в таких країнах, як Колумбія чи Сальвадор, склалася непроста рівновага протиборствуючих сторін. Суттєвої переваги не має жодна з них. Криваві зіткнення можуть тривати без кінця, ведучи країну до загибелі. Де ж вихід? На це складне запитання, звичайно, важко відповісти однозначно. Але безумовно одне, що в атмосфері нового політичного мислення вихід може бути тільки в універсальній ідеї компромісу, національного діалогу та згоди. «Тільки загальна угода при участі всіх політичних партій, основних громадських організацій та рухів, у тому числі і партизанського, може врятувати Колумбію від тотальної громадянської війни, принести мир на землю країни. Якщо цього не досягти сьогодні, то завтра буде пізно»,— підкреслюється у зверненні Компартії Колумбії до нації.

Проте згоди, незважаючи на інтенсивні зусилля патріотів, представників церкви, інших країн ні в Колумбії, ні в Сальвадорі поки ще, на жаль, не досягнуто.

У грудні 1988 року виповнилося 40 років з дня прийняття Загальної декларації прав людини. Генеральний директор відділення ООН в Женеві Ян Мортенсон під-

креслював у зв'язку з цією річницею, що в ювілейний рік «усі держави повинні підтвердити свою рішимість добиватися реалізації її основних положень».

У тому ж році в Женеві працювала 44-а сесія Комісії ООН з прав людини. На ній було розглянуто такі важливі питання, як порушення прав людини на окупованих Ізраїлем арабських територіях, на Півдні Африки, в Чілі, Сальвадорі, на Гаїті, а також проблеми стану міжнародних угод з прав людини, про право націй на самовизначення. Всебічно були обговорені й актуальні проблеми взаємозв'язку між правами людини та науково-технічним прогресом, права національних меншостей, права на розвиток тощо.

У прийнятих комісією резолюціях були засуджені усілякі прояви порушення прав людини, а також використання найманців як «засобу протидії здійсненню права народів на самовизначення». Принципово важливим було те, що резолюція кваліфікувала застосування найманців як безпосередню загрозу загальному мирові та безпеці на Землі.

Були ухвалені також резолюції про виконання міжнародної конвенції щодо припинення злочинів апартеїду і покарання за нього та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

Не лише прогресивна громадськість Заходу, але й уряди західних країн часто активно підтримують боротьбу проти військових диктатур у різних районах планети. Досить згадати, наприклад, про розрив дипломатичних відносин з режимом Піночета в Чілі після фашистського путчу практично усіма скандінавськими країнами. Але слід мати на увазі й те, що в цій підтримці водночас знаходять відображення зіткнення та конкуренції різноманітних імперіалістичних кіл, різних груп ТНК на міжнародній арені.

Так, наприклад, західноєвропейські держави підтримують дипломатично, морально і навіть матеріально ряд прогресивних режимів у Латинській Америці й Азії, де традиційно були сильними фінансові та економічні позиції США. Ці країни не підтримали військовий тиск Вашінгтона на Лівію, певною мірою засуджують політику США та Ізраїлю на Близькому Сході. Досить інтенсивні зв'язки існують між сандиністською Нікарагуа і такими провідними країнами Соцінтерну, як Іспанія, Франція, ФРН, Швеція.

Самі ж американські конгресмени майже одностайно

засудили підтримку урядом США режиму Ф. Маркоса на Філіппінах. А Білий дім відверто «допоміг» спочатку порадою, а потім конкретними справами піти у відставку (без непотрібних ексцесів) і Ф. Маркосу, і Дювальє-молодшому, і Чон Ду Хвану, і тому ж Стресснеру.

І це не просто «підновлення фасаду». Це — курс на оновлення всього організму капіталістичної системи в зоні країн «третього світу».

Отже, очевидно, що на межі двох тисячоліть більшість жахливих диктатур, заплямованих народною кров'ю та ганьбою, має неминуче зійти з політичної арени. Але на зміну їм у більшості випадків прийдуть не народно-революційні режими, хоча саме цього повсюдно добиваються патріоти в Центральній Америці та інших регіонах планети. На зміну диктаторам прийдуть держави з елементами буржуазної демократії, що тісно стикується з політичними системами Заходу.

Процес демократизації в Південній Кореї і на Філіппінах, у Таїланді, ПАР і Парагваї розвиватиметься. Ось чому, наближаючись до XXI століття, слід вважати, що страшне слово «десапаресідос» буде забуто в більшості тих країн, де воно все ще звучить сьогодні актуально.

У тіні пророка

Одним із найразючіших явищ «третього світу» на рубежі XX і XXI століть, безумовно, став помітний ренесанс деяких релігій.

Здавалося б, усупереч надзвичайно гострим класовим і соціальним катаклізмам, активному проникненню науково-технічного прогресу в буденне життя сотень мільйонів жителів країн Азії, Африки та Латинської Америки (телебачення, персональні комп'ютери, промислові ЕОМ тощо), все більш помітним стає зростання масової релігійної свідомості, посилення ролі та авторитету церкви в політичному житті багатьох країн «третього світу». Іноді це призводить до надзвичайно сумних наслідків, таких як, наприклад, братовбивча ірано-іракська війна, що тривала понад 8 років, релігійний аспект громадянської війни в Лівані, кровопролитні озброєні сутички між представниками різних релігійних напрямків в Індії тощо...

Безумовно, у всіх цих подій є глибока соціально-економічна і політична основа, але при дослідженні відновлення феномену впливу церкви важливо зазначити і те, що саме релігія стає свого роду формою прикриття дій реакції, яка протидіє реалізації радикальних реформ у Пакистані, Судані, Єгипті, організовує і веде запеклу антинародну, антидемократичну війну в Афганістані.

В радянській літературі, коли розглядаються проблеми релігійного ренесансу в країнах «третього світу», як правило, мова йде тільки про роль ісламу. Але все більш очевидним стає зростання впливу та авторитету найдревніших культів і вірувань народів Азії і Африки, посилення фанатизму прихильників різноманітних релігійних сект (типу секти Мун Сон Мена), екстремізму багатьох релігійних угруповань в Індії, які нерідко висувають вимоги створення нових держав на території Індії на основі єдиної віри.

Однак особливих результатів досяг саме іслам. Він наступає навіть там, де протягом тривалого часу культивувалась віротерпимість, наприклад, у Єгипті. До 40 тисяч мечетей, що існують в країні, додаються щороку все нові та нові. Державне телебачення припиняє свої програми під час молитви, читання корану і тлумачення священних текстів. Мусульманське духовенство наполягає на перетворенні Єгипту в мусульманську республіку. За деякими даними західної преси, цю пропозицію підтримує 60 процентів населення республіки.

І це зрозуміло, адже соціально-економічне становище в країні досить напружене. Роки правління президента Анвара Садата з його відвертою політикою «відкритих дверей» на догоду міжнародним монополіям не пройшли даремно. В Єгипті надзвичайно посилилась соціальна контрастність: десятки тисяч людей без житла, без будь-яких умов для елементарного існування і 17 тисяч мільйонерів тільки в одному Каїрі. Зростає рівень безробіття, злочинності, корупції в правлячих колах, хоча, безумовно, президент Мубарак веде серйозну боротьбу з усіма цими негативними явищами в житті країни і здобув уже певні перемоги. (До речі, за президента Мубарака Єгипет повністю розрахувався з Радянським Союзом за колишні кредити).

У такій непростій ситуації помітно активізували свою діяльність мусульманські фундаменталісти — прихильники найбільш ортодоксальних напрямків ісламу.

Так уявляє собі суть взаємовідносин ТНК з африканськими народами Оллі Харрінгтон з газети американських комуністів «Піплз дейлі уорлд».

У щоденному жасі за майбутнє своїх дітей перебувають ці ліванські жінки.

Народне повстання — інтіфада — охопило всі окуповані Ізраїлем території. Чергова жертва карателів.

На Західному березі Йордану все та ж картина — озброєні ізраїльські солдати проти мирних жителів.

Південно-Африканська Республіка:
країна в колючих дротах.

Хіба ж не нагадують ці сучасні молоді гаїтянці рабів давно минулої епохи.

Близько тисячі демонстрантів прийшли до будівлі Пентагону, щоб висловити протест проти втручання США у події в Сальвадорі. У центрі — відомий борець за мир Б. Уїлсон.

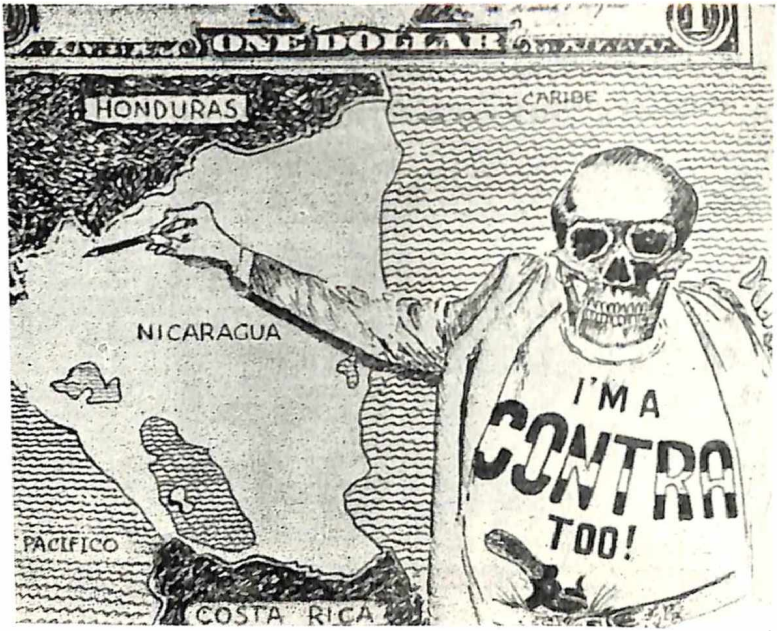

Розправа над чілійцями, обуреними оголошенням кандидатом у президенти країни голови військово-фашистського режиму генерала Піночета.

«Піночету — ні!» — такою є воля чілійського народу.

І сама смерть за «контрас» (малюнок з газети «Паїс»).

Маневри американської армії в зоні Панамського каналу.

Один з болючих нервів Центральної Америки — Сальвадор. Перевірка документів на дорогах стала в країні, де який уже рік точиться громадянська війна, звичним явищем.

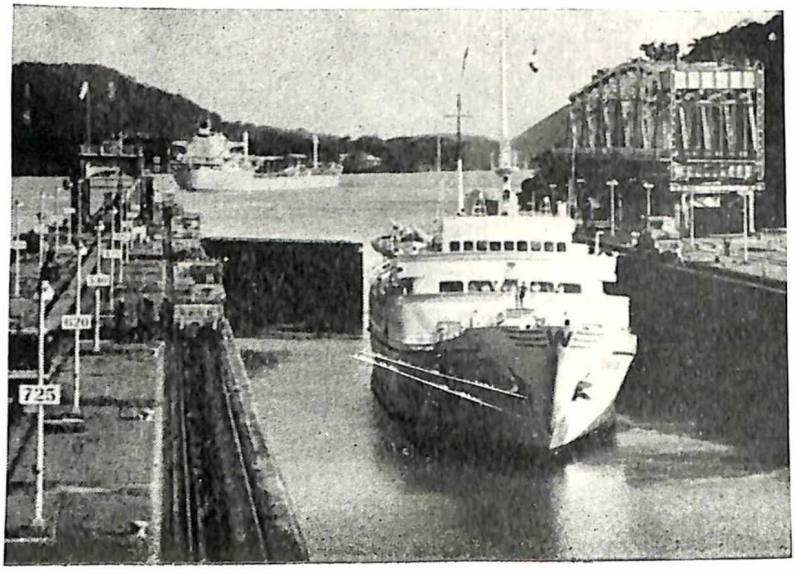
Американський військовий радник відбуває заняття із сальвадорськими урядовими військовослужбовцями.

Чергові жертви терору в Сальвадорі.

До 2000 року Панамський канал має перейти під повну юрисдикцію Панами.

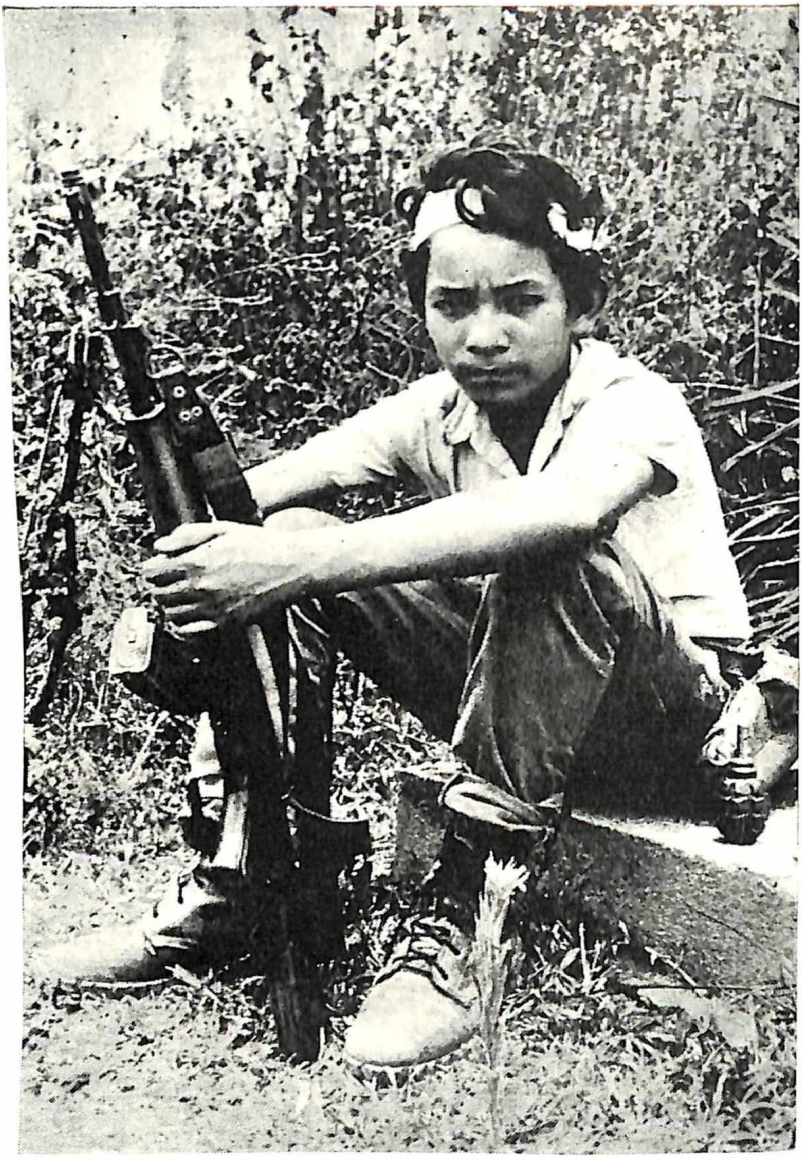

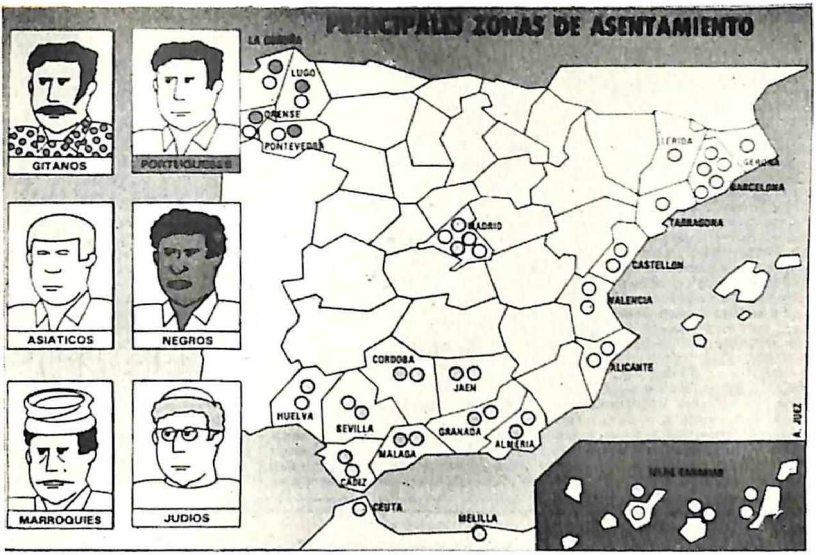
І знову маневри американської армії,
але вже на території Гондурасу.

Ще зовсім недавно цих озброєних людей
світ знав як нікарагуанських «контрас».

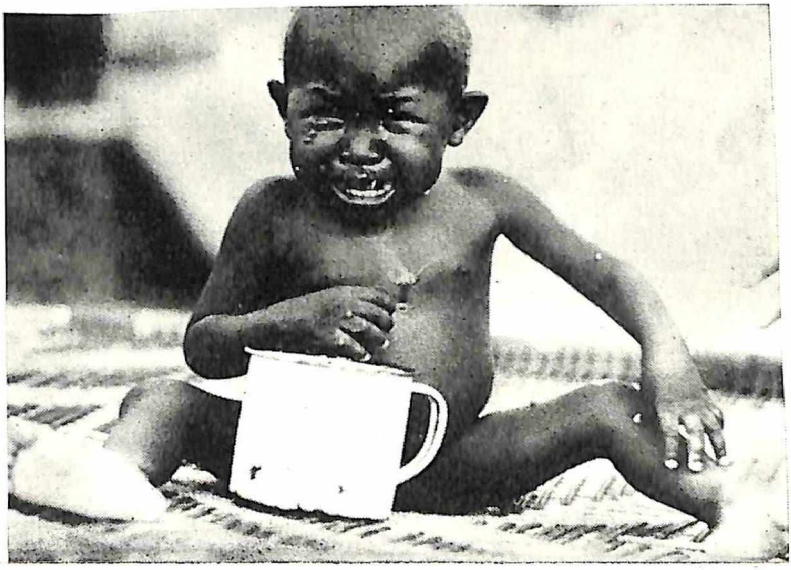

Боєць сандіністської народної міліції.

Іноземної робочої сили, як видно із схеми, вміщеної в одному з іспанських періодичних видань, чимало і в Іспанії.

Голод і відсутність кваліфікованої медичної допомоги стали причинами хвороби маленького суданця.

В умовах безпросвітної злиденності перебувають діти індіанців аргентінської Патагонії.

Задвірок апартеїду: бідність, голод, епідемії небезпечних захворювань є невід'ємною частиною існування бопутатсванців.

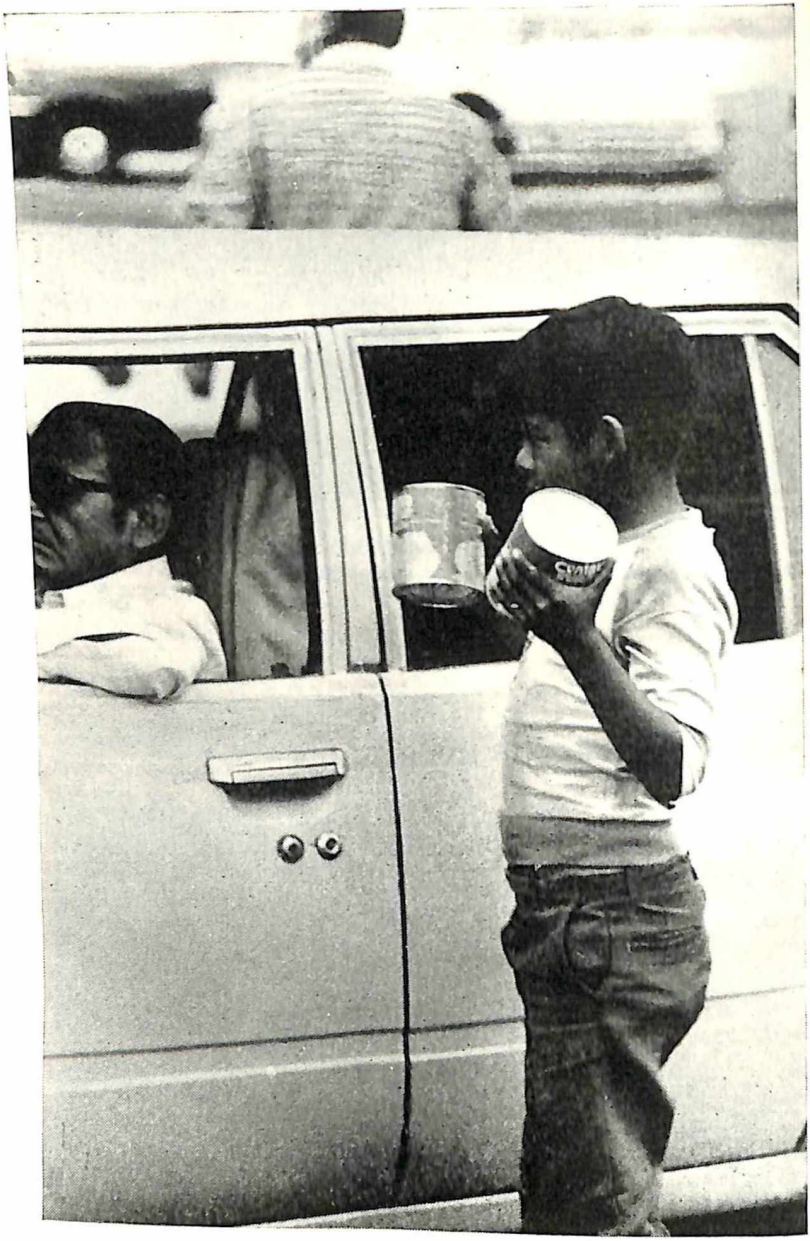

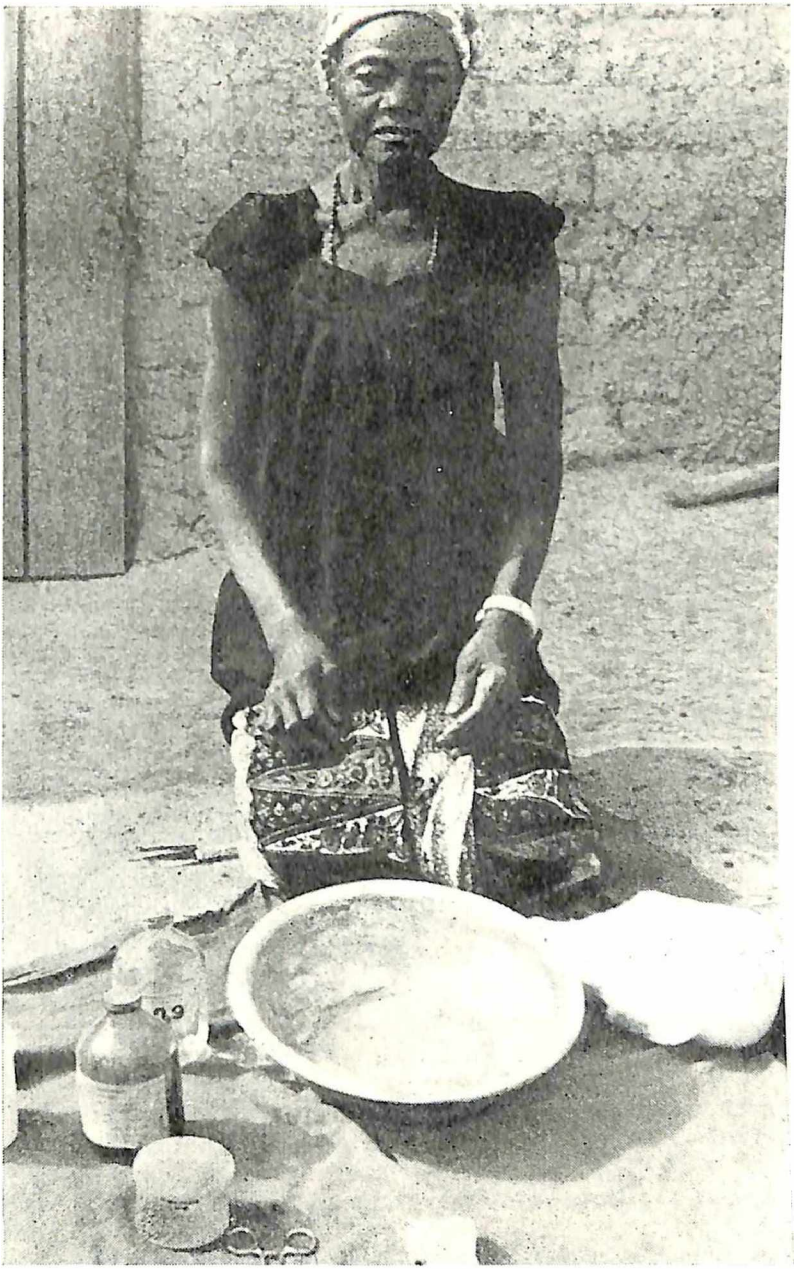
Голод, викликаний посухою... Група ефіопських селян прямує до пункту розподілу продовольчої допомоги.

Типове чілійське селище після 16 років правління хунти.

Щоб підтримати свою страждаючу від нестатків родину, перуанський хлопчик змушений працювати.

Акушерка сільського медичного пункту в Буркіна-Фасс з усім, що має у розпорядженні для прийняття пологів.

Радянські сільськогосподарські трактори
на нікарагуанській землі.

Вони використовують ідеологічний вакуум, що утворився в країні, для широкомасштабного втручання в сферу духовного життя єгипетського суспільства. Об'єктом їх нападків і релігійного тиску в першу чергу стала інтелігенція, яка активно підтримала свого часу революційні ідеали Г. А. Насера і його плани глибоких соціально-економічних реформ на благо широких верств трудящих.

Характерним є те, що ісламські екстремісти намагаються замаскувати свої справжні цілі і, з метою залякування, головний свій удар спрямовують не проти віровідступників, а проти іновірців, намагаючись досягти на цій, по суті, шовіністичній платформі згуртування єгиптян навколо своїх екстремістських гасел.

У пам'яті єгиптян ще живуть спогади про події серпня 1981 року, коли в Каїрі відбулася «ніч довгих ножів», під час якої мусульманські фанатики вбили понад 500 християн. Минуло сім років, і знову екстремісти жбурляли саморобні бомби, громили торговельні заклади, що належали єгиптянам християнського віросповідання.

Безумовно, вплив екстремістських ісламських угруповань на політичне життя країни та її політику на міжнародній арені не можна переоцінювати. Вони знаходяться поза законом, на напівлегальній або нелегальній основі, наприклад, як організація «брати-мусульмани» та інші. Але саме вони є тим могутнім детонатором, який в змозі зініціювати вибух у неспокійному та бурхливому житті єгипетського суспільства. Слід також зазначити, що в Єгипті поширений іслам суннітського напрямку шафітського мазхава, тобто одного із найрадикальніших напрямків мусульманської релігії.

Відомо, до яких трагічних наслідків призвела узурпація результатів антиімперіалістичної, антифеодальної революції ісламським духовенством в Ірані. Внутрішня політика сучасного іранського керівництва спрямована на абсолютну ісламізацію всіх сторін життя суспільства. Це не модернізований (окультурений) іслам, який іноді стає ідеологічним фундаментом реформістської політики в деяких арабських країнах, наприклад, у Сирії, Лівії, Алжірі тощо. В Ірані жертвами ісламізації тільки за роки безрозсудної ірано-іракської війни стали понад 400 тисяч чоловік.

Прикриваючись догмами ісламу, шиїтське духовенство, що виражає інтереси найбільш реакційних сил країни, веде жорстоку боротьбу з неісламськими, лібе-

ральними, демократичними і лівими партіями, з національними меншостями, що населяють Іран і добиваються бодай найменшої автономії.

Таким чином, іслам стає в даному випадку не тільки релігією, але й особливою формою ідеологізації політичних процесів.

Зараз, коли міцніє усвідомлення того, що буржуазна ідеологія може бути не тільки традиційно реакційною, як раніше, але й містити в собі суттєві елементи гуманізму, загальнолюдських цінностей, що, навпаки, в соціалістичні форми і гасла іноді огортався антинародний, антидемократичний курс, треба погодитися з думкою, що релігію було б, мабуть, неправомірно оцінювати однозначно. Водночас слід зазначити, що терпиме ставлення до віри не може бути ні в якому разі основою для нейтральної оцінки політики, яку провадить, наприклад, Тегеран. Твердий і послідовний курс на мирне співіснування з Іраном не повинен вести до перекручення в оцінках подій, що відбуваються в Ірані. На прикладі Ірану, а також Пакистану, Судану, Саудівської Аравії та цілого ряду інших країн, видно, як іслам у нових історичних умовах, адаптуючись до реалій кінця XX століття, стає все більш важливим компонентом суспільної свідомості населення багатьох країн «третього світу». Більш того, він стає своєрідним виразником національної самосвідомості народів цих країн.

Те ж саме — і не меншою мірою — можна сказати і про традиційні релігії та культи африканських і деяких азіатських народів. Їх відродження, як вважає чимало представників інтелігенції і наукових кіл цих країн, сприяє ренесансу національної культури, відновленню її найдревніших засад. Це є, на їх думку, одним із засобів протидії на рівні «популярної свідомості» впливу європейської та американської масової культури — одного із найважливіших ідеологічних компонентів політики неоколоніалізму.

Таким чином, очевидно, що багато країн «третього світу» вступлять у XXI століття із складним ідеологічним багажем, в якому передові науково-технічні ідеї поєднуватимуться із сплесками хвиль релігійної свідомості.

Який вплив це справить на політику і соціально-економічне становище країн «третього світу», покаже майбутнє, але вже зараз безперечним є те, що роль релігії

в сучасному світі, в ідеологічних та політичних процесах буде посилюватися.

Для осмислення процесів, викликаних ренесансом ісламу, причин, що сприяли цьому, слід в першу чергу звернутися до марксистсько-ленінської теоретичної спадщини. «Але ж всяка релігія,— писав Ф. Енгельс,— є не чим іншим, як фантастичним відображенням у головах людей тих зовнішніх сил, які панують над ними в їх повсякденному житті,— відображенням, в якому земні сили набирають форми неземних» [41]. Таким чином, стверджує в своїй праці «Про причини вибуху релігійного екстремізму» член Політбюро, секретар ЦК Єгипетської комуністичної партії М. Ібрагім, марксизм розглядає релігію як історичне і об'єктивне явище, що виникло на основі соціального буття і належить до сфери суспільної свідомості.

Говорячи про належність релігії до сфери суспільної свідомості, К. Маркс підкреслював, що в її глибинах криється протест, стогін пригноблених, спроба, розрахованої на майбутнє, ілюзорної компенсації реально існуючого соціального зла, для подолання якого ще не створились умови та можливості. Релігійні ідеї відіграли важливу роль у формуванні духовної атмосфери ряду суспільних рухів: антирабовласницького, антикріпосницького та інших. Ці рухи були революційними за своєю суттю, хоч і набули релігійного відтінку, що був їх зовнішньою формою, залежною від рівня самого соціального розвитку [42].

В. І. Ленін також вважав, що «...вияв політичного протесту під релігійною оболонкою є явище, властиве всім народам, на певній стадії їх розвитку» [43]. Авторитетний російський марксист Г. В. Плеханов, маючи на увазі мусульманські течії, що виникли в Індії, Індонезії та на Арабському Сході ще задовго до Жовтневої революції, відзначав, що новоісламський фактор виступає не просто як релігія, а як політична течія, що ставить перед собою цілком земні і цілком світські цілі.

Крім того, класики марксизму-ленінізму неодноразово підкреслювали, що ті ж самі релігійні ідеї використовувалися реакцією як зручний засіб поневолення широких народних мас.

Мінливість соціальної спрямованості релігії при збереженні її відданості догмату, мабуть, залежить в першу чергу від масштабів і глибини змін, що відбуваються в суспільстві. Час від часу релігійний приплив

може зменшуватись, потім знову посилюватись, що аж ніяк не зумовлено тим, забули віруючі свою релігію, чи стали ще більш схильними до неї. Багато залежить від того, наскільки суспільний розвиток на тому чи іншому історичному етапі має потребу в релігійному факторі.

Г. Гегель помилявся, не розуміючи історичної діалектики, коли стверджував, що іслам давно зійшов зі світової історичної арени і опинився в стані східної сплячки та нерухомості. Ми зіштовхуємося, підкреслює М. Ібрагім, із складним феноменом, аналіз якого дозволяє зрозуміти, що мусульманський екстремізм — це не просто висловлення релігійності і не просто якесь його автоматичне посилення. Релігійний екстремізм — це політична і суспільна позиція, яка супроводжується відповідним станом психологічної та ідейної мобілізованості, що ставить людину в жорсткі рамки поведінки та ретельно відібраних догм, робить її слухняною і готовою до відмови від власної волі та поглядів на користь догмату або тих, хто його декларує.

Догматизм віровання переконує людину в її нездатності змінювати дійсність, примушує повертатися до старих «мрій» в надії сховатись у них від неминучої класової боротьби, труднощів перетворення світу. К. Маркс писав про таких людей: «...Якраз в... епохи революційних криз вони боязко вдаються до заклинань, викликаючи собі на допомогу духів минулого, запозичають у них імена, бойові лозунги, костюми, щоб у цьому освяченому давниною вбранні, цією запозиченою мовою розігрувати нову сцену всесвітньої історії» [44]. З цього ж самого приводу в цій же праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» К. Маркс наводить слова Гегеля про те, що «всі великі всесвітньо-історичні події і особи появляються, так би мовити, двічі». Але, зауважує К. Маркс, «перший раз як трагедія, другий раз як фарс» [45].

Характерними є щодо цього процеси в сучасному Ірані.

Народне повстання в лютому 1979 року в Ірані своїм антишахським, антиімперіалістичним змістом сколихнуло найширші маси віруючих мусульман, особливо на Близькому Сході, включаючи арабський народ Палестини.

Мільйони простих іранців побачили в революції можливість досягнення соціальної справедливості. Се-

ляни розраховували отримати землю, а трудовий люд у містах надіявся на поліпшення свого становища та піднесення життєвого рівня, розширення соціальних прав і демократичних свобод.

Здавалося б, що величезна та енергійна внутрішня підтримка і гарячі симпатії до ісламської революції з самого низу нададуть їй стрімкого і невпинного руху.

Але цього якраз і не сталося. Поваливши режим шаха та його найближчих прислужників, імами — керівники ісламської революції — не зачіпили поміщиків-феодалів. Відібрані у шаха та його колишніх васалів землі було роздано в основному сім'ям «охоронців ісламської революції», які покликані безжалісно розправлятися з її супротивниками. Земля дісталась лише незначній частині селян. Націоналізовані великі промислові підприємства і зовнішня торгівля дещо змінили положення людей праці. Уряд розподілив серед робітників певну квоту націоналізованого житла, збільшив бюджетні асигнування на розвиток відсталих районів країни. Навіть ці обмежені заходи дали змогу режиму Хомейні забезпечити собі досить широку соціальну базу в селах та містах Ірану. Народ цієї колишньої напівколонії (на півночі — сфера впливу царської Росії, а на півдні — Великобританії) давно чекав серйозних і радикальних змін у своєму житті.

Між тим втеча технічної інтелігенції та управлінських кадрів до інших країн, розрив зв'язків з багатьма західними компаніями негативно позначилися на розвиткові економіки Ірану. Після революції життєвий рівень у країні навіть упав порівняно з роками шахського правління.

Під впливом антишахської революції набув дальшого розвитку рух за автономію курдів, туркменів та азербайджанців. Іран перетворився на арену загостреної боротьби найрізноманітніших політичних сил. Розпочалось відверте протиборство в рядах самого духовенства з питання, до яких меж проводити соціальні перетворення в країні. Аятолли завдали нищівного удару по офіцерському корпусу іранської армії, розглядаючи його як прошахську політичну силу, а, з іншого боку, ще більших репресій зазнали ліві сили країни.

Ірано-іракська війна, що розпочалася у вересні 1980 року, різко змінила хід і розвиток революції в інший бік. Напружена ситуація навколо ірано-іракських спірних питань була використана аятоллою Хомейні для

згуртування та консолідації вірних йому сил. Енергію народної революції було спрямовано на самознищення в безглуздій восьмирічній війні, яка загальмувала розвиток соціальних перетворень в Ірані. Глибока внутрішня криза, викликана тяжким економічним становищем, поразками на фронтах, широким незадоволенням народу, примусили аятоллу Хомейні відмовитись від війни, як від засобу ліквідації іракського режиму.

Безглузда загибель сотень тисяч людей, десятки тисяч інвалідів, величезні труднощі із забезпеченням населення товарами першої необхідності призвели до значного послаблення підтримки режиму з боку широких народних мас. Одночасно було розвіяно міф про роль іранської революції як очищувальної сили, що здатна повести за собою весь мусульманський світ. Адже ця війна, з точки зору її релігійного підґрунтя, велася між шиїтами та сунітами — двома основними теологічними напрямками ісламу. «Нема бога, крім аллаха, а Мухаммед — пророк його»,— цей постулат віри, або шахада (арабською — свідоцтво), головний догмат тих, хто сповідує іслам. Його визнають всі мусульмани — і 700 мільйонів суннітів, що заселяють переважно ісламський світ від Марокко до Індонезії, і 90 мільйонів шиїтів, які керують Іраном і становлять більшість населення в Лівані, Бахрейні і, як не дивно, у тому ж Іраці. Проте шиїти доповнюють шахаду ще такими словами: «А Алі — друг аллаха». Саме в цьому доповненні — головна суть усіх розходжень між послідовниками двох напрямків в ісламі.

За історичними даними, Алі був зятем Мухаммеда і, як ніхто інший, міг талановито і гарно тлумачити його заповіти і взагалі вчення ісламу. Але, коли в 623 році нашої ери Мухаммед помер, його послідовники обійшли Алі в питанні спадкоємства. Проте, шіат Алі, тобто його прихильники, продовжували стверджувати, що пророк призначив саме Алі (та його сім'ю) потомственним духовним керівником усіх мусульман. Добиваючись цього права, Алі в 656 році став на чолі ісламу, але ще через п'ять років його було вбито. Тоді на роль верховного керівника ісламу почав претендувати його син Хусейн.

В битві при Кербелі (на території сучасного Іраку) його війська зазнали поразки, а самого Хусейна було вбито разом із більшістю членів його сім'ї. На превеликий жах мусульман того часу, внука пророка, перед

тим як обезголовити, було піддано жахливим катуванням.

В Ірані ці страшні сцени, що відображають останні години життя імама Хусейна, розігруються регулярно. Щорічно в день смерті Хусейна тисячі й тисячі релігійних фанатиків бродять вулицями іранських міст і сіл, добровільно і свідомо катуючи себе ударами палиць і залізних ланцюгів, прагнучи досягти очищення через страждання саме в цей винятковий для кожного мусульманина-шиїта день.

Шиїти вважають Алі, Хусейна та інших імамів (всього їх 12) посередниками між богом і людиною. Хоча останній — 12-й імам відійшов у 940 році нашої ери в потаємне місце, шиїти фанатично вірять, що він очікує свого часу, щоб з'явитись перед людьми і правити світом. А до його появи відповідальність за тлумачення ісламу несе шиїтське духовенство на чолі з аятоллою.

Поважають Алі і сунніти (сунна — збірник переказів про висловлювання і вчинки Мухаммеда). Однак вони не вважають своїх імамів посередниками між богом і людиною. Кожний сунніт переконаний у тому, що він безпосередньо сам може встановити зв'язок з аллахом. Сунніти вважають ганебною таку поведінку віруючих мусульман, коли релігійний запал виставляється напоказ, і вважають за краще здійснювати моління та віддаватися благочестивим роздумам на самоті.

Іракські шиїти підходили до оцінки ірано-іракської війни таким чином: перш за все вони громадяни Іраку, тобто іракці, а потім уже шиїти. Давня неприязнь між персами та арабами виявилася сильнішою за релігійні симпатії. Всі свої значні операції під час війни іранці називали «операція Кербела»: вони продовжували багатовікову війну помсти за Хусейна.

Важливо і те, що, за словами Хашемі Рафсанджані, який очолював уряд Ірану під час правління аятолли Хомейні, революція не дала відповіді на масу запитань щодо будівництва нового іранського суспільства на ісламській основі. Він вважає, що релігійні керівники Ірану все ще не в змозі роз'яснити народові економічні переваги, зв'язані з ісламською формою управління.

Можливо, саме завдяки такій відвертості найбільш сильним та популярним керівником після Хомейні в Ірані називали Хашемі Рафсанджані. І після кончини аятолли Хомейні влітку 1989 року, 28 липня на загаль-

нонаціональному референдумі переважною більшістю голосів його було обрано президентом Ісламської Республіки Іран.

Ще за життя аятолли Хомейні Рафсанджані все більше прибирав до своїх рук політичну владу в країні. На початку 1988 року він запропонував створити «Раду з аналізу політичної діяльності». Цей новоутворений орган взяв на себе функцію головного «радника» з питань національної безпеки. Членами Ради стали син Хомейні Ахмад, провідні теологи, найвищі урядові чиновники. Всі вони — прихильники поміркованих позицій і підтримали Рафсанджані.

Спостерігачі визначили Рафсанджані як поміркованого прагматика, оскільки, зміцнивши свої позиції в країні, він активно прийнявся за розробку зовнішньополітичного курсу Ірану, акцентуючи, зокрема, увагу на відносинах із західними країнами. Крім того, він виступив за те, щоб Іран став повноправним учасником усіх міжнародних подій, аж до Олімпійських ігор.

Рафсанджані усвідомив, що Ірану необхідно налагодити нормальні стосунки із Сполученими Штатами Америки, хоч, реально оцінюючи становище, врахував наявність вихованих за часів Хомейні антиамериканських настроїв, які далеко ще не втратили в Ірані своєї сили і гостроти.

Політика Рафсанджані викликає підвищений інтерес у керівництва розвинутих капіталістичних країн. Але особливу увагу до розвитку подій в Ірані виявили японські політики та бізнесмени у розрахунку зробити ставку на Рафсанджані.

В Ірані почалися конкретні зміни. Міністерство торгівлі дозволило окремим громадянам імпортувати деякі види товарів — від цукру і миючих засобів до продукції машинобудування і запасних частин до неї. При цьому було висунуто умову — використання приватних запасів іноземної валюти. Було дозволено створення нових політичних партій, офіційно орієнтованих на національні та ісламсько-революційні ідеали. Але не всі нові політичні угруповання одержали офіційне визнання та статус, не були припинені страти в катівнях членів партії Туде — забороненої партії іранських комуністів та та опозиційної організації «Моджахедіни-е Халк».

Разом з тим, все голоснішими та наполегливішими стали голоси, які закликали керівництво Ірану зробити нарешті країну частиною сучасного світу. Навіть деякі

представники керівного мусульманського духовенства висловили думку, що прийшов час покласти початок новому етапу в розвитку Ірану, етапу розуму та ісламського модернізму. Керівництво поки що в цілому схильно поставилося до цих настроїв і пропозицій. Президент країни Алі Хаменеї, зокрема, заявив, що Іран не збирається жити за «залізною завісою», а бажає мати нормальні політичні та економічні відносини з більшістю країн світу. Однак, вже на початку 1989 року між Іраном та провідними західноєвропейськими країнами, США і Канадою виникло надзвичайно сильне напруження у зв'язку із публікацією в Англії книжки віршів Салмана Рашді «Сатанинські вірші». Ісламське духовенство заявило, що в ній міститься образа на іслам, яку можна змити тільки кров'ю автора книги. 6 березня Іран розірвав дипломатичні відносини з Англією за одностайним рішенням меджлісу (парламенту) країни.

Події в Ірані стали свідченням складної гами політичних і соціально-економічних процесів, які пронизали іранське суспільство напередодні XXI століття в період пошуку найбільш сприятливої моделі його незалежного національного розвитку.

Світ сьогодні надзвичайно складний, суперечливий і різнобарвний. На 43-й сесії Генеральної Асамблеї ООН М. С. Горбачов підкреслював: «Дедалі відчутнішою... стає зростаюча **багатоваріантність** суспільного розвитку різних країн. Це стосується і капіталістичної, і соціалістичної систем. Про це ж говорить і різноманітність суспільно-політичних структур, що виросли в останні десятиріччя з національно-визвольних рухів» [46].

Сьогодні безперечним є те, що ісламська народна революція не змогла задовольнити сподівань мільйонів іранців. Але слід визнати й те, що вона виконала свою історичну місію — піднесла свідомість іранського народу, озброїла його безцінним досвідом надзвичайно тяжкої боротьби та випробувань. Безумовно, що Іран вже ніколи не повернеться до того стану, який був у країні до лютого 1979 року, і в цьому полягає головна заслуга його непростої, суперечливої і все ж таки прогресивної революції.

«Ісламська революція» в Ірані справила значний вплив на ряд сусідніх країн, зокрема, на Ліван. Це виявилося в першу чергу в діяльності проіранського угруповання «Хезболлах». В політичній структурі сучасного

Лівану налічується близько 60 політичних партій та угруповань. Одне з них — релігійно-політична організація «Хезболлах», яка представляє інтереси шиїтської частини ліванського суспільства.

Шиїтська община сьогодні найбільша в Лівані — за деякими даними, близько одного мільйона чоловік. Проте, на відміну від інших етнорелігійних угруповань, вона протягом тривалого часу не відігравала помітної ролі в політичному житті Лівану.

Останнім часом значний вплив на внутрішньополітичну ситуацію в Лівані справляє «ісламський фактор». Гасла, що були висунуті під час антимонархічної революції 1979 року в Ірані аятоллою Хомейні, знайшли палкий відгук і підтримку серед переважної більшості представників шиїтської общини Лівану, які побачили в них шлях до вирішення численних проблем і можливість припинення жорстокої громадянської війни в країні. Місію координатора дій усіх мусульманських організацій проіранської орієнтації взяло на себе угруповання «Хезболлах».

«Хезболлах» з'явилося на політичній арені Лівану на початку 80-х років і за короткий час перетворилося на одну із найбільш впливових та активно діючих організацій країни. Головна мета, яку ставить перед собою «Хезболлах» — це створення «ісламської держави» за іранським взірцем. Організація виникла влітку 1982 року під час п'ятої арабо-ізраїльської війни, коли в район ліванського містечка Баальбек прибуло кілька сотень іранських «добровольців» із числа «охоронців ісламської революції» з метою надання допомоги ліванському (палестинському) народу у відсічі ізраїльській агресії. Згодом «добровольці» залишилися в районі долини Бекаа, куди прибули офіційні представники міністерства ісламської орієнтації Лівану з метою створення проіранської військово-політичної організації серед місцевих шиїтів (у районі Баальбека 90 процентів населення є шиїтами).

Були створені військові формування, у розпорядженні яких є не тільки стрілецька зброя, але й легка артилерія, міномети, пересувні зенітні комплекси та бронетранспортери. Фінансування «Хезболлах» здійснюється з Ірану. За даними газети «Гардіан», Іран витрачає одну шістдесяту частку свого бюджету в Лівані з метою створення в цій країні «другої ісламської республіки». До речі, саме при фінансовій допомозі з боку Ірану

в Лівані збудовано декілька шкіл, лікарень, радіостанція, пущено в дію новий телевізійний канал, видаються газети та журнали.

На думку політичних спостерігачів, «Хезболлах» має найбезпосередніше відношення до багатьох терористичних акцій проти іноземців у Лівані, до захоплення заложників, а також до вибухів американської та французької казарм в Бейруті.

Звичайно, така політика лише розширює масштаби громадянської війни в Лівані.

Ще однією країною, де за останній час помітно посилились позиції ісламу, став Судан. Цей процес тут також загострює громадянську війну, яка має глибоке коріння.

Навесні 1988 року мусульманські екстремісти Судану досягли значної перемоги в політичній боротьбі: їм вдалося провести до уряду (на пост міністра юстиції) свого представника. Все це свідчить про повернення суданського суспільства до життя за законами шаріату на офіційних, державних засадах. Слід зазначити, що суданські ісламісти погодились лише на одну поступку: коли до щоденного життя знову повернуться такі явища середньовіччя, як публічне відтинання руки, тілесні тортури, тощо, то це не торкатиметься суданців-немусульман. Така постановка питання неминуче позначилася на бойовому дусі партизанів півдня країни, де якраз переважна більшість населення анімісти та християни.

Найпекучішою проблемою відсталого, економічно нерозвинутого Судану є громадянська війна. Тому загострення релігійного питання в країні, штучний поділ суданського суспільства за релігійною ознакою навряд чи сприятимуть її припиненню. Як відзначала з цього приводу англійська газета «Файнешнл таймс», мало хто розраховує на те, що новий суданський уряд, в якому панують партії мусульманської півночі країни на чолі з партією Садика-ель Махді «Аль-Умма», вирішить цю проблему.

На півдні Судану військові загони, очолювані полковником Джоні Гаранга, продовжують вести запеклі бої проти урядових військ, висуваючи вимогу щодо прийняття «світської конституції».

Безумовно, що вихід із складного становища в Судані може бути забезпечений тільки на основі створення широкої коаліції з представниками усіх провідних по-

літичних і релігійних сил країни, на основі національного примирення та діалогу між ними.

Процвітанню ісламського екстремізму сприяє і такий фактор, як виїзд багатьох ліванців, суданців, палестинців у пошуках роботи за кордон, головним чином до країн, де позиції ісламу дуже сильні. Працюючи за кордоном і живучи згідно з місцевими законами та традиціями, наприклад в Саудівській Аравії чи Кувейті, ці люди цілком переконані, що саме релігія принесла народам згаданих країн позбавлення від бідності та елементарних нестатків (нафтовий фактор до уваги не береться).

Так, у Саудівській Аравії важливу роль у політичному та соціально-економічному житті країни відіграють інвестиційні компанії та господарські підприємства, що належать правлячим релігійно-політичним колам. Вони володіють фантастичними фінансовими коштами (в основному — це нафтодолари). Дo того ж в офіційному державно-пропагандистському курсі всі успішні економічні операції всередині і ззовні Саудівської Аравії подаються як такі, що здійснюються у суворій відповідності із вченням ісламу. Крім того, «мусульманська економіка» забезпечує зайнятість переважної більшості робітників країни, які таким чином стають фанатичними послідовниками ісламського фундаменталізму. «Мусульманська економіка» залучила до свого сектора практично всю дрібну та середню буржуазію, її міцною опорою є також традиційна військова і економічна допомога (за політичними мотивами) з боку Сполучених Штатів Америки та інших країн — членів НАТО. Досить нагадати, що з 1 січня 1983 року діє військово-політичне командування США СЕНТКОМ, діяльність якого поширюється на території 19 африканських і азіатських країн, у тому числі практично всі арабські країни в районі Персидської затоки.

З іншого боку, паразитичні прибутки, корупція, порушення громадського порядку та інших норм поведінки, пограбування народу, нечувана розкіш нуворишів подається бідняцьким масам як результат розтлінного впливу західного образу життя. Але оскільки переважна більшість населення мусульманських країн знаходиться на дуже низькому рівні політичної та культурної свідомості, то вона недостатньо глибоко або зовсім не розуміє внутрішніх прямих зв'язків між збагаченням одних і зубожінням інших, не має чіткої уяви про зако-

ни класової боротьби. Звідси звернення до релігії, звідси коріння фанатизму. В такій атмосфері і зароджуються релігійний екстремізм, тероризм, посилюються переслідування прогресивно мислячих людей, як, наприклад, в Ірані, Лівані тощо.

Слід пам'ятати, що жодна революція немислима без врахування історичного контексту. Не бачити і не брати до уваги конкретних умов, в яких вона відбувається,— значить прирікати її на поразку. Наприклад, драма афганської революції, крім усіх інших несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів, що неминуче супроводжують будь-яку революцію, будь-яку боротьбу за прогресивні зміни в суспільстві на благо трудящого люду, пояснюється ще й тим, що в цій країні було здійснено спробу застосувати певну революційну схему, не рахуючись із суспільними нормами життя, які сягають своїм корінням у середньовіччя, не рахуючись із колосальним впливом мусульманської релігії на місцеве населення.

Разом з тим, було б невірним вважати, що лише іслам, який опинився сьогодні по суті в центрі уваги вчених-сходознавців, справляє вплив на політичні процеси в «третьому світі». Не можна забувати і про буддизм, який істотно вплинув на формування концепції та зовнішньополітичної філософії ненасильственого світу (Індія), і про конфуціанство, з якого беруть ідейний виток доктрини «опору на старшого партнера» в країнах Південної та Південно-Східної Азії і т. п. Нарешті, слід пам'ятати і про досить сильний вплив традиційних вірувань на політичне життя в країнах Африки.

Тези про те, що міфи, в яких певною мірою віддзеркалюється світогляд того чи іншого народу, одночасно відображають і матеріальні умови існування даного народу, особливих доказів не потребують.

Але слід мати на увазі й те, що цей аспект розвитку сучасного суспільства досить цікавий та актуальний, особливо коли мова заходить про суспільно-політичні процеси в країнах Африканського континенту. В Африці не тільки мешканці далеких провінціальних селищ, але й жителі міст сприймають природних духів, духів предків як цілком реальну субстанцію. Абсолютно природно в свідомості африканців поєднується матеріальне та ідеальне, природне і надприродне, а взаємодія людини із світом виступає як єдність і тотожність фізичного та духовного. В той же час міфічне відображення світу

африканцями нерідко містить і поєднує в собі також елементи стихійної діалектики та стихійного матеріалізму.

Все це досить своєрідно переплітається з елементами інших неафриканських релігій, які були занесені на континент місіонерами. Таке своєрідне бачення і сприйняття багатогранного світу через взаємозв'язок із реаліями сучасного виробництва, винаходів науки та техніки стало предметом серйозних наукових досліджень учених багатьох країн світу.

Так, наприклад, івуаріїйський вчений Х. Мемель-Фоте зазначав, що закони збереження життєвих сил, їх еволюції та взаємодії, тобто закони, за якими регулюється функціонування людської енергії, знайшли своє відображення в міфології народностей банту та догонів.

Історик і теолог із Камеруну Е. Мвенг вважає, що спільною основою релігії, мистецтва, політичних і соціальних принципів є боротьба життєвого початку зі смертю. Боротьба ця не припиняється ніколи, а виходячи з цього, вся історія людського суспільства — це результат перемоги над смертю життєвого початку. Вчений також вважає, що відносно Африки слід говорити про антропокосмологію, оскільки між людиною та Космосом існують нерозривні зв'язки, встановлені завдяки тому, що Космосом у людину була вкладена творча сила, яка і є Життям. Таким чином, «серцем і душею світу» є людина, без якої Космос тією ж мірою неможливий, як і людина без Космосу.

Життєва сила передається, за уявою африканців, із покоління в покоління. Із цього положення бере свій початок сильно розвинений в Африці культ предків. Але цікавий він не тільки сам собою, а в першу чергу тим, що з ним безпосередньо зв'язана категорія часу, «африканського часу». Вчені зазначають, що в масовій свідомості африканців час сприймається як категорія соціальна, пов'язана із ритмами життя групи, общини, колективу, до якого входять не тільки ті люди, що живуть сьогодні, але й померлі предки. Особливістю «африканського часу» є те, що в ньому одночасно з сучасниками «живуть» і предки, від яких залежить добробут існуючих сьогодні членів племені або народності, і тому сучасники повинні «піклуватись» про померлих не менше, ніж про живих. Ось чому африканські культові обряди чи не найскладніші в світі. В багатьох дослідженнях радянських вчених зустрічається теза про те,

що «африканський час» нелінійний, він існує і поширюється в обох напрямках, тобто в минуле і в майбутнє. Реальність існування таких поглядів зафіксовано навіть у лексичному матеріалі. Так, кенійський вчений Дж. С. Мбіті, аналізуючи поняття часу, як приклад навів мови, в яких існують два різних слова, що означають одне і те ж поняття «час». При цьому одне із слів означає «теперішній час», недавнє минуле і недалеке майбутнє, а інше слово означає — «макрочас». Вартим уваги є те, що термінів, які б означали віддалене майбутнє, не існує. Воно для африканців менш реальне (а іноді і зовсім нереальне, неіснуюче), ніж «час минулий». Іншими словами, минуле у африканців має більшу цінність і значимість для тих, хто живе сьогодні, ніж майбутнє.

Дуже сильно розвинена серед африканців віра в магічну силу слова, ритуалів (зв'язок з предками). Цікаво, що ця віра є настільки сильною, що об'єктом її діяння часто стають реалії суто сучасні: наприклад, бізнес, політика, спорт, медицина. Деякі африканці взагалі вважають, що сучасні методи лікування, діагностики, профілактики і т. п. є ніщо інше, як магічні обряди, занесені європейцями на Африканський континент, і, якщо ці «чужі» обряди благотворно впливають на людину, приносять користь, то чому б не погодитись з ними і не прийняти їх. Загалом, всі ці та інші питання досить досконально досліджено радянським вченим В. Б. Іорданським (його книга «Хаос і гармонія» побачила світ ще в 1981 році в Москві).

Своєрідність світоглядних засад африканців знайшла своє відображення і в тому, що традиційні культи, вступивши «в контакт» з християнством, мусульманством, католицизмом, утворили, або, вірніше, послужили основою для формування в період розвитку антиколоніальної боротьби таких рухів, як мансуанізм, кімбангізм, різних сект, груп і т. п. У свою чергу, ці рухи відіграли чималу роль у формуванні національної самосвідомості, а також ідеології національно-визвольної боротьби на Африканському континенті. Деякі з таких рухів, що виникли ще в 20—30 роки, не просто існують понині, а й набирають дедалі більшого впливу та політичної ваги.

Крім того, на всіх формах ідеології, політичних доктринах, до сьогодні позначаються принципи африканської міфотворчості, їх структури. Так, наприклад,

ідеологічними міфами є, по суті, багато офіційних концепцій типу «негритюду», теорії «дійсного націоналізму», «замбійського гуманізму», комуналізму, традиційного африканського соціалізму, а також абсолютизація поглядів того чи іншого політичного діяча.

Ренесанс релігійної свідомості буде тривати й надалі. Цей фактор неодмінно має братися до уваги в практичній політиці щодо країн «третього світу». І це особливо важливо враховувати фахівцям у соціалістичних країнах, в яких однією із суттєвих складових частин правлячих ідеологій є атеїзм. Його пропагування і дотримання не повинні стати перешкодою на шляху всебічного зближення світу соціалізму з країнами Азії, Африки та Латинської Америки.

З опорою на власні сили

Ще в ході розгортання національно-визвольної боротьби за досягнення політичної незалежності серед народів країн Азії, Африки та Латинської Америки (останні вже протягом тривалого часу володіли національною суверенністю) народжувалися і знаходили дедалі більше поширення ідеї солідарності, взаємної підтримки і навіть економічного співробітництва, що, на слушну думку лідерів революційного, національно-визвольного руху, мало стати головною зброєю молодих незалежних країн у протиборстві з колишніми метрополіями. А з досягненням незалежності ці ідеї почали втілюватися в систему політичних взаємовідносин молодих суверенних країн.

Спираючись на всебічну підтримку соціалістичних держав та зростаючу взаємодію між собою, молоді країни Азії, Африки та Латинської Америки почали вступати на незвіданий шлях економічного співробітництва між собою, що мав на меті досягнення економічної деколонізації. За час просування по цьому шляху, в ході уточнення завдань національно-визвольного руху і еволюції системи неоколоніальних відносин, ідеї співробітництва в сфері політики та економіки набували поглибленого розвитку та реальної конкретики.

Спочатку, на рубежі 50—60-х років, економічне співробітництво країн, що звільнилися від колоніального гніту, відбувалося переважно у формі регіональних інтеграційних угруповань. У цей час на периферії світової капіталістичної системи значного поширення набула стратегія так званої імпортозаміщаючої індустріалізації. Регіональна економічна інтеграція, за задумом її ініціаторів, була покликана створити місткий ринок для масштабного промислового виробництва і забезпечити тим самим успіх узятої на озброєння концепції індустріалізації.

Створюючи економічні об'єднання, країни Азії, Африки та Латинської Америки, як правило, намагалися відтворити в своїх умовах західноєвропейську модель «Спільного ринку», що передбачала спочатку лібералізацію міжрегіональної торгівлі, а згодом і створення єдиної господарської території, на якій промисловість країн «третього світу» захищалася б спільними митними бар'єрами від конкуренції ззовні. В більшості регіональних угруповань у Латинській Америці та Африці (Близький та Середній Схід, Південно-Східна Азія на той час значно менше були охоплені цими процесами) інтеграція розвивалася саме таким шляхом. Всі значні інтеграційні об'єднання в країнах Латинської Америки та Африки були спочатку створені як митницькі союзи, або як асоціації вільної торгівлі.

Але досить швидко була виявлена серйозна невідповідність застосованої моделі інтеграції до умов і потреб молодих незалежних країн. Розподіл продукції після ліквідації міжрегіональних торговельних бар'єрів відбувався нерівномірно, що посилювало і без того значну різницю в рівнях соціально-економічного розвитку країн — учасниць. При вирішенні питання про розміщення виробничих об'єктів гору брали, як правило, націоналістичні міркування. Зазнавали невдачі спроби проводити загальногосподарську політику в інтересах розвитку регіону в цілому.

Поглиблення соціальної, економічної та політичної диференціації партнерів у результаті «вільної гри» ринкових сил, що і передбачалось лібералізованою моделлю інтеграції, вели до значного посилення центробіжних тенденцій у подібних угрупованнях. Ось чому після короткочасного періоду зростання міжзональної торгівлі практично в усіх таких союзах наставав тривалий період стагнації та загострення різноманітних суперечностей. З метою подолання таких негативних явищ інтеграційні об'єднання намагалися створити перерозподільні механізми компенсаційного характеру для сприяння більш рівномірному розвитку країн-партнерів. Але й це не привело до бажаних результатів, оскільки взаємодія країн Азії, Африки та Латинської Америки між собою у зовнішньополітичній та зовнішньоекономічній сферах залишалася ще вкрай слабкою.

В окремих інтеграційних угрупованнях (наприклад, Андський пакт в Латинській Америці) робилися спроби не тільки лібералізувати і стимулювати розви-

ток взаємної торгівлі, але й забезпечити взаємодоповнюваність господарських структур і більшу рівномірність економічного розвитку окремих країн-учасниць шляхом розподілу різних галузей промисловості між партнерами. Але й ці спроби не принесли бажаних результатів, не привели до посилення інтеграційних об'єднань, які на середину 70-х років вступили в стадію стагнації або були на грані повного розпаду.

Однак на рубежі 80—90-х років інтеграційні процеси в країнах Азії, Африки та Латинської Америки набули нового розвитку, стали помітними певні позитивні зрушення. Як це парадоксально не виглядає, але ті труднощі, що охопили країни «третього світу»: падіння рівня експорту в світовому капіталістичному господарстві, загострення проблем з платіжними балансами, колосальний зовнішній борг — все це об'єктивно викликало підвищений інтерес і посилену увагу до пошуку нових форм політичного та економічного співробітництва в боротьбі із системою неоколоніалізму. Активізувалися спроби розробити і реалізувати програми подолання негативних явищ у міжрегіональній торгівлі, фінансовому та валютному співробітництві. В деяких із нових економічних об'єднань країн «третього світу» вже діють програми взаємного зовнішньоторговельного кредитування, створюються різноманітні фонди та інші механізми такого роду, що забезпечують більш сприятливі умови для міжрегіонального співробітництва.

Інтеграційні процеси, що раніше розвивалися переважно у рамках регіонального та субрегіонального співробітництва, дістали новий поштовх для розвитку не тільки і не стільки в межах існуючих інтеграційних союзів, скільки на стиках цих союзів, у двосторонніх економічних відносинах молодих країн, у діяльності асоціацій держав — експортерів сировини тощо. Специфічною формою активізації господарських зв'язків країн Азії, Африки та Латинської Америки стала діяльність асоціацій країн, що виробляють сировину (перш за все ОПЕК), які намагаються взяти під контроль райони виробництва та розподілу найважливіших сировинних товарів, наприклад, нафти.

У період з 1960 по 1983 роки було утворено майже 30 товарних асоціацій країн «третього світу» на міждержавній основі, в тому числі Організацію країн — експортерів нафти (ОПЕК), Організацію країн — експортерів міді (СІПЕК), Асоціацію країн — експортерів

залізної руди (АІЕК), Міжнародну асоціацію по виробництву вольфраму, об'єднання по виробництву натурального каучуку, бананів, перцю, какао, кави, джуту, тощо. Після початкових успіхів (наприклад, ОПЕК у розпал світової енергетичної та сировинної кризи середини 70-х років), роль сировинних об'єднань країн, що розвиваються, на світових ринках початку 80-х років дещо знизилася. Досвід асоціації країн по виробництву сировини, особливо ОПЕК, виявився досить суперечливим з точки зору налагодження економічного співробітництва в масштабах всього «третього світу». Він з граничною повнотою виявив залежність окремих країн, що видобувають і постачають сировину на світовий ринок, від загальних механізмів світового капіталістичного господарства і дав поштовх виступам країн Азії, Африки та Латинської Америки за перегляд існуючої системи міжнародних економічних відносин. Разом з тим, він виявився малопридатним у цілому для вирішення конкретних питань господарського співробітництва.

В той же час формування і становлення міжнародно-політичних об'єднань країн Азії, Африки та Латинської Америки (Рух неприєднання, «Група-77»), а також посилення загального рівня їх конфронтації з імперіалізмом ставили перед цими країнами історичне завдання у створенні не тільки особливих механізмів, але й власної системи господарських взаємозв'язків. Необхідність тіснішого економічного співробітництва усвідомлювалася також у зв'язку з неможливістю прискореного економічного зростання малих і навіть середніх за розміром країн, у вузьких рамках національної економіки, без концентрації ресурсів і погодження стратегії розвитку з іншими країнами.

Безумовно, що ця тенденція до якомога тіснішого співробітництва країн, що стали на шлях незалежного розвитку, по суті, всередині XX століття і усвідомили себе суб'єктами міжнародних відносин, членами світового товариства, стане для них домінуючою в XXI столітті. Для них це, поруч з розрахунком на підтримку з боку соціалістичних країн,— одна із небагатьох реальних альтернативних можливостей вирватись із лабет неоколоніалізму, поставити власні сировинні, трудові та інтелектуальні ресурси на службу національним інтересам.

Теоретичним фундаментом для розробки програм політичного і економічного співробітництва країн Азії,

Африки та Латинської Америки в рамках «Групи-77» та Руху неприєднання стала концепція «колективної опори на власні сили». Її основні принципи було вперше сформульовано в рішеннях III Конференції керівників держав та урядів країн, що не приєдналися, в Лусаці (1970 р.), пізніше — в загальній платформі «Групи-77» в ООН (1974 р.). Дальшого розвитку вони набули в документах V (Коломбо, 1976 р.), VI (Гавана, 1979 р.), VII (Делі, 1983 р.), VIII (Хараре, 1986 р.) Конференцій країн, що не приєднались, і в Арушській програмі колективного самозабезпечення (1979 р.), Міжнародній стратегії розвитку на Третє десятиріччя ООН (1981 р.), Каракаській програмі економічного співробітництва між країнами, що розвиваються (1981 р.), Буенос-Айреській платформі (1983 р.) і в деяких інших.

У найзагальнішому вигляді стратегія «опору на власні сили», на власне «я» в країнах «третього світу» передбачає всебічну мобілізацію і використання національних ресурсів для прискорення економічного та соціального розвитку, створення внутрішніх умов, що дадуть змогу приймати самостійні рішення в галузі господарського життя з метою забезпечення основних потреб населення.

Проведення цієї стратегії в національних масштабах означає для кожної окремо взятої країни «третього світу» здійснення реального суверенітету над своїми природними ресурсами і внутрішньою економічною діяльністю. Оскільки розвинуті капіталістичні країни вперто перешкоджають проведенню в життя програми «нового міжнародного економічного порядку», продовжують протекціоністську політику щодо промислового експорту молодих незалежних країн, то єдиною реальною альтернативою цьому, на думку теоретиків Руху неприєднання, є проведення політики «опори на власні сили», як на національному, так і на регіональному рівнях.

Прикладом найбільш вдалого та ефективного втілення курсу «опору на власні сили» може служити внутрішня та зовнішня політика країн — членів АСЕАН.

Восени 1987 року англійська газета «Файнешнл таймс» писала: «Здається, це було тільки вчора — в столиці Таїланду зібрались міністри закордонних справ Індонезії, Малайзії, Сінгапура, Таїланду і Філіппін *

* Шостий учасник Асоціації — султанат Бруней приєднався до неї у 1984 році.

і підписали Бангкокську декларацію про створення Асоціації країн Південно-Східної Азії. Але з того часу минуло 20 років...».

Для регіонального економічного угруповання це був період становлення і випробування на зрілість. «І треба віддати належне країнам — членам цієї організації, вони з честю витримали це випробування»,— робить висновок ця ж газета.

З таким висновком загалом не можна не погодитись. Дійсно, середньорічні темпи приросту продукції промисловості в країнах — членах Асоціації становили 5—6 процентів. Такі солідні показники, на думку спеціалістів, дають підстави сподіватися, що до кінця століття процвітання Асоціації стане ще більш помітнішим і вагомішим. У більшості країн — членів АСЕАН понад 40 процентів населення — це люди віком до 17 років, що гарантує зростання потенціалу робочої сили. Наявність у регіоні багатющих природних багатств — нафти, олова, натурального каучуку, нікеля, міді, колосальних лісових ресурсів — і надалі створюватиме сприятливі умови для подальшого промислового прогресу країн Асоціації. Розвиток країн АСЕАН у 80-і роки характеризувався перш за все швидким зростанням експорту, в основному сировини. В більшості країнах — членах Асоціації він в п'ять — шість разів перевищив аналогічні показники для всього світу в цілому і сягнув майже 50 процентів валового внутрішнього продукту.

В той же час зростаюча внутріполітична стабільність у країнах АСЕАН привертає до них посилену увагу з боку іноземних інвесторів, особливо США та Японії. Наплив закордонних капіталовкладень дав змогу таким країнам, як Індонезія, Таїланд, Малайзія, приступити до створення найсучаснішої економічної інфраструктури на основі новітніх технологій. Падіння диктатури Ф. Маркоса відкрило шлях до більш широкої демократизації суспільства Філіппін, одночасно позначивши реальну загрозу заколоту з боку військових, незадоволених діями нового уряду країни.

Асоціація стала досить помітною силою на міжнародній арені. Її рішення можуть впливати на прийняття тієї чи іншої резолюції в ООН. Країни АСЕАН переконливо довели здатність виступати об'єднаним блоком у вирішенні дипломатичних питань. Особливо виразно це проявилося в позиції країн — членів цієї організації

з кампучійського питання. Незважаючи на певні розходження в підходах до проблеми розблокування кампучійського конфлікту, країни АСЕАН дійшли спільної думки про те, що кампучійська проблема не може бути вирішена силовими методами і її треба врегулювати лише шляхом національного діалога.

Наприкінці 80-х років між АСЕАН і країнами Індокитаю — В'єтнамом, Кампучією і Лаосом — розпочався новий раунд переговорів, націлений на те, щоб охопити процесом мирного врегулювання всі протиборствуючі кхмерські угруповання за винятком полпотівців. Як заявив з цього приводу міністр закордонних справ Індонезії М. Кусума-Атмаджа, «справа зрушилася з мертвої точки і намітилися позитивні тенденції». І хоча, як вважає більшість політичних оглядачів, на шляху до кінцевого вирішення кампучійської проблеми ще багато перешкод, пожвавлення діалогу між АСЕАН і країнами Індокитаю — це позитивний фактор великого політичного значення.

Існують і інші приклади того, як дипломатична гнучкість відвертала втягування АСЕАН у вир давніх суперечок щодо морських районів, які прилягають до цих країн. Так, у 1986 році Таїланд і Малайзія полюбовно вирішили питання про права на пошук нафти і газу в Сіамській затоці і уклали компромісну угоду про ведення спільних геологопошукових робіт у цьому районі.

Розвиваючи досить активно двостороннє співробітництво в сфері безпеки, керівники країн АСЕАН ретельно уникають надання Асоціації характеру відвертого військово-політичного союзу. І хоча окремі асеановські «яструби» виступають із закликами до «більшої військової інтеграції» в рамках цієї організації, керівництво країн «шістки» переконане, що «шлях військового альянсу не відповідає духові АСЕАН».

Разом з тим, було б вкрай наївним не помічати зростання військової могутності країн угруповання. Таїланд, наприклад, закупив у США винищувачі-бомбардувальники F-16, 40 середніх танків 48-А5 і понад 100 легких танків «Стрінгрей», а у Китаю — 30 танків Т-69. Індонезія також придбала у американців F-16 і має на озброєнні своєї армії багато французької військової техніки. Але саме Індонезія, мабуть, найбільше від інших країн — членів Асоціації виступає проти планів перетворення угруповання на військовий альянс.

Що ж стосується власної безпеки, то тут країни — члени АСЕАН не дуже заощаджують на витратах. Якщо в 1975 році країни Асоціації витратили на військові цілі 2,75 мільярда доларів, то вже в 1986 році — 8,67 мільярда доларів. Асигнування на оборону та зміцнення безпеки в бюджетах Індонезії, Таїланду, Філіппін за цей період зросли більше, ніж удвічі, а Малайзії — в 6 разів. Зросла і чисельність збройних сил країн Асоціації, в яких у 1989 році налічувалося майже 800 тисяч чоловік.

Новим принципово важливим моментом у політичному житті АСЕАН стало посилення інтересу до створення в Південно-Східній Азії без'ядерної зони. Ця ідея дістала палку підтримку з боку Індонезії і користується широкою популярністю на Філіппінах. Але країни «шістки» змушені враховувати поки що негативне ставлення до неї з боку Сполучених Штатів, які відхиляють будь-які без'ядерні плани як такі, що «підривають стратегічні інтереси Америки в регіоні».

Та як же оцінювати підсумки понад 20-річної діяльності АСЕАН? Слід зазначити, що керівники самої організації уникають пишномовних заяв щодо цього, обмежуючись висловлюванням задоволення з приводу того, що АСЕАН вдалося подолати значну кількість перешкод внутрішнього і зовнішнього характеру і створити зріле і стабільне інтеграційне угруповання. «Ми повинні чітко усвідомити те, що наша організація знаходиться в стадії інтенсивного розвитку і постійного пошуку нових форм співробітництва і в неї є сприятливі перспективи на майбутнє»,— заявив наприкінці 1987 року прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю. Згідно з даними, отриманими в результаті проведення опиту громадської думки, більшість жителів країн — членів АСЕАН згодні з такою точкою зору. Безперечно, що набутий у процесі реалізації програми «опору на власні сили» позитивний досвід країн — членів АСЕАН повинен бути використаним в інших регіональних угрупованнях країн, що розвиваються.

В документах країн «третього світу», що містять фундаментальні принципи колективної стратегії «опору на власні сили», визначається недосконалість і недопустимість сучасної системи міжнародних капіталістичних економічних відносин, що діють на основі стихійних риночних сил, від чого, звичайно, виграють тільки економічно розвинуті, тобто імперіалістичні держави. Кри-

тика існуючого становища у світовій економіці в цих документах досить гостра і носить яскраво виражений антиімперіалістичний характер. Разом з тим, орієнтуючись на перебудову зовнішньоекономічних зв'язків і зміну ролі країн Азії, Африки та Латинської Америки в системі світогосподарських зв'язків, стратегія колективного «опору на власні сили» зовсім не ставить собі за мету відмову від капіталістичного характеру економічних відносин як по лінії «Захід — Південь», так і по лінії «Південь — Південь». Мова передусім йде про те, щоб протистояти найбільш зухвалим і одіозним формам неоколоніалізму, добиватися більш рівноправного становища на світовому ринку для країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Стратегія колективного «опору на власні сили» передбачає створення системи економічних зв'язків між країнами, що розвиваються, і розвинутими капіталістичними державами з метою прискорення темпів соціально-економічного розвитку «третього світу». Прагнення до колективного «опору на власні сили» підкреслював у своїй доповіді на VII конференції Руху неприєднання в 1983 році в Делі Ф. Кастро. Він відзначив, що це прагнення «не означає спроб, націлених на створення замкнутої системи або ж економічного блоку, а передбачає розширення міжнародного економічного співробітництва для повнішого використання всіх наявних можливостей, а також зміцнення позицій наших країн у боротьбі за встановлення нового міжнародного економічного порядку. Співробітництво «Південь — Південь» не в змозі відразу створити єдину завершену систему, а повинно послідовно просуватися вперед, створюючи по мірі розширення кооперації власну інфраструктуру» [47].

Ще однією реальною альтернативою залежному розвиткові для багатьох країн «третього світу» є їх зростаюче співробітництво із соціалістичними державами. За останні 30 років це співробітництво, що охоплює широке, постійно зростаюче коло напрямків — торговельні і кредитно-фінансові відносини, проектно-дослідницькі, геологорозвідувальні та пошукові роботи, поставки комплектного обладнання, запасних частин і матеріалів, сприяння в будівництві та монтажі об'єктів, у підготовці висококваліфікованих кадрів, у створенні та розвитку національної науково-технічної інфраструктури,— перетворилося на важливий фактор політичних та економічних світогосподарських зв'язків.

Співробітництво соціалістичних держав з країнами, що розвиваються, позбавлене будь-яких елементів нерівноправності, диктату та дискримінації, зведено у СРСР та інших країнах соціалістичної співдружності у ранг державної політики, закріплене в офіційних документах. Економічна нарада країн — членів РЕВ (1986 р.) з новою силою підтвердила, що «країни — члени РЕВ будуть і надалі в міру своїх можливостей надавати економічне і техніче сприяння державам, що завоювали свою свободу та незалежність, в їх зусиллях по розвитку національної економіки» [48].

В міру поглиблення зв'язків, більш повного їх переплетення, розширення різноманітних форм контактів співробітництво між країнами Азії, Африки та Латинської Америки і державами соціалістичної співдружності набуває дедалі стійкішого характеру в системі світового поділу праці. Воно базується на принципах рівноправності, поваги суверенітету, невтручання у внутрішні справи, сприяння в подоланні злиденності в колишніх колоніях та напівколоніях, передачі наукового, технічного і виробничого досвіду менш розвинутим країнам «третього світу». Подібні відносини можна розглядати як новий, специфічний тип міжнародних політичних і економічних відносин країн з різними соціально-економічними системами. Цей тип відносин можна назвати історично перехідним, у ньому, безумовно, є свої труднощі і перешкоди, які відображають проблеми, що існують як в соціалістичних країнах, так і в країнах «третього світу», але ні в кого не викликає сумніву те, що участь країн Азії, Африки та Латинської Америки в цих відносинах дає їм змогу підвищувати свою здатність чинити опір несприятливому впливу системи неоколоніалізму, більш повно реалізовувати концепцію «опору на власні сили».

В атмосфері нового політичного мислення, коли пріоритетного значення набувають загальносвітові, загальнолюдські інтереси, головні ідеї стратегії «опору на власні сили», вироблені керівниками країн «третього світу», повинні братися до уваги всіма країнами з огляду на те, що, спираючись на власні сили, народи планети будуть здатні вирішити ті глобальні проблеми, які постали перед ними напередодні XXI століття.

Новий Інтернаціонал?

Специфіка умов діяльності революційних сил у країнах «третього світу» породжує багато особливостей їх антиімперіалістичної боротьби, специфічних рис у формуванні її тактики і стратегії. І часто траплялось так, що окремі лівацько настроєні революціонери, особливо троцькістського та маоїстського напрямів, сприймали загостреність соціальних суперечностей (не прихованих, на відміну від Заходу, різноманітними соціальними програмами) за більший, ніж у розвинутих країнах, ступінь напруженості класових суперечностей. Це, на їх думку, сприяє переміщенню епіцентру світового революційного процесу до країн Азії, Африки та Латинської Америки, перетворює революційні сили цих країн на авангард боротьби з імперіалізмом. Деякі з лівaків пропонують навіть створити новий — «революційний» — Інтернаціонал країн «третього світу», що знаходяться в зоні національно-визвольних рухів.

Яка ж реальна ситуація склалася в революційному процесі в країнах, що розвиваються? Яким потенціалом володіють комуністичні та робітничі партії?

Відповідаючи на ці запитання, слід насамперед мати на увазі півтора мільйона комуністів 53 країн «третього світу». Це найбільш свідомі та політично активні борці за кращу долю своїх народів.

Найбільш масова комуністична партія в країнах, що розвиваються,— Комуністична партія Індії. На жаль, у 1964 році під впливом маоїстської пропаганди Компартія Індії розкололася на дві партії — власне Комуністичну партію і паралельну їй Комуністичну партію Індії (марксистську). Однак слід зазначити, що починаючи з 1978 року спостерігається поступове зближення позицій двох партій з різноманітних питань внутрішнього та міжнародного життя. Після тривалого часу конфронтації КПІ та КПІ(м) уперше тісно співробітничали на виборах до парламенту 1980 року. КПІ має своїх депутатів у парламенті Індії, КПІ(м) очолює уряди лівого демократичного фронту в штатах Західна Бенгалія (з червня 1978 року) і Тріпура (з січня 1978 року).

З подібних причин свого часу відбувся розкол і в комуністичних партіях Австралії, Нової Зеландії, Індонезії та інших країн. Проте починаючи вже з се-

редини 70-х років, переконавшись на досвіді «культурної революції» в Китаї, на трагічному прикладі гіркої поразки Компартії Індонезії в 1965 році в згубності маоїстської стратегії та її безперспективності, більшість комуністичних партій країн Азії, Африки та Латинської Америки вступила на шлях поступового об'єднання національних комуністичних партій. Наприкінці 80-х років у практичну площину було поставлено питання про об'єднання двох комуністичних партій Індії — КПІ (480 тисяч членів) і КПІ(м) — (367 тисяч членів). Єдине питання, яке роз'єднує дві партії,— це ставлення до уряду Індійського національного конгресу. Компартія Індії висуває гасло: «Союз і боротьба» (боротьба проти уряду за інтереси трудящих, оскільки уряд в першу чергу уособлює в собі буржуазні кола країни, і водночас підтримка уряду в його прогресивних починаннях як у галузі внутрішньої, так і зовнішньої політики). Паралельна партія займає більш радикальну позицію: тільки боротьба.

Діяльність комуністичних партій у країнах «третього світу» ускладнюється передусім тим, що питома вага робітничого класу (в його класичному розумінні) в країнах Азії, Африки та Латинської Америки надзвичайно незначна — всього 2—3 проценти від загальної кількості працездатного населення, хоча тенденція до зростання чисельності робітничого класу в цих країнах існує. Тому основна опора компартій — найбільш передові і свідомі представники робітників, інтелігенції, студентської молоді, селянства.

Ще одна особливість ситуації в країнах «третього світу», яка визначається особливістю їх соціальної структури,— це значна кількість люмпенів. Саме люмпенів, а не люмпен-пролетарів. Адже, наприклад, основну масу учасників іранської революції, її рухому силу становили саме люмпени — люди без певного роду занять, без чіткої ідеологічної, культурної та соціальної орієнтації. Вони і не робітники, і не селяни, і не службовці, живуть за рахунок випадкових заробітків, часто переступаючи межу закону. Вести роботу з людьми такої соціальної психології надзвичайно важко.

А якщо враховувати ще й наявність у країнах «третього світу» крайніх екстремістських течій — від правих ісламських фундаменталістів до різного роду лівацьких угруповань, то стане зрозумілим, що така ідеологічна строкатість не може не впливати на комуністичні партії

(як на їхніх деяких керівників, так і на рядових членів). Так, у багатьох латиноамериканських країнах до цього часу під прапором марксизму активно діють чисельні маоїстські, троцькістські та їм подібні угруповання. «Крайності» ці можна пояснити нетерпінням партійців: тиск з боку розвинутого Заходу і США посилюється, а повсякденна, копітка робота з масами успіху та бажаної популярності не приносить, тому й хапаються за гвинтівку, адже вона «народжує владу»...

«Крайності» є також реакцією на репресивну політику диктаторських режимів. Усе це змушує комуністичні партії країн «третього світу» з особливою ретельністю розробляти свою тактику та стратегію, виважувати кожний крок у повсякденній роботі, бути особливо обережними у взаємодії з іншими лівими силами при вирішенні такого архіважливого питання, як вибір шляху розвитку.

Слід підкреслити, що, як свідчить практика, далеко не всім країнам «третього світу» вдалося витримати курс на соціалістичну орієнтацію як на модель розвитку, обрану після досягнення своєї незалежності.

Взагалі уявлення в СРСР про перспективи країн Азії, Африки та Латинської Америки тривалий час визначалися передусім їх вибором між двома шляхами розвитку — капіталістичним і некапіталістичним (соціалістична орієнтація), концепцію якого було сформульовано більше чверті століття тому. В той час передбачалося, що соціалістична орієнтація дозволить радикально і в порівняно стислі строки вирішити складні проблеми країн, що розвиваються, а еволюція по капіталістичному шляху буде наштовхуватися на практично непереборні перешкоди, створювати потворні і нежиттєдайні структури. Цей погляд було зафіксовано в Програмі КПРС 1961 року. Реальні процеси примушували весь час коригувати ці уявлення. І з усією гостротою суспільної практики виникає запитання: чи не прийшов час зробити наступний крок у визнанні того, незалежно від політичних симпатій чи антипатій, що в масштабі «третього світу» не існує двох рівнозначних напрямів соціально-економічного розвитку?

Переважна більшість країн Азії, Африки та Латинської Америки втягнута в процес капіталістичного розвитку та впливу капіталістичної системи. Хоча цей розвиток пов'язаний з глибокими суперечностями, як об'єктивний процес він досяг логіки самовідтворення,

а перспективи вирішення багатьох економічних і навіть соціальних проблем — незалежно від того, декларується це відверто чи ні — пов'язується з капіталістичною трансформацією господарства, яка набирає темпів і поширюється як вглиб, так і вшир. Для багатьох країн, що належать до верхнього ешелону «третього світу» (таких, як, наприклад, Бразілія, Мексіка, Нігерія, Єгипет, Індія), або до так званих «нових індустріальних країн» (Тайвань, Південна Корея, Гонконг, Сінгапур), рух в «об'їзд» капіталізму взагалі став безпредметною розмовою, оскільки процес капіталістичного розвитку зайшов тут надто далеко.

На частку країн соціалістичної орієнтації, при найширшому і не дуже прискіпливому підході до визначення кількісного складу цієї групи країн, припадає близько 7,5 процента валової продукції і 8,5 процента населення країн «третього світу»[49]. Переважна більшість з них належить до найменш розвинутих країн із зруйнованою економікою, гострими соціально-економічними проблемами і навіть національними конфліктами.

Нині з висоти набутого за останню чверть століття досвіду здається просто незбагненним, як деякі радянські вчені-суспільствознавці могли так спрощено трактувати закономірності розвитку капіталізму і соціалізму, серйозно розраховувати на врятування сотень мільйонів людей від «капіталістичної Голгофи», пропонуючи концепцію національної демократії некапіталістичного шляху розвитку, водночас чітко не уявляючи собі усіх складових частин цієї проблеми: ані складності самого процесу некапіталістичного переходу до соціалізму десятків країн з неоднаковим, частіше всього дуже низьким рівнем соціально-економічного, національно-державного та культурного розвитку, ані того, що для успішного просування до соціалізму багатьом відсталим країнам знадобляться у вигляді допомоги колосальні кошти, якими світовий соціалізм ні в той час, ні значно пізніше в достатній кількості похвалитися не міг. Не уявлялись у повному обсязі і закономірні контрзаходи протилежної сторони, яка мала значну перевагу над соціалізмом з точки зору економічної могутності, позицій в країнах «третього світу» (військові бази, двосторонні та багатосторонні військово-політичні угоди, наявність у країнах «третього світу» впливових соціальних сил, орієнтованих на Захід), знання конкретного

становища, специфіки культури, психології місцевого населення тощо.

Не враховувався і той фактор, що колишні колонії були куди тісніше пов'язані з колишніми метрополіями, ніж це могло здатись у першій половині 60-х років, коли на арену незалежного розвитку вийшли десятки нових молодих держав. Минуло зовсім небагато часу і стало зрозумілим, що за роки колоніалізму встановилися настільки широкі і міцні зв'язки по лінії «метрополія — колонія», у тому числі й в культурній сфері, що їх дуже і дуже непросто розірвати. І чим довше колишня колонія розвивалась як незалежна держава, тим більше погіршувалися її економічне становище, соціальні та матеріальні умови життя її громадян, тим частіше застосовувалися методи насильства над останніми вже з боку національної держави, не кажучи вже про правоавторитарні або навіть канібальські (в прямому розумінні цього слова) режими, які до недавнього часу панували в Центрально-Африканській Республіці, Уганді, Екваторіальній Гвінеї і деяких інших. Згодом дедалі більше змінювалися на краще уявлення громадськості про «історичну роль» метрополії в долі колонії, про історичну роль імперіалізму взагалі, незважаючи на те, якою в дійсності неоднозначною була ця роль. (В Латинській Америці ідеолог популістського напряму Віктор Рауль Айя де Ла Торре ще на початку 20-х років першим, по суті, із політичних діячів країн зони національно-визвольного руху розробив концепцію, в якій намагався довести позитивну роль імперіалізму для колишніх колоній, що намагаються досягти прогресу в історично короткий проміжок часу).

Висуваючи в цілому правильне положення про існуючу для країн, що визволилися, можливість обминути в наш час капіталістичну стадію розвитку *, вітчизняні

* Можливість цього з різною мірою відхилень від «чистої» теорії, що теж зрозуміло, принципово доведена на практиці. До соціалізму, минаючи капіталізм як сформовану модель, прийшли радянські республіки Середньої Азії і Казахстан, багато народів Кавказу, Крайньої Півночі і Далекого Сходу, а також Монголія. А якщо, погоджуючись з точкою зору доктора економічних наук, старшого наукового співробітника Інституту світової економіки та міжнародних відносин АН СРСР В. Л. Шейніса, визначати країни

суспільствознавці це питання як слід не продумали. По-перше, це положення було абсолютизовано. Некапіталістичний шлях став рекомендуватись як програма боротьби за національне відродження і прогресивним силам тих країн, яким він аж ніяк не пасував. У цих країнах були вже свої національні монополії, фінансові групи і т. д., тобто капіталізм досяг середнього рівня розвитку, як, наприклад, в Індії. Це призводило до небажаних ускладнень в рядах лівих сил, породжувало нові проблеми (про них вже йшлося на початку розділу) в світовому комуністичному русі. Деякі компартії рішуче заперечували проти невиправдано поширеного тлумачення некапіталістичного шляху розвитку, справедливо нарікаючи на те, що така постановка питання може дезорієнтувати ліві сили, збити з правильного шляху боротьби за найближчі та перспективні цілі.

По-друге, тоді як основні напрями створення передумов соціалістичного суспільства на шляху некапіталістичного розвитку були викладені правильно, їх конкретні деталі, окремі риси характеризувалися схематизмом, а іноді й догматизмом. Практично поза увагою залишилася вся специфіка країн Азії, Африки та Латинської Америки (передусім їх традиційні суспільно-політичні інститути), а це вже само собою зводило нанівець наполегливі спроби досягти реалізації жаданих цілей у сфері економіки, політики, соціальних відносин тощо. Головні віхи перетворень у країнах некапіталістичного розвитку розглядалися в СРСР та деяких інших соціалістичних країнах як обов'язкове продовження власного досвіду, а не як результат глибокого

некапіталістичного шляху розвитку не з політико-пропагандистських, значною мірою штучних критеріїв, а з наукових, з урахуванням «нульового циклу», від якого почалося будівництво нового суспільства, то до країн соціалістичної орієнтації, що обминули розвинуту фазу капіталізму і досягли вагомих успіхів у створенні політичної та економічної системи на соціалістичних засадах з повною підставою можна віднести і Кубу, Албанію, В'єтнам, Китай. Що стосується Китайської Народної Республіки, то така постановка питання повністю співпадає з точкою зору самих китайських комуністів (див., наприклад, матеріали XIII з'їзду КПК).

осмислення реалій країн, що визволилися, реалій, які до того ж недостатньо добре і уважно було вивчено.

Справді, обґрунтовуючи можливість вирішення такого гігантського завдання, як переведення півтора-, двомільярдного населення колишніх колоній і напівколоній на рейки некапіталістичного шляху розвитку *, звичайно, потрібно було добре продумати хоча б механізм цього процесу на рівні базису та надбудови, створити таку суспільну модель, яка б мала змогу успішно розвиватись, утворюючи поступово передумови для перемоги соціалізму в економічній та політичній сфері, в соціальних, національних та культурних відносинах. До того ж відразу виникає запитання: на чому повинна була ґрунтуватися політична влада в державі національної демократії некапіталістичного шляху розвитку? На базі яких соціально-класових сил? В одних країнах робітничого класу практично не було зовсім, в інших він був дуже слабким, у третіх — погано організованим, політично недостатньо освіченим, обмеженим традиційними соціальними зв'язками, багато ще в чому знаходився під впливом архаїчних поглядів і релігійно-міфологічних уявлень. Компартій тут, як правило, теж не було, а там, де вони існували, між ними та правлячими партіями національно-демократичного напряму виникали складні, а іноді навіть і ворожі відносини.

Селянство в колишніх колоніях та напівколоніях зарекомендувало себе могутньою силою, але тільки під час боротьби за національну незалежність, а не за соціальну перебудову суспільства.

Що ж до переважної більшості найменш розвинутих країн, то в них класова диференціація селянства ще досить слабка, і воно було соціально пасивним. Найбільшою політичною радикально активною силою в цих країнах виступали (і виступають) так звані середні верстви населення: представники інтелігенції, службовці, військові, студенти, а також міська дрібна і частково середня буржуазія.

---

* Саме так, і не інакше, свого часу ставилося питання: «некапіталістичний шлях розвитку — історична необхідність для відсталих країн» (див., наприклад: «Пути развития стран, завоевавших национальную независимость, и мировой социализм». Прага, 1964. С. 294).

І знову постає принципове запитання (свого часу воно лишилося поза увагою, і це призвело до відомих негативних наслідків у розвитку теорії та практики концепції соціалістичної орієнтації) — на основі яких законів суспільного розвитку дрібнобуржуазні і навіть радикально-буржуазні верстви населення неодмінно повинні були прагнути до соціалізму в його суворо науковому розумінні? На підставі яких аргументів і мотивів робилися розрахунки на обов'язкову еволюцію офіційної ідеології національно-демократичних партій, що представляли ці середні верстви, в бік марксизму-ленінізму? Адже у них існувало і існує своє власне дрібнобуржуазне і буржуазне уявлення про соціалізм, про шляхи його побудови, своя ідейно-теоретична платформа і своя програма практичних дій.

Прикладом можуть служити правлячі партії арабських країн. Вони проголошують своєю метою соціалізм. Але який? Побудований на принципах марксизму-ленінізму? Ні. Їх концепція соціалізму містить у собі і націоналізм, і релігію, і дрібнобуржуазні уявлення про так званий неексплуататорський капіталізм тощо. І здобувши владу, ці партії якраз і засвідчили, що у них слова не розходяться із справами: вони йдуть своїм шляхом, не демонструючи ні щонайменших натяків на зближення з марксизмом-ленінізмом, ні бажання створити передумови нового суспільства на засадах теорії наукового комунізму.

В зв'язку з цим слід порушити питання і про державний сектор у країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Не зовсім вірною здається точка зору, що державний сектор у країнах, які розвиваються,— історично неодмінно більш прогресивна форма власності порівняно з іншими. Практика свідчить — роль держсектора в суспільстві визначається класовою природою держави, а також тим, ким і наскільки демократично та ефективно він керується, чиї інтереси він обслуговує.

Справа в тому, що в ряді країн, які звільнилися від колоніальної залежності, держсектор керується некомпетентними, корумпованими технократами і має досить далеке відношення до суспільної, тобто народної, власності. Його підприємства часто-густо поставлені на службу приватному капіталу, вони стали вигідною кормушкою для національної технократії, інкубатором для бюрократичної буржуазії, об'єктом розкрадання. Такі підприємства дискредитують ідею колективної влас-

ності. Крім того, витратний, нерентабельний держсектор вимагає все нових і нових державних дотацій, підриває економічне здоров'я країни, загострює і без того складне фінансове становище. А все, разом узяте, аж ніяк не сприяє поліпшенню умов життя широких трудящих мас.

Які ж країни сьогодні можна віднести до тих, що обрали курс на соціалістичну орієнтацію? Зважаючи на все вище сказане, відповісти на це запитання однозначно дуже непросто, до того ж суперечливі, складні соціально-економічні структури, які визначають обличчя «третього світу», час від часу змінюються: країни перебувають у постійному пошуку, темпи політичної еволюції та трансформації тут досить великі (характерно, що графічно їх можна зобразити у вигляді маятника: рух ліворуч через певний час може змінитися правою орієнтацією), значний вплив на них справляють різноманітні зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні фактори. Ось чому про соціалістичну орієнтацію тієї чи іншої країни треба говорити відносно конкретного історичного контексту, з певними застереженнями.

Раніше країнами соціалістичної орієнтації вважалися Гана, Малі, Єгипет, Чілі. Сьогодні до таких країн можна зарахувати Алжір, Ефіопію, Анголу, Конго, Мозамбік, Південний Йємен, Кампучію та ряд інших.

У програмах деяких правлячих в країнах «третього світу» партій ще зазначається, що головною метою їх діяльності є побудова соціалістичного суспільства. Але між лозунгами на папері, між програмними положеннями, що згадуються з нагоди тієї чи іншої знаменної дати, і реальною політикою цих партій немає вже майже нічого спільного.

Все це — наслідки вульгаризації, спрощеного, примітивно-побутового погляду на складну, комплексну теорію наукового комунізму, коли з неї бралася не діалектика розвитку, не метод, а окремий прийом (наприклад, пріоритет індустріалізації, націоналізація середньої та дрібної промисловості, земель), що може бути придатним лише в конкретних історичних умовах.

Ситуація, що склалася в країнах «третього світу» з вибором шляху розвитку, з проблемами, які виникли в цьому питанні вже в середині 70-х років, активно почала використовуватись Соціалістичним інтернаціоналом.

Особливу увагу керівництва Соціалістичного інтернаціоналу з середини 70-х років привернули країни

Латинської Америки. Так, у 1978 році в його структурі було створено спеціальний комітет з проблем країн Латинської Америки та Карібського басейну. Його (Соціалістичного інтернаціоналу) символи: стиснутий кулак і рожева троянда — стали звичними в політичному житті континенту, де вже 14 партій є повноправними членами цього об'єднання, а ряд інших користуються статутом спостерігачів. Нині соціал-демократи прийшли до влади у Венесуелі, Домініканській Республіці, Коста-Ріці. Наближаються за своєю орієнтацією до цього ідеологічного напрямку і правлячі партії в Мексиці, Панамі, Аргентині, Перу. На початок 90-х років за кількістю країн із соціал-демократичними або схожими урядами Латинська Америка мало поступається Західній Європі — традиційному району життєвих інтересів Соцінтерну. У перспективному відношенні він планує ще більше зміцнити свої позиції на Латиноамериканському континенті.

Подібні розрахунки спираються на соціально-економічні зрушення, що відбулися в Латинській Америці за останні два десятиріччя і які створили певні передумови для соціал-демократичного «наступу». Інтенсивний розвиток промисловості, прискорений процес монополізації виробництва та концентрації капіталу в найбільш розвинутих країнах (Бразілія, Венесуела, Колумбія, Мексіка), помітне збільшення рядів робітничого класу та «нових» середніх верств — все це ускладнило міжкласові відносини, створило грунт для соціального маневрування і більш активного проникнення у свідомість мас соціал-демократичних ідей. Одночасно відбувалося розширення фронту антиімперіалістичної визвольної боротьби народів, руху за демократію, що було закономірною реакцією на засилля авторитарних режимів.

Зрозуміло, що в умовах сьогоднішньої надзвичайно вибухонебезпечної соціально-економічної ситуації в Латинській Америці Соцінтерн намагатиметься спрямувати могутній революційний потенціал народних мас, що вимагають суспільних перетворень, у русло реформізму. Тим самим створюється противага лівій, революційній альтернативі розвитку, яка після перемоги кубинської революції набуває на континенті реальних обрисів перш за все в радикальних зрушеннях на землі сандіністської Нікарагуа, в запеклих боях сальвадорських патріотів за дійсну незалежність своєї республіки, в ма-

сових антидиктаторських виступах у Чілі, а також у прагненнях народів Аргентіни, Болівії, Бразілії, Перу, Уругваю та інших країн розширити процеси демократичних змін і зробити їх незворотними.

Крім того, широке проникнення Соцінтерну в Латинську Америку при певних обставинах може стати (а як вважають деякі спеціалісти, вже стало) зручною обставиною для західноєвропейських монополій в їх боротьбі з північноамериканськими конкурентами за місцеві ринки, куди за останні роки дедалі інтенсивніше вкоріпюються концерни ФРН, Франції, Іспанії, скандінавських країн, Швейцарії. За образним висловом іспанського соціолога Дж. Петраса, рожевий прапор соціал-демократії відкриває «зелену вулицю» західноєвропейському капіталу.

В свою чергу, сучасні та потенційні латиноамериканські партнери Соцінтерну самі бачать у контактах з ним можливість виходу на впливові західноєвропейські партії та уряди. З одного боку, це сприяє їх «самоствердженню» і зростанню респектабельності за рахунок солідних міжнародних зв'язків. А з іншого, партії, які вже прийшли до влади, або розраховують це зробити в найближчому майбутньому, розглядають всебічні відносини із західноєвропейською соціал-демократією як додатковий, але суттєвий шанс для вирішення гострих соціально-економічних проблем латиноамериканських країн і для певного пом'якшення напруженості у відносинах «Північ — Південь». Адже, відповідно до термінології, що вживається в Соцінтерні, Західна Європа є важливою складовою частиною індустріальної «Півночі».

Крім того, міцні інтенсивні зв'язки з впливовими європейськими політичними силами деякі латиноамериканські партії, рухи, окремі державні діячі розглядають як свого роду противагу тому тиску, що чиниться на них з боку найбільш реакційних імперіалістичних кіл Сполучених Штатів Америки та місцевої реакції. Аналіз таких тенденцій привів латиноамериканського дослідника М. Леві до висновку, що суперництво між північноамериканським та західноєвропейським капіталом, а також намагання певних ділових та політичних кіл Латинської Америки знайти підтримку у Західній Європі в боротьбі проти залежності від США сприятимуть посиленню європейського впливу на південь від Ріо-Гранде.

Така ідея, до речі, була підтримана не тільки соціал-демократією, але й іншими течіями реформістського характеру. Приклад тому — порівняно недавні (початок 80-х років) спроби об'єднати ліберальні та радикальні партії Західної Європи і Латинської Америки у так званий Радикальний інтернаціонал. Серед можливих європейських учасників цього об'єднання називалися Рух лівих радикалів (Франція), Ліберальна партія (Великобританія), італійські республіканці, радикальні партії Бельгії, Нідерландів і Швейцарії. В Латинській Америці така ідея теж дістала певну підтримку. Не виключено, що напередодні XXI століття це політичне угруповання ще про себе заявить.

Активізація контактів Соцінтерну з широким колом політичних сил у Латинській Америці спрямована безпосередньо на створення тут реальної, стабільної і якомога більш масової політичної бази, якої в минулому йому бракувало. Адже на відміну від Західної Європи латиноамериканські соціал-демократичні партії були раніше досить слабкими. Головна причина цього — відсутність у більшості країн регіону чисельної реформістськи настроєної «робітничої аристократії» — їх головної соціальної опори.

Враховуючи специфіку латиноамериканських країн, Соцінтерн, як видно з його політики, перейшов до довгострокової орієнтації не на створення нових, а на використання вже існуючих партій, профспілок, масових рухів і громадських організацій, якщо навіть ідеологічно вони не зовсім «вкладаються» в соціал-демократичні рамки, а лише наближаються до них за певними параметрами. При такому підході мова може йти про співробітництво з багатьма силами, що знаходяться ліворуч від латиноамериканського центру: ліберальними, радикальними, різного роду націонал-реформістськими рухами.

З цієї точки зору особливий інтерес для Соцінтерну, мабуть, становлять країни так званого Південного конусу, де переможно завершується визвольна боротьба проти реакційних диктатур. Тут досягнуто відносно високого рівня соціально-економічного розвитку і зрілості капіталістичних відносин, є досить чисельні робітничий клас і середні верстви населення, спостерігаються значна політична активність мас (при одночасній соціальній та ідейній різнорідності широкого демократичного руху) і сильний вплив в рамках цього руху дрібнобур-

жуазних кіл. Соцінтерн враховує і ті труднощі, що постали перед революційними лівими силами внаслідок тривалих репресій, тривалої діяльності в умовах підпілля та еміграції, а також наявність залишків масових націонал-реформістських течій від 40—60-х років (у Бразілії, наприклад, жетулізм — масовий громадський рух націонал-реформістського гатунку, створений відомим політичним діячем, президентом країни Жетуліо Варгасом), які нерідко змикаються із соціал-демократією. Не забуває Соцінтерн і про досвід ряду країн Південної Європи, які нещодавно звільнилися від фашистських та диктаторських режимів (Іспанія, Португалія, Греція) і які близькі за своїми основними економічними та соціальними показниками до найбільш розвинутих країн Латинської Америки. До того ж до влади в усіх цих європейських країнах кінець кінцем прийшли соціал-демократи.

Взагалі прийнято говорити про «полівіння» Латинської Америки, хоч багато спеціалістів дотримується тієї точки зору, що процес завоювання влади лівими партіями не буде відзначений значними успіхами ще протягом досить тривалого часу. Зокрема, швейцарська газета «Нойє цюрхер цайтунг» підкреслювала у вересні 1985 року, що даний феномен визначається як «виникнення нових настроїв, в яких різко негативне відношення до методів вирішення проблеми зовнішнього боргу в дусі рецептів МВФ збігається із зростаючою ненавистю до США, викликаною самовпевненою й безцеремонною поведінкою Вашінгтона в Центральній Америці. Такі настрої можна назвати лівопопулістськими, вони мають глибокі коріння в Латинській Америці та багаті традиції, але... погано поєднуються із соціал-демократичним прагматизмом».

Проте позиції латиноамериканських популістів досить розпливчасті та суперечливі. Вони дотримуються антиамериканського курсу, відмови від виплати зовнішнього боргу тощо. Така програма, незважаючи на її певну популярність і радикалізм, навряд чи може служити основою для координації всієї регіональної політики. «Все це свідчить про те,— зазначає «Нойє цюрхер цайтунг»,— що політична ситуація в Латинській Америці дуже складна, і довгострокові прогнози зміцнення лівих сил ускладнені багатьма невідомими величинами. Сьогодні головне питання полягає не в тому, в який бік хитнеться політичний маятник континенту, а в тому,

чи вдасться взагалі підтримувати хід ламкого демократичного механізму, що було заведено в першій половині 80-х років».

Цей процес коливання політичного маятника цікаво простежується на прикладі сучасної Аргентіни. Історія цієї країни тільки за останнє десятиріччя, повна трагічних і тріумфальних подій, дає найбільш характерні, типові взірці діалектики розвитку і взаємозв'язку різноманітних лівих рухів у «третьому світі».

Те, що після тривалої перерви (семирічної ночі панування кривавих військових диктатур), в 1983 році в Аргентині нарешті відбулися президентські вибори, які проходили згідно з конституційними положеннями, свідчить про початок розвитку демократичного процесу в країні. Щоправда, далеко не завжди він відбувається рівномірно і безболісно. Праві сили не бажають здавати своїх позицій. Таким чином, перед лівими силами (до виборчого альянсу увійшли дві найбільших лівих організацій країни — компартія Аргентіни та Рух до соціалізму) стоять складні завдання.

Самі аргентінці говорять про те, що їх із шкільної лави привчають до думки: їх національна ідеологія — це перонізм, а комуністи, мовляв, пропонують «заморські ідеї», які не можуть «прорости на аргентінському грунті». Отже, безумовно, стосунки з перонізмом, становлять для КПА дуже складну проблему. Значні зміни відбуваються і всередині самої Комуністичної партії Аргентіни. Представник партії по зв'язках із пресою К. Ассаріті заявив, що XVI з'їзд КПА, який відбувся в середині 80-х років, поклав край «хвостизму», покінчив з іншими реформістськими ухилами та сектантством. Перед КПА постало завдання створення в країні нового політичного інструмента — Фронту національного та соціального визволення.

Цей процес загалом закономірний для багатьох країн Латиноамериканського континенту. Ідеї латиноамериканської солідарності своїм корінням сягають ще періоду національно-визвольної боротьби проти іспанського колоніального гноблення в першій чверті XIX століття, коли під знаменами С. Болівара, Ф. Міранди, О. Хігінса боролися широкі коаліції повстанських сил окремих віце-королівств і всієї Латинської Америки в цілому. В багатьох країнах Латинської Америки вже створені і активно діють подібні союзи: Широкий фронт Уругваю, Сандіністський фронт національного визволення

Нікарагуа, Фронт національного визволення імені Фарабундо Марті в Сальвадорі, Об'єднання лівих сил у Чілі, Патріотичний фронт в Колумбії, Лівий широкий фронт в Еквадорі, Об'єднана соціалістична партія в Мексиці та інші.

В Комуністичній партії Аргентини — це характерно для компартій усіх країн Латиноамериканського континенту — помітний процес омолоджування, що зачіпає значною мірою партійний апарат. Вартим уваги є те, що партійна кар'єра ніяк не узгоджується з особистою вигодою, оскільки, згідно з статутом партії, всі звільнені партійні функціонери незалежно від рангу та посади отримують стільки, скільки робітник, який має середню кваліфікацію.

Незважаючи на труднощі та протидію правих сил, популярність аргентінських комуністів зростає.

Серйозну занепокоєність у КПА та інших лівих сил викликає факт постійного зростання загрози демократичним перетворенням у країні, розпочатим восени 1983 року. Багатьом злочинцям, винним у порушеннях прав людини та в інших антиконституційних діях під час «керування» країною військовими диктатурами, вдалось уникнути відплати.

Атмосфера неспокою підігрівається і бродінням у збройних силах країни. Скорочення за рішенням уряду військових витрат, суди над вищими офіцерами, звільнення в запас значної частини генералітету викликало незадоволення армії. До того ж урядом цивільного президента Р. Альфонсіна було скасовано горезвісну доктрину «національної безпеки» (розроблену і нав'язану Пентагоном на початку «холодної війни» усім латиноамериканським країнам, крім Мексіки), згідно з якою збройні сили латиноамериканських республік (а в рамках Договору про міжамериканську оборону 1947 року це могло бути тільки під керівництвом правлячих кіл США) виступали «гарантами конституційних режимів і політичної стабільності» на континенті. Дійсна суть доктрини «національної безпеки» проявилася в перманентній війні, яку збройні сили вели проти прогресивних, патріотичних рухів у Латинській Америці на догоду американським монополіям і місцевій олігархії.

Отже, ситуація в країні непроста. Представник керівництва КПА охарактеризував її таким чином: «...Доля демократії наводить на роздуми. Вона нібито

і розкріпачила сили, що були сповиті авторитаризмом, але аргентінці скаржуться на слабкість політичних партій, на пасивність громадських організацій, на страх, що в'ївся в душу за довгі роки диктатур. Аргентінська єпископська конференція нарікає на ідолопоклонство перед грошима, що веде небагатьох до перенасичення матеріальним достатком та нестямного споживання, тоді як дедалі більшого поширення набуває злиденність широких верств населення. А деякі західні агентства писали навіть про «крах Аргентіни як держави»... Але.., незважаючи на деякі вчинки путчістів, всі три спроби (контрреволюційного перевороту.— *Б. Г.)* зазнали поразки, вони показали, в якій ізоляції знаходяться противники демократії».

Таким чином, взаємозв'язок лівих сил, необхідність їх взаємопідтримки в боротьбі проти реставрації диктатур в країнах «третього світу» очевидна.

Саме в цьому може полягати ідея нового Інтернаціоналу лівих прогресивних партій та організацій країн «третього світу», метою якого буде створення широких демократичних коаліцій в кожній окремо взятій країні Азії, Африки та Латинської Америки і досягнення їх активної взаємодії на міжнародній арені у боротьбі за вирішення регіональних і глобальних проблем людства. Ідея такого Інтернаціоналу не може викликати заперечень.

Формула довір'я

Одним із найбільш поширених міфів буржуазної політології та пропаганди останніми роками став міф про «занепад» ідеології, що, мовляв, позначилось і на деполітизації культури, яка нібито набула суто прикладного, навіть комерційного характеру і вже не може, як раніше, бути стрижнем боротьби за перебудову світопорядку, прапором консолідації дій народів в їх боротьбі проти насильства та гноблення.

Проте, «занепаду» ідеології, про який стверджують на Заході, не існує. Тому великий капітал продовжує, як і раніше, відстоювати свою ідеологію на політичному та державному рівнях, в економіці та суспільному житті, в законодавстві та засобах масової інформації, намагаючись контролювати й використовувати весь інстру-

ментарій, що дозволяє увічнювати його володарювання як в розвинутих державах, так і в багатьох країнах «третього світу».

Напередодні вступу в нове тисячоліття процеси ідеологічної боротьби, у тому числі й у галузі культури, потребують глибокого переосмислення. Але ніхто не має права принижувати, як це часто роблять на Заході, роль і внесок народів країн Азії, Африки та Латинської Америки у світову культуру, що, звичайно, не виключає і критичного до нього підходу, як до будь-якого іншого явища.

Рух за соціальне, духовне та національне визволення набирає темпів, використовуючи свій багатющий потенціал. Марксизм-ленінізм, який зміг перевести в практичні справи свою теорію на значній частині планети, в умовах перебудови набуває нових імпульсів, глибоко усвідомлюючи небезпеку, яка таїться в таких явищах, як детермінізм, догматизм, психологія безправних «гвинтиків». Він пропонує світові ідеї, що стають матеріальною силою, як, наприклад, заклик врятувати людство від ядерного апокаліпсису.

Співвідношення між долею планети і молодих держав Азії, Африки та Латинської Америки, між політикою та культурою, між загальним миром і споконвічними прагненнями людства до щастя, були глибоко та яскраво висвітлені у розмові між М. С. Горбачовим і колумбійським письменником Гарсіа Маркесом, що відбулася 15 липня 1987 року. В їх діалозі, який став значною подією в духовному житті людства, зазначалося, що сучасній людині, людині кінця XX — початку XXI сторіччя перш за все необхідно змінити своє мислення, відмовитися від думки про атомну зброю, як і про будь-які інші види зброї, як засіб захисту своїх інтересів. При цьому видатний романіст підкреслив: якщо те, що робить СРСР у боротьбі за мир на планеті, буде доведено до кінця, то це буде найважливішою подією в сучасній історії, що інтелігенція Латинської Америки підтримує таку політику.

Усвідомлення реальних можливостей культури у вирішенні сучасних завдань суспільного розвитку стає наприкінці XX століття особливо актуальним. На XIX Всесоюзній партійній конференції КПРС відзначалось, що: «Без високої якості освіти, наукових досліджень, загальної і професійної культури — без усього цього цілей перебудови не досягти» [50]. А в резолюціях конфе-

ренції констатується: «Революційна перебудова неможлива без всемірної активізації інтелектуального, духовного потенціалу суспільства...» [51]. Ці слова з повною мірою можна віднести і до становлення молодих держав, перебудови їх відносин із зовнішнім світом.

Культура не існує поза простором і поза часом. Вона обмежена хронологічними рамками і в той же час діалектично безкінечна. Це — і прорив вперед, у майбутнє, і засвоєння всього найкращого, що було створено попередніми поколіннями. Все більше вчених, письменників, композиторів, інших діячів культури вважають за краще говорити не про «відкриття» культури того чи іншого народу, а про злиття або взаємовплив і взаємозв'язок культур народів різних континентів.

При цьому саме соціальне визволення і народження на його хвилі духовного піднесення створюють сприятливу атмосферу для колосального культурного прориву тієї чи іншої нації. Так, революція 1959 року на Кубі була в багатьох своїх проявах національно-культурним фактором величезного значення. Вона виконала свою національно-визвольну місію і стала двічі великою, розв'язавши завдання радикального духовного та культурного перетворення кубинського суспільства, розкрила йому шлях до соціалістичного світогляду. Велику роль у цьому процесі відіграла кампанія по ліквідації неписьменності 1961 року.

Якби кубинський народ не завершив революції в галузі освіти, обов'язковий рівень якої сьогодні — дев'ять класів середньої школи, країна ніколи не змогла б подолати тих перешкод, що стояли на шляху стрімкого розвитку народного господарства, не змогла б поставити перед собою такі високі цілі науково-технічного прогресу, як розвиток генної інженерії, електроніки, інформатики, найсучасніших галузей медицини.

Загальносвітове значення кубинської революції полягає і в тому, що своїми економічними та духовними досягненнями вона привернула увагу всього людства до Латинської Америки.

Не менш показовий такий цікавий факт. Журнал «Прісма латиноамерикано», що видається на Кубі, опублікував у березні 1989 року інтерв'ю з Р. Мурільо * — дружиною президента Нікарагуа Даніеля Ортеги.

* Незважаючи на те, що Р. Мурільо мати десятьох дітей, вона бере найактивнішу

В інтерв'ю вона, зокрема, сказала, що з перемогою Сандіністської революції в країні розроблено програму широких заходів з метою «демократизації культури... Ми створили поетичні та художні студії, відкрили майже в усіх містах бібліотеки, перетворили клуби, які раніше служили для розваг буржуазії, в Будинки народної культури. Вперше за всю історію країни було створено Інститут кіно. Подією надзвичайної ваги в сфері культури стала кампанія по ліквідації неписьменності. Кількість людей в Нікарагуа, що не вміють читати і писати, скоротилася з 65 до 12 процентів, а серед жіночої частини населення до одного процента».

В умовах необхідності захисту Сандіністської революції від зовнішньої агресії (неоголошена війна «контрас» при активній підтримці з боку США) зумовила спрямування майже половини державного бюджету на потреби оборони країни), проблеми культурного розвитку натрапили на серйозні перешкоди. Але уряд Сандіністського фронту національного визволення (СРНВ) зробив усе можливе і в цій сфері: від створення мережі безкоштовних дошкільних закладів до відкриття нових учбових центрів для підготовки спеціалістів з вищою освітою.

Важливо підкреслити той факт, що в Нікарагуа були створені умови для розвитку різноманітних стилей і напрямків у галузі культури, що свідчить про атмосферу політичного плюралізму, про заінтересованість уряду створювати для митців умови всебічного творчого пошуку. Р. Мурільо в зв'язку з цим зазначила: «Ми вважаємо, що серед художньої інтелігенції є представники різних політичних течій, хтось ідентифікує себе з боротьбою народу, інші — на боці опозиції, але це зовсім не означає, що твір того чи іншого митця з боку опозиційного табору має піддаватись обструкції властей».

Зрозуміло, що така грандіозна подія в житті країни, як революція, не могла не позначитися на творчій діяльності найширших народних мас. Р. Мурільо назвала це «бурхливим сплеском» і, як приклад, навела історію однієї із кращих нікарагуанських художниць — Мірти Бодес. Вона почала малювати, коли їй виповнилося

участь у процесі революційного творення в Сандіністській Нікарагуа. Рісаріо Мурільо — не тільки поетеса, але й генеральний секретар Сандіністської асоціації працівників культури Нікарагуа.

60 років. «Це відродження почуття самоцінності кожної людини, яка приєднується із правом брати участь у різних формах боротьби, дає нам змогу постійно розкривати все нові та нові таланти. Ми зараз ніби збираємо із окремих частинок нашу понівечену та зруйновану самобутність, щоб відтворити на цій основі справжній духовний образ нікарагуанців»,— підкреслила генеральний секретар Сандіністської асоціації працівників культури.

Своїми досягненнями в галузі культури на сучасному етапі народи «третього світу» значною мірою зобов'язані національно-визвольним рухам. В усіх молодих незалежних країнах після визволення розгорнулися широкомасштабні кампанії по ліквідації неписьменності, багато було зроблено для розвитку професійного навчання, демократизації системи освіти, створення закладів вищої школи та науково-дослідних центрів.

Разом з тим слід підкреслити, що в ході боротьби за незалежність, боротьби з колоніальною адміністрацією, до якої входили й представники місцевої інтелігенції, у революційних сил, що частіше спиралися на сільське населення, а не на трудящих міст і представників інтелігенції (Мозамбік, Уганда, Кампучія та ін.), виробився певний стереотип, який умовно можна визначити як «антиінтелектуалізм». Керівні кола революційних сил забувають про те, якими енциклопедичними знаннями володіли засновники теорії та практики національно-визвольної боротьби М. Ганді, Дж. Неру, Кваме Нкрума, Ф. Кастро, А. Кабрал, Х. Марті, А. Сандіно. Жоден справжній революціонер не може третирувати інтелігенцію, оскільки подібна позиція означала б відмову від самої суті ідеї розвитку (на згадку мимоволі приходять події 30-х років у нашій країні, середини 70-х в Кампучії, на жаль, їх перелік можна було б продовжити). Тільки позбуваючись дешевого «культурного нігілізму» та інтелектуального сектантства, не кажучи вже про згаданий геноцид щодо інтелігенції, можна говорити про прорив у майбутнє. В. І. Ленін вчив, що комуністом можна стати лише тоді, коли збагатиш свою пам'ять знанням всіх тих багатств, що виробило людство [52]. Це стосується кожного революціонера, інакше шлях у XXI століття буде закрито.

Ідеологічний тиск з боку імперіалістичних держав на країни, що розвиваються, постійно зростає. Вони вміло використовують найсучасніші технічні засоби, досягнення соціології, комунікацій, соціальної психології,

механізми вивчення громадської думки з метою інтегрувати діячів мистецтва та культури країн «третього світу» в західні ідеологічні схеми та структури.

На початок 90-х років США контролюють 35 процентів засобів масової інформації планети, 75 процентів телепередач, 50 процентів кінопрокату і 90 (!) процентів телехроніки (спільно з британськими компаніями). Два найбільших північноамериканських агентства інформації Ассошіейтед Пресс (АП) і Юнайтед Пресс Інтернешнл (ЮПІ), Агентство Франс Пресс, британське агентство Рейтер тримають у своїх руках 90 відсотків обробки світової інформації. Повідомлення АП на міжнародну тематику щоденно слухає мільярд чоловік. Його послугами користуються понад 10 тисяч журналів і радіостанцій у 100 країнах світу. За даними ЮНЕСКО, Сполучені Штати контролюють виробництво 80 процентів компонентів сучасної електронної техніки, розпоряджаються 99 процентами комп'ютерних банків інформації, виробляють 80 процентів електронно-обчислювальних машин, що надходять на світовий ринок.

Високий технічний рівень обробки та передачі даних, величезний обсяг новин не означає, проте, що їх споживачі отримують об'єктивні повідомлення про події, що відбуваються в світі. Парадокс полягає в тому, що жителі цих країн, перенасичені інформацією з Заходу, частіше гірше за інших уявляють собі суть найгостріших сучасних проблем, що стоять перед усім людством.

Об'єктивний аналіз причин створення такої могутньої системи пропаганди показує: вона потрібна перш за все для нав'язування культурних стереотипів, політичних та ідеологічних установок, які б відповідали інтересам великої імперіалістичної буржуазії.

Все це, проте, не повинно принижувати помітного внеску народів Сполучених Штатів та інших західних країн у світову культуру. Народ США створив багате мистецтво, яке збагачує й інтелектуальний рівень народів «третього світу». Але політика правлячих кіл США та інших західних країн суперечить глибинним національним інтересам народів Азії, Африки та Латинської Америки.

В міру зміцнення міжнародних економічних зв'язків індустріальні капіталістичні країни розпочали відігравати щодо слаборозвинутих і залежних країн ту ж саму роль, яку беруть на себе в суспільстві правлячі класи

щодо експлуатованих. Надаючи так звану технічну допомогу, західні держави узурпують у «третьому світі» керівництво освітою, наукою та мистецтвом, підпорядковують собі викладацький корпус, дискредитують в очах молоді основні цінності вітчизняної культури.

Однією із найбільш трагічних і небезпечних форм «інтелектуального неоколоніалізму» є так звана проблема викрадення талантів з країн Азії, Африки та Латинської Америки західними монополіями. Шкоду, яка завдається при цьому економічним, культурним та духовним потенціалам країн «третього світу», практично неможливо підрахувати.

За даними ЮНЕСКО, за період з 1949 по 1969 рік у Сполучені Штати із країн, що розвиваються, переїхало 143 тисячі фахівців вищої кваліфікації. За підрахунками американського інституту страхування життя, тільки вартість професійної підготовки цих спеціалістів становила п'ять мільярдів доларів. Якщо ж урахувати, що кожний випускник вузу протягом 20 років приносить в середньому наймачам 440 тисяч доларів прибутку, то до 1989 року країни, що розвиваються, втратили внаслідок «викрадення умів» ще 63 мільярда доларів. Сьогодні, на порозі 80—90-х років, беручи до уваги зростаючі темпи «перекачування умів», ці суми сміливо можна подвоїти, а то й потроїти.

Особливо тривожного, масового характеру набрав «витік умів» з Латинської Америки. Наприкінці 80-х років кожний п'ятий випускник університету, з якими фірмами США укладені контракти — латиноамериканець. Згідно з даними ЮНЕСКО, щороку Латинська Америка втрачає на «експорті спеціалістів» вісім процентів випускників технічних і 20 процентів — гуманітарних вузів. Як правило, знімаються самі «вершки». Так, за період з 1961 року по 1970 Латинську Америку покинуло 35 відомих математиків, 132 вчених-фізики, 769 біологів і біохіміків. Головний важіль, що забезпечує «перекачування умів» — це загальна економічна та науково-технічна залежність країн, що розвиваються, від розвинутих країн Заходу, іноземного капіталу. Було б наївно, проте, думати, що відплив спеціалістів «третього світу» — явище стихійне, процес, зумовлений лише кон'юнктурою попиту і пропозиції в умовах науково-технічного прогресу, коли імперіалістичні монополії «замовляють музику» на світовому економічному ринку. Свого часу держсекретар США Дін Раск (1961—1968)

у пориві відвертості заявив: «Імміграція спеціалістів, якщо її як слід організувати, може перетворитися на одне із головних джерел прибутків для нашої країни».

Головними «помпами», що качають сіру мізкову речовину з країн «третього світу», виступають транснаціональні корпорації.

Іншим могутнім магнітом, що притягує таланти з країн «третього світу», є численні вузівські та іншого роду стипендії, які надаються в країнах Заходу. Велику роль при цьому відіграють так звані фонди культурного розвитку, фінансовані, як правило, все тими ж ТНК.

Сполучені Штати, інші розвинуті держави Заходу досить часто надають фінансову та іншу допомогу для розвитку наукових програм в країнах, що розвиваються. Безкорисливістю тут, проте, навіть і не відгонить: «донори» неодмінно одержать солідні дивіденди.

Одним із прикладів такого роду «співробітництва» може служити національний аграрний університет Ла-Моліна в Лімі. США фінансують тут цілий ряд науково-дослідницьких програм і фактично керують створеним на базі університету Міжнародним центром по вивченню картоплі (його директор — американець). Центр діє вже протягом багатьох років, і сільське господарство США отримало колосальну користь від наукових досліджень центру. А що стосується перуанців, то картоплярство залишається в їх країні однією із найменш продуктивних, технічно і селекційно відсталих галузей сільського господарства. Більш того, саме з Ла-Моліни помічається найбільший відтік спеціалістів до США.

Подібну картину можна зустріти і в престижному столичному університеті Каетано Ередіа, що готує медичних працівників. Ряд наукових програм в університеті також фінансується із США, в зворотній бік направляються найкращі випускники.

Проблеми викрадання кваліфікованих кадрів, більш послідовної політики країн, що розвиваються, в галузі освіти неодноразово були темою обговорень на сесіях Генеральної Асамблеї ООН, підіймалися в доповідях її спеціалізованих органів (особливо ЮНКТАД), на конференціях керівників держав і урядів позаблокових країн, на інших міжнародних форумах. Значний і безкорисливий внесок роблять соціалістичні держави, допомагаючи десяткам країн Азії, Африки та Латинської Америки у підготовці національних висококваліфікованих кадрів.

Вивезення талантів перетворилося на суперприбутковий імперіалістичний бізнес. І про будь-яке рівноправ'я економічних відносин не може йтися, поки триває пограбування природних і людських ресурсів країн, що розвиваються. Покласти цьому ганебному явищу край — значить зробити важливий крок на шляху до отримання ними дійсної незалежності.

Надзвичайно важливу принципову роль у процесі становлення молодих національних культур відіграє мовний фактор у розвитку та збереженні національної самобутності. Різноманітність культур, традицій і мов — історична особливість «третього світу».

Так, наприклад, домініканський народ створив високі взірці культури, багато в чому спираючись на досягнення культури Іспанії і, насамперед, її мови. Йому довелось докладати значних зусиль для захисту своєї культури. На думку багатьох учених, країна пережила три критичних моменти багатомовності, коли нації офіційно нав'язувалась мова іноземного загарбника: французька в 1801—1809 роках, після захоплення острова Францією, знову французька в 1822—1844 роках — у період окупації Домініканської Республіки гаїтянськими військами, англійська — під час першої військової інтервенції з боку Сполучених Штатів Америки в 1916—1924 роках. Таким чином, для домініканців іспанська мова стала засобом захисту і збереження їх національної самобутності, хоча більшість населення Малих і Великих Антільських островів розмовляє англійською або французькою мовами.

В цілому для культур країн, що розвиваються, органічно притаманний процес синтезу. Так, культура Бразилії — величезної, досі багато ще в чому ізольованої від інших латиноамериканських народів країни — своїм глибинним корінням сягає Африки, Європи, Близького Сходу. Споконвіку пригноблена політикою колоніалізму, вона поступово взаємозбагачувалась, досягала єдності, складалась у дійсно національну культуру. Багатогранну бразільську культуру вирізняє самобутність у фольклорі, літературі, живописі, архітектурі, музиці, кінематографі тощо. В XX столітті Бразилія подарувала людству двох видатних митців, які прославили працьовитий і талановитий бразільський народ у своїх творах — письменника-романіста Ж. Амаду і засновника ультрасучасної архітектури О. Німейра.

Широкий культурний рух у Бразилії сприяє визво-

ленню національної художньої творчості з полону прислужництва, відчуження, відходу від дійсності та контролю з боку державного апарату і монополій. У цьому процесі не може бути однакового ставлення до «запозичених» мов. Не можна кожну із них вважати непричетною до інтересів корінного населення країн Азії, Африки та Латинської Америки. Історію переписати неможливо.

В сучасних умовах особливо зростає роль культури як засобу боротьби за мир, роззброєння, гуманізм та соціальний прогрес. Але і культура зазнає втрат в ім'я безкомпромісної боротьби. Згадаймо померлого у вигнанні в 1972 році видатного парагвайського композитора Х. А. Флореса. Його самобутній геній знайшов вияв у створеному ним «гуаранія» — новому музикальному жанрі, в якому відображені скорбота і надії пригнобленого народу. Важко, наприклад, без хвилювання слухати мелодію «Індіанка», що стала широковідомою далеко за межами Парагваю, або пісню «Обреріто» («Маленький робітник»), присвячену простим трудівникам, яка була заборонена обскурантистською диктатурою Стресснера. Небайдужий до людської долі, Х. А. Флорес відгукнувся симфонічною поемою «Маріа де ла пас» на злочинне атомне бомбардування японських міст Хіросіма та Нагасакі. Цей твір, на думку експертів ЮНЕСКО, є своєрідним внеском Парагваю в битву за виживання людства.

Багато представників парагвайського мистецтва і літератури пізнали гіркий хліб вигнання. Серед них і такі відомі діячі культури, як Б. Сагієр і Е. Хіменес. Останній — найвідоміший сучасний парагвайський композитор. Його композиція — «Хай відродиться Парагвай!» пройнята оптимізмом, вірою в майбутнє вільної батьківщини після тривалого мороку диктатури. Перелік був би неповним, якщо не згадати представників інтелігенції, які опинилися серед 25 тисяч жертв військових диктатур в Аргентині в другій половині 70-х — на початку 80-х років. Це письменники такого масштабу, як Х. Конті, багато відомих журналістів, у тому числі безпартійний Р. Валш і комуніст Р. Ментаберрі, який був повішений бандою найманих вбивць.

Серед тих, що загинули, кращі представники інтелігенції Аргентіни поколінь 60—70-х років, які навчалися на досвіді кубинської революції.

Важливе значення культури у становленні молодих незалежних держав підкреслює і той факт, що 1988—

1997 роки, відповідно до резолюції ООН, прийнятої на 41-й сесії Генеральної Асамблеї, були проголошені Всесвітнім десятиріччям розвитку культури.

Культура — не якась ідеалізована прикраса, а досить впливова і важлива форма політики. Культура — це сфера життєзабезпечення, інтелектуальний і творчий потенціал суспільства, одне із найсуттєвіших джерел його соціального динамізму. Культура, як відомо ще з часів сивої давнини, особливо в умовах нового політичного мислення зближає народи у спільній боротьбі за мир.

Ще в 1980 році колишній генеральний директор ЮНЕСКО Амаду Махтар М'Боу звернувся із закликом «врятувати одне з славетних міст ісламського світу — місто віри і знання, чудовий культурно-художній центр, Афіни Африки — марокканське місто Фес». «Фес,— говорив М'Боу,— треба врятувати заради його населення, заради Марокко, бо він є спадщиною всього людства».

Здавалось би, окремий факт, один із численних епізодів яскравої мозаїки культурного життя світового суспільства. Але він дуже і дуже символічний.

Багатюще минуле і обмежені можливості сьогодення. Яскрава історія і сумні картини сучасності. Це — спільна проблема для переважної більшості країн, що розвиваються.

Формули міжнародної допомоги, засновані на розумінні того, що не зберігши самобутню культуру якогось народу, вірніше важливу її частину, людство втратить щось важливе в світовій культурі і в XXI сторіччі безперечно стане біднішим. Формула взаємної міжнародної допомоги і не лише в галузі культури, є формулою взаємного довір'я, такого необхідного на рубежі тисячоліть.

Вибір зроблено

Народи країн, що розвиваються, становлять сьогодні кількісно переважну частину людства. Вони наближаються до XXI сторіччя у плині незворотного процесу соціально-економічних перетворень. З його поступальним розвитком ці народи досягли значних позитивних змін, але зіткнулися водночас і з чималою кількістю труднощів.

Те, що практично всі колишні колонії та напівколонії досягли незалежності, помітно відбилося на капіталістичній системі в цілому, не тільки у плані політики, але й ідеології. Власне кажучи, сама система капіталістичного господарства припинила своє існування в тому вигляді, в якому вона сформувалася та існувала останні сто років.

Для того, щоб зберігати класичну систему економічної залежності, імперіалістичним державам раніше доводилося вдаватись до політики підкупів, обіцянок, шантажу та воєнних погроз, що нерідко приводило до прямого втручання у внутрішні справи молодих суверенних держав. Однак унаслідок тривалої еволюції «політики канонерок» (хоча її рецидиви ще час від часу спалахують в афро-азіатському та латиноамериканському регіонах) стара система капіталістичної залежності була трансформована у витончену систему неоколоніалістської експлуатації, що прив'язала країни «третього світу» до розвинутих імперіалістичних держав Заходу міцніше, наприклад, за політику «великого кийка» сумнозвісного американського президента Теодора Рузвельта.

Підраховано, що американські ТНК на кожний долар, вміщений у країнах, які розвиваються, отримують понад сім доларів чистого прибутку. Крім того вони неминуче встановлюють над зовнішньою торгівлею країн «третього світу» свій глобальний контроль. Так, ТНК контролюють 95 процентів торгівлі залізною рудою усіх країн Азії, Африки та Латинської Америки. У результаті такої «опіки» держави, де добувається ця цінна сировина, отримують тільки 10 процентів прибутків від її загальної вартості.

Під впливом, наприклад, монополій США деформована, вирізняється однобокістю, залежністю від зовнішньої торгівлі, відсутністю зв'язків між різними галузями економіка латиноамериканських республік. Іноземні ж капіталовкладення сконцентровано в тих сферах, які виключно вигідні лише ТНК.

Така політика у народів країн, що розвиваються, не може, звичайно, не викликати рішучого протесту. Ось вже дійсно «мішки з грошима перетворюють на діжки з порохом». Рано чи пізно, але могутнім імперіалістичним державам доведеться вибирати між політикою відвертого або закамуфльованого грабежу і політикою співробітництва на справедливих засадах.

Однак уже і нині імперіалістичні держави об'єктивно заінтересовані у повній стагнації економік країн «третього світу». Адже низький рівень розвитку останніх, вузькість внутрішнього ринку, нестача кваліфікованої робочої сили є перешкодами на шляху експансії монополістичного капіталу.

Але якщо ТНК якимось чином і справді розвивають виробничі відносини, наповнені сучасним технологічним змістом, у молодих незалежних державах, то при цьому вони переслідують насамперед свої корисливі цілі, а не керуються бодай найменшими альтруїстичними мотивами. Звідси й бере свій початок той потворний, однобокий, негармонійний стан розвитку економік країн Азії, Африки та Латинської Америки, звідси й політика перенесення матеріало- і енергомістких виробництв з розвинутих держав на периферію капіталістичного світу.

З розвитком процесу національно-визвольного руху, його внутрішніх суперечностей на новому етапі, характерними для економік країн «третього світу», їх соціальної сфери відбувається водночас процес перегрупування і класових сил в цих країнах.

Для того, щоб правильно зрозуміти і оцінити соціальні структури країн, що визволилися, необхідно уточнити ті методологічні прийоми, що вже склалися для конструювання «нових робочих схем».

Мабуть, слід визнати, що започаткована класичною марксистською наукою схема соціально-економічних досліджень на матеріалі капіталістичних країн Західної Європи не може бути автоматично перенесена для аналогічного наукового пошуку, де об'єктом дослідження стали сучасні країни «третього світу». Хоча безперечним є те, що існують загальні суспільно-політичні закони і закономірності розвитку.

Зв'язки усередині вузьких союзів, наприклад, у багатьох країнах, що розвиваються, до яких можна віднести не тільки об'єднання, засновані на кровних та інших родинних зв'язках, але й різноманітні релігійно-кастові угруповання, нерідко в силу розвитку національних традицій є набагато міцнішими, ніж зв'язки, засновані на спільності класових інтересів, класової солідарності. Таке становище не можна сьогодні ніякою мірою залишати поза увагою. Тим більше, що багатовікові національні традиції, зв'язки в межах вузьких союзів не відмирають, а, навпаки, стають з часом міц-

нішими, вступаючи у складні, суперечливі відносини з класовими засадами.

Досить лише згадати суспільно-політичну піраміду сучасного Афганістану — країни з характерними для будь-якого соціально-нерівноправного суспільства гострими класовими суперечностями, країни, де роль пуштунських племен в суспільстві переконливо доводить, що в політичному житті країни домінуючими є національні, навіть родо-племінні фактори, а не класові. Про це свідчать трагічні події, що мали місце в січні 1986 року в Південному Йємені.

Цікавою і виключно актуальною сьогодні є також проблема вибору самобутнього шляху розвитку багатьма країнами, що стали на шлях незалежності. Вона безпосередньо зв'язана з вищезгаданим положенням, оскільки нерідко різноманітні політичні організації, об'єднання виросли саме з тих вузьких союзів, тобто їх об'єднують насамперед не класові інтереси, хоча й вони теж відіграють значну роль, а етнічні, релігійні та інші принципи.

Разом з тим, очевидно, що країни, які розвиваються, під впливом науково-технічної революції підійшли до етапу загальнонаціональної консолідації. А вузькі інтереси тим часом своєрідним чином консервуються. Особливо це характерно для деяких азіатських та африканських країн, де традиційні суспільні відносини культивуються сьогодні в сучасних формах. Таким чином нові тенденції розвитку водночас сприяють збереженню старих традицій. Подібні парадокси, як вже зазначалося, характерні не тільки для сфери промислового виробництва, а й для суспільно-політичних відносин у державах Азії, Африки та Латинської Америки.

При об'єктивному дослідженні особливостей розвитку країн «третього світу» не можна не звернути увагу на ще одну характерну тенденцію: соціалізація там як міського, так і сільського населення відбувається на основі патріархальних, тенденційно вузьких об'єднань. Процес класоутворення йде не так активно, як це свого часу було, наприклад, у західноєвропейських країнах. А в ряді держав — Непалі, ЙАР, ОАЕ, Бутані та ін.— практично більша частина населення залишається в рамках традиційних суспільних об'єднань. Водночас у так званих нових індустріальних країнах процес класоутворення сучасного типу розвивається значно активніше і вже наближається до свого завершення.

Отже, ще раз підкреслимо, що своєрідність соціальної диференціації в країнах, що розвиваються, в першу чергу афро-азіатських, полягає в тому, що розшарування відбувається в умовах збереження традиційних локальних союзів, тобто визначається самою специфікою розвитку країн «третього світу», а також їх особливостями у сфері культури та духовного життя.

Гадається, що розвиток цих процесів саме у такій формі обов'язково найсуттєвішим чином вплине на становище даної групи країн у світовому товаристві в майбутньому, як умови їх входження у нове тисячоліття.

Мабуть, буде правильним зробити висновок про те, що в тих країнах, де процес соціальної диференціації внаслідок активізації розвитку капіталістичним шляхом відбуватиметься бурхливо, так чи інакше йтиме поступальний соціально-економічний розвиток. І, навпаки, у тих державах, де сильні локальні об'єднання, засновані на релігійних, етнічних та інших подібних інтересах (наприклад, Ірані, Шрі-Ланці, Чаді, Судані), можлива помітна стагнація у загальному розвитку, прогресивні перетворення «приживатимуться» там, не виключено, з більшими труднощами. У Латинській Америці розвиток піде, вірогідно, більш знайомим для нас, «класичним» шляхом, подібним тому, яким пройшла більшість країн Західної Європи.

Як і раніше, велике значення для молодих незалежних країн має досвід Великої Жовтневої соціалістичної революції. Стратегічний курс КПРС на революційне оновлення та демократизацію радянського суспільства повертає авторитет соціалізмові в цілому, збільшує привабливість соціалістичних ідей у світі взагалі і в зоні національно-визвольного руху зокрема.

Нове політичне мислення, рішучі кроки в галузі роззброєння, крім усього іншого, сприятимуть і тому, що завдяки зекономленим від витрат на військове виробництво коштам допомога країнам «третього світу» може значно збільшитись. Зрозуміло, це б сприяло країнам Азії, Африки та Латинської Америки у подоланні відсталості, голоду, бідності, було б важливим кроком у справі встановлення нового, справедливого міжнародного економічного порядку.

Сьогодні людство переживає переломний момент у своєму розвиткові. При цьому особливого значення набуває дотримання принципу свободи вибору. Людство нарешті починає повною мірою усвідомлювати, що це

важливо насамперед для самого його існування і навіть виживання.

В умовах, коли світове товариство за відносно короткий історичний проміжок часу поповнилося багатьма молодими державами і водночас було створено і нагромаджено в неймовірних кількостях ядерну зброю, розв'язання міжнародних конфліктів — з чим би не були вони пов'язані,— з позицій військових засобів стало абсолютно неможливим. Таким чином, за даних умов свобода вибору стала насущною необхідністю. Саме цьому питанню значну увагу приділив у своєму виступі 7 грудня 1988 року в ООН М. С. Горбачов. Він підкреслив, що невизнання свободи вибору як принципу, обов'язкового у світовому товаристві, «таїть у собі найтяжчі наслідки для загального миру. Заперечувати це право народів, під яким би приводом це не робилось, якими б словами не прикривалось,— значить посягати навіть на ту нестійку рівновагу, якої вдалося досягти. Свобода вибору — загальний принцип, і він не повинен знати винятків» [53].

Особливого значення набуває цей принцип для країн, що розвиваються. Адже вони у своїй більшості через нестабільність внутрішніх структур, існування нових та традиційних відносин, залишкових явищ від політики колоніалізму і неоколоніалізму тощо перебувають одночасно ніби на декількох етапах розвитку.

Це означає, що із завоюванням незалежності і розвитком національних економік країни «третього світу», з одного боку, дедалі тісніше входять до світового товариства, інтегруються в міжнародні економічні структури. Але з іншого,— як ми вже зазначали, їм доводиться вирішувати питання, пов'язані з процесами внутрішньої національно-державної консолідації. Як, яким шляхом, якими засобами розв'язувати ці складні проблеми — це повинні визначати самі країни, що розвиваються, без будь-якого зовнішнього втручання та диктату. Цілі, їх методи і засоби досягнення — ніхто, крім самих народів цих країн, обирати не має права.

При цьому зрозуміло, що вирішення складних ситуацій усередині країн «третього світу» буде неодмінно супроводжуватися катаклізмами, революціями, кризами, конфліктами тощо. Але, керуючись принципами нового політичного мислення, а також принципом свободи вибору, світове товариство повинне спрямовувати свої зусилля не на «заморожування» тих чи інших про-

цесів у зазначених державах, а на те, щоб вони не виходили за межі внутрішнього життя і не вели, таким чином, до глобальних катаклізмів та катастроф. Народам країн Азії, Африки та Латинської Америки у той же час для вирішення їх внутрішніх проблем та суперечностей в процесі інтегрування у світове політичне і економічне товариство необхідно подавати всебічну допомогу.

Настав час покінчити з тим становищем, коли країни Азії, Африки та Латинської Америки перетворювалися на поле битви між світовими системами і розглядалися розвинутими державами Заходу лише як сфера свого впливу та вкладання капіталів.

Дуже важливо у зв'язку з цим усвідомити, що, як підкреслював в ООН М. С. Горбачов, «самоутвердження в багатоликості світу робить неспроможними спроби звисока поглядати на оточуючих і вчити їх „своєї" демократії. Не кажучи вже про те, що демократичні цінності в „експортному виконанні" часто дуже швидко знецінюються» [54].

Учені-суспільствознавці, між іншим, зазначають, що свобода вибору — це не ізольований, існуючий сам собою принцип: саме вільний вибір кожною країною власного шляху розвитку приведе в майбутньому до вирішення історичної суперечки двох світових систем.

Але загальний вибір для всіх, розвинутих країн і тих, що розвиваються, очевидний вже сьогодні — це вибір взаєморозуміння, миру, співробітництва. Тільки таким шляхом можна гідно увійти в XXI століття.

Бібліографічні посилання

[1] *Кива О. В.* // Междунар. жизнь. 1988. № 6. С. 87.
[2] *Горбачов М. С.* Жовтень і перебудова: революція продовжується. К., 1987. С. 34.
[3] Матеріали XIX Всесоюзної конференції Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1988. С. 29—30.
[4] *Горбачов М. С.* Жовтень і перебудова: революція продовжується. С. 51.
[5] *Маркс К., Енгельс Ф.* // Твори. Т. 29. С. 285.
[6] *Ленін В. І.* // Повне зібр. творів. Т. 27. С. 303.
[7] Там же. С. 337.
[8] Там же. С. 338.
[9] Там же. С. 340.
[10] Там же. С. 342.
[11] Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1986. С. 21.
[12] *Казакевич В. П.* Проблемы международных денег при капитализме М., 1987. С. 126.
[13] *Кастро Фидель.* Отмена внешнего долга и установление НМЭП как единственно верная альтернатива. Другие темы исторического и политического значения. Полный текст интервью мексиканской газете «Эксельсиор». Гавана, 1985. С 214—217; 234—235.
[14] Виступ М. С. Горбачова в Організації Об'єднаних Націй // Рад. Україна. 1988. 9 груд.
[15] *Мацейко Ю. М.* Развивающиеся страны: проблемы ограничения деятельности ТНК. К., 1989. С. 10.
[16] Див.: *Хвойник П. И.* «Тихая» агрессия империализма. М., 1986. С. 75.
[17] Transnational Corporations in World Development. New York, 1983. P. 234.
[18] Ibid. P. 229.
[19] Harvard Business Review. 1977. July — August. P. 80.
[20] UN Document. E/C. 10/74. 1981. 16 May. P. 20.
[21] Transnational Corporations in World Development. P. 69.
[22] UN Document. F/D. 22/74. 1985. 18 June. P. 25.
[23] Цит. по: *Хвойник П. И.* «Тихая» агрессия империализма. С. 71.
[24] UN Document. E/C. 10/74. 1981. 16 May. P. 16.
[25] Transnational Corporations in World Development. P. 25.
[26] Ibid. P 157.
[27] The CTC Reporter. 1984. Spring. P. 47.
[28] Uri P. Development Without Dependence. New York, 1976. P. 61.
[29] *Маркс К.* Капітал. Т. 1. Кн. 1 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 23. С. 715.

[30] Матеріали XXVII з'їзду КПРС. С. 19—20.
[31] *Kent J.* The Political Economy of Hunger. New York, 1984. P. 26.
[32] *Бестужев-Лада И.* // Междунар. жизнь. 1989. № 7. С. 92.
[33] Див., напр.: *Манчха П. И.* Африка на пути к социальному прогрессу. М., 1986. С. 4—5.
[34] Декларация движения «Здоровье для всех» // Междунар. жизнь. 1987. № 5. С. 105.
[35] Виступ М. С. Горбачова в Організації Об'єднаних Націй // Рад. Україна. 1988. 9 груд.
[36] Цит. за: *Хвойник П. И.* «Тихая» агрессия империализма. С. 139.
[37] Newsweek. 1987. No. 8. P. 84.
[38] *Петренко В. И.* // Междунар. жизнь. 1988. № 7. С. 85—86.
[39] *Коршунов Е.* «Псы войны»... Кому они служат? М., 1979. С. 78.
[40] UN Document. F/D. 22/74. 1985. 18 June. P. 48.
[41] *Маркс К., Енгельс Ф.* // Твори. Т. 20. С. 309.
[42] Див.: Там же. Т. 1. С. 385.
[43] *Ленін В. І.* // Повне зібр. творів. Т. 4. С. 219.
[44] *Маркс К., Енгельс Ф.* // Твори. Т. 8. С. 113.
[45] Там же.
[46] Виступ М. С. Горбачова в Організації Об'єднаних Націй // Рад. Україна. 1988. 9 груд.
[47] Цит. за: За рубежом. 1983. № 43. С. 5.
[48] Там же. 1986. № 14. С. 3.
[49] Див.: Рабочий класс и современный мир. 1987. № 4. С. 80.
[50] Матеріали XIX Всесоюзної конференції Комуністичної партії Радянського Союзу. С. 26.
[51] Там же. С. 112.
[52] Див.: *Ленін В. І.* // Повне зібр. творів. Т. 41. С. 291.
[53] Виступ М. С. Горбачова в Організації Об'єднаних Націй // Рад. Україна. 1988. 9 груд.
[54] Там же.

ЗМІСТ

Футурологом бути непросто 8
ЕКОНОМІКА —
НАУКА ПРО МАЙБУТНЄ 12
«Генії» фінансових махінацій . . . 12
ТНК: транснаціональна колонізація? 24
Як зберегти головне багатство . . 42
«Нові раби» чи «п'ята колона»? . . 55
НАДХОДИТЬ ПОРА ЗРІЛОСТІ . . 65
Цей складний етнічний фактор . . 65
Азіатські «тигри» та «нафтові шейхи» набирають силу 83
«Кобри» жалять беззахисних . . . 102
«Десапаресідос» 112
У тіні пророка 127
НАДІЯ ПРИХОДИТЬ З ВІРОЮ . . 145
З опорою на власні сили 145
Новий Інтернаціонал? 155
Формула довір'я 170
Вибір зроблено 180
Бібліографічні посилання 187

Гуменюк Б. І.

Г94 Горизонти «третього світу»: Країни, що розвиваються, і глобальні проблеми сучасності.— К.: Політвидав України, 1990.— 189 с.— Бібліогр.: с. 187—188.

ISBN 5-319-00642-Х

Що ми знаємо про країни, які розвиваються? Якою є тактика сучасного неоколоніалізму? Революційні перетворення у мусульманському світі — вигадки чи реальність? На ці та інші запитання дає відповідь пропонована науково-популярна книга, насичена цікавими і маловідомими фактами, відомостями з минулого і сучасного країн Азії, Африки та Латинської Америки. Розрахована на широке коло читачів.

Т $\frac{0804000000-033}{М201(04)-90}$ 65—90

ББК 66.2(07)

Научно-популярное издание

Гуменюк Борис Иванович

ГОРИЗОНТЫ «ТРЕТЬЕГО МИРА»

Развивающиеся страны
и глобальные проблемы современности

(На украинском языке)

Киев
Издательство политической
литературы Украины
1990

Завідуючий редакцією *І. В. Лупандін*
Редактор *М. Г. Подпалов*
Художник *І. О. Дорфман*
Художній редактор *Л. В. Демчишин*
Технічний редактор *М. М. Парфенюк*
Коректор *В. Ф. Бавенко*

ИБ № 5688

Здано до набору 30.08.89. Підписано до друку 18.12.89. БФ 37871. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друкарський № 1. Звичайна нова гарнітура. Високий друк. Ум. друк. арк. 10,92. Ум. фарб.-відб. 11,34. Обл.-вид. арк. 10,505+іл. 0,684. Тираж 7000 пр. Зам. 9—276. Ціна 70 коп.

Політвидав України, 252025,
Київ-25, Десятинна, 4/6.

Надруковано з матриць Київської книжкової фабрики «Жовтень», 252053, Київ-53, Артема, 25 на Київській книжковій фабриці, 252054, Київ-54, Воровського, 24.

70 к.